De Franse geest in Frankrijks letterkunde

Pieter Valkhoff

bron
Pieter Valkhoff, *De Franse geest in Frankrijks letterkunde*. A.W. Sijthoff's uitgevers-maatschappij, Leiden 1917

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/valk014fran02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

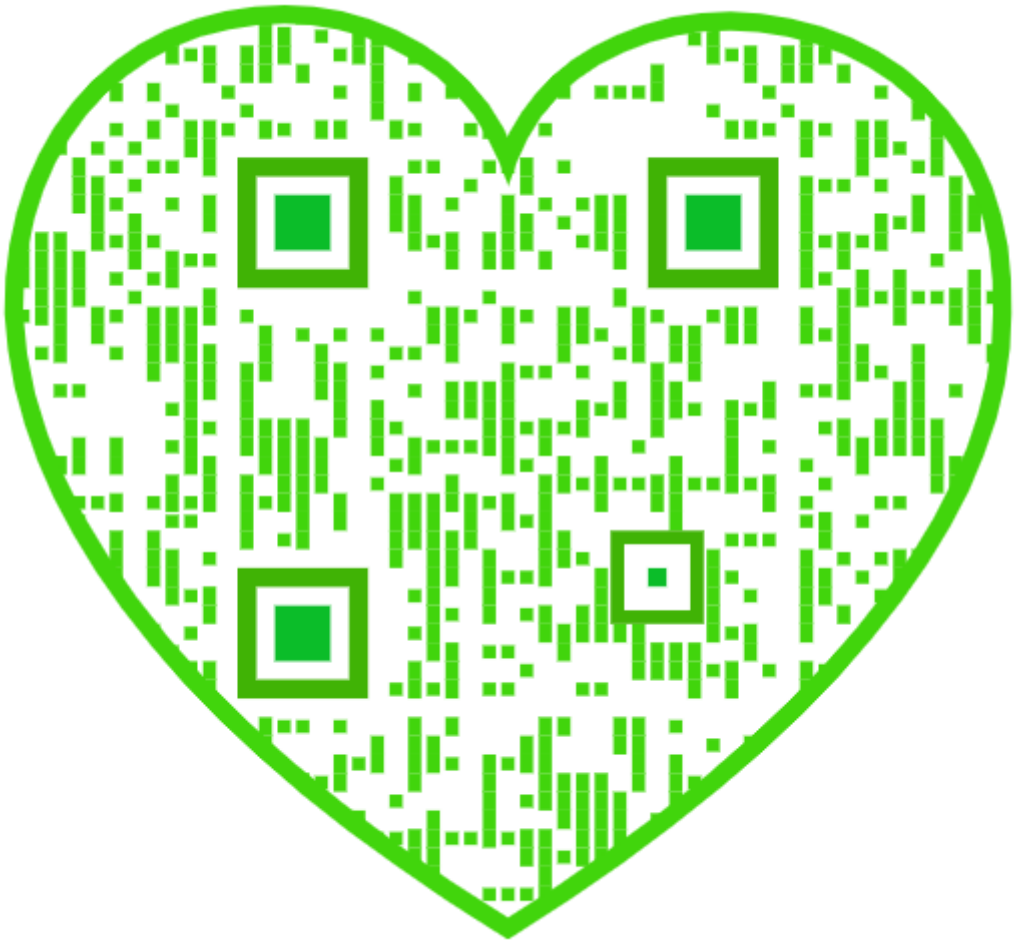

Voorbericht.

Het trof mij dikwels dat de Franse geest hier minder goed bekend is dan men zou verwachten van een volk dat altijd zo'n grote belangstelling en bewondering heeft getoond voor de Franse beschaving.

Als gunstige eigenschappen van de Franse geest hoort men bijna niet dan de helderheid, de geestigheid en de sierlikheid noemen, en als niet-gunstige, daarmee in verband staande, oppervlakkigheid en vluchtigheid.

Ik meen te weten dat de Franse geest nog wel iets meer bevat, en de behoefte die wetenschap uit te spreken deed dit boekje ontstaan.

Volledig is het niet; het wil slechts zijn een *schets* van de Franse geest in zijn eenheid en verscheidenheid, en beschouwd in verband met Frankrijks letterkunde.

Het is mijn vurige wens dat in de serie ‘Fransche Kunst’, waarvan dit werkje het eerste nummer is, op den duur ook deeltjes mogen verschijnen, waarin de Franse geest met 't oog op Franse bouwkunst, schilderkunst, beeldhouwkunst, muziek enz. wordt bestudeerd.

Ik zei dat dit boekje slechts een schets bedoelt te zijn. Misschien zal die schets langzamerhand tot een vollediger studie uitgroeien. Daarin zou niet mogen ontbreken een hoofdstuk over de eigenaardigheden van de Franse letterkundige taal.

P. VALKHOFF.

VI

A ÉMILE BOULAN,
en toute amitié.
PIET VALKHOFF.

HILVERSUM, le 6 septembre 1917.

Hoofdstuk I.
Eenheid van volk, eenheid van geest.

Bestaat er een Franse geest? Een geest die door bepaalde eigenschappen kan worden aangewezen, een geest die zich openbaart in de geschiedenis, de godsdienst, de kunst van het Franse volk?

Wij menen van ja. Inderdaad vinden we, door de eeuwen heen, een zeker aantal geestestrekken telkens terug, tot op deze dag, en die geestestrekken zijn belangrijk en kenmerkend genoeg dat we het geheel ervan *het* Franse karakter, *de* Franse geest, mogen noemen.

Uit de eenheid van 't Franse volk, voor zover de samenstelling ervan betreft, is die eenheid van geest zeker niet voortgekomen. Er is geen sprake van een Frans ras. Verschillende rassen hebben bijgedragen tot de vorming van het Franse volk.

De oudste bewoners van Frankrijk behoorden tot een bruinharig en langschedelig volk, van het ‘middellandse’ ras, verwant met de Iberiërs; later kwamen langs de Alpenketen de Liguriërs, een volk van kleine gestalte, met korte schedel en bruin haar. Langs dezelfde weg kwamen de Kelten. Al die volken waren waarschijnlik van Aziatiese oorsprong. In het ijzeren tijdperk komen er veroveraars uit het Noorden, groot en blond, met lange schedel: de Galliërs. Zij vormden, door zich te mengen met Ibero-Liguriërs en Kelten, het Galliese

volk, dat Caesar vond bij zijn veroveringstocht. Later kwamen nieuwe Germaanse invallen, Frankiese en Normandiese, het forse blonde element versterken. De zuivere Kelten werden teruggedrongen tot in Bretagne, Auvergne, het Plateau central, de Cévennes en de Alpen.

Zo komt het dat in Frankrijk allerlei typen verspreid zijn. In het Noorden, het Oosten en het Noordwesten het grote blonde type met lichte ogen en lange schedel, afstammelingen van Belgen, Franken, Noormannen. In de departementen van het Zuiden en het Westen, het bruine of kastanjebruine type, van gemiddelde of kleine gestalte, sommige breedgeschedeld, afstammelingen van Kelten en Liguriërs, andere langschedelig, afstammelingen van de Iberiërs. Natuurlik vinden we, tengevolge van vermenging, overal blonde typen tussen bruine, en omgekeerd. Vermenging, kruising heeft er door de eeuwen voortdurend plaats gehad, zodat het zeer waarschijnlik is dat er bij veel Fransen van nù iets in 't bloed aanwezig is van de drie grote europese rassen: het middellandse, het alpijnse of keltiese, en het teutoonse.

Een ethnografiese eenheid vormt Frankrijk dus niet. Meer eenheid is er in de taal waar te nemen. De Fransen spreken een romaanse of nieuw-latijnse taal, evenals Italianen, Spanjaarden, Portugezen en Roemeniërs. Volkomen eenheid is er weer niet. De Vlamingen in het Noorden spreken een Nederlands dialekt; Bretagne, dat eerst 't Latijn als taal had aangenomen gelijk 't overige deel van Gallië, werd opnieuw gekeltiseerd in de vijfde eeuw door invallen uit Cornwalles, en het ‘bas-breton’ wijkt slechts langzaam voor 't Frans. De Basken, aan de westkant van de Pyreneeën, spreken nog steeds hun geheimzinnige taal: Euskara of Euskaldunac. De dialekten van Nizza en Corsica staan

dichter bij het Italiaans dan bij het Frans van Noord-Frankrijk. Het Catalaans, dat in de Oost-Pyreneeën gesproken wordt, zowel als in industrieel Noord-Spanje, is nader verwant met het Provençaals dan met het Castiliaans. Zeer belangrijk is vooral het feit dat het Frans bestaat uit een noordelike en een zuidelike taal: de ‘langue d'oïl’ en de ‘langue d'oc’, 't ‘francien’ en 't ‘provençal.’ De vage grenslijn gaat van de Gironde tot bij Bern in Zwitserland over Angoulême, Montmorillon, Montluçon, Lyon en de toppen van de Jura.

Het is aan politieke oorzaken toe te schrijven dat het ‘francien’, het dialekt van Isle-de-France, waarin Parijs lag, de overwinning heeft behaald op 't Provençaals, en de algemeen-beschaafde taal van Frankrijk is geworden.

Zeer zeker heeft ook de verbreiding van die algemeen-beschaafde taal, waarin redenaars, denkers, dichters hun gedachten uitten, die ook de taal van de hofkringen was, bijgedragen tot 't vormen van een eenheid van geest, maar gelijkheid van taal alléén is niet in staat eenheid van gevoelens en ideeën te scheppen. Evenmin is dat 't geval met de ligging, de vorm, het klimaat. Wel zijn 't faktoren geweest bij de vorming van een Frans karakter. Het over 't algemeen gematigde klimaat moest 't sanguinies-nerveuse temperament van de Fransman begunstigen, en de variëteiten in 't klimaat van de ‘galliese zeshoek’ werken samen tot een gelukkig evenwicht: de bretonse vochtigheid en de ruwheid der Ardennen staan tegenover de zonnige droogte van Provence. Frankrijk ondergaat de invloed van een nevelige zee en een zee vol licht, van de berglucht en de lucht der vlakten. De drie grote bekkens, die van Parijs, Bordeaux en Lyon, zo zeer verscheiden, staan op natuurlike wijze met elkaar in verbinding.

Al deze faktoren hebben zeker het tot-standkomen van een geestelike eenheid van het Franse volk bevorderd, maar de tijd is voorbij dat men aan geografiese en klimatologiese invloeden een beslissende invloed op het geestelik leven toeschreef. We geloven niet meer met Montesquieu dat warmte noodzakelik lafheid en wreedheid veroorzaakt, dat een gematigd klimaat onstandvastigheid kweekt. Heeft de temperatuur, die voor beide dezelfde is, èn Grieken èn Hottentotten gemaakt? We geloven evenmin met Taine dat de hollandse luchten de hollandse zeventiende-eeuwse school hebben voortgebracht, nòch dat een La Fontaine niet somber of uitbundig was, omdat de natuur van Champagne somberheid en uitbundigheid mist.

Veel eerder geloven we dat andere oorzaken er toe hebben bijgedragen eigenschappen die reeds bij de oude Galliërs aanwezig waren, en andere, die de Romeinse beschaving had medegebracht, in stand te houden of te versterken. De voornaamste oorzaak dunkt mij wat ik zou willen noemen ‘de Franse traditie’, het voortbestaan door de eeuwen heen van één Frankrijk. Twintig eeuwen geleden heette Frankrijk Gallië, maar reeds toen had het een eenheid van fyziek en geestelik leven. De grenzen waren ongeveer dezelfde; voorvaderen van de tegenwoordige Fransen bewoonden het. Het was reeds één groot gezin, waarvan de leden dezelfde gebruiken hadden, verwante talen spraken, en - indien nodig - aan dezelfde hoofden gehoorzaamden. En toèn reeds had dat gezin een gemeenschappelik verleden, waarvan de dichters de goddelike of roemvolle daden verheerlikten. En die dichters spraken ook van grote daden die nog zouden volbracht worden, van onsterflike roem die geoogst moest worden. Reeds was ‘Gallië’ voor de leden van het Galliese gezin als de naam van een goddelike vorstin,

tegelijk bòven allen en in allen levende. Sinds werd het onderworpen door de Romeinen, verminkt door de Barbaren, maar het bleef, zelfs in zijn afhankelikheid, een morele individualiteit behouden, en Lyon, de hoofdstad, met zijn jaarmarkten, zijn volksvergaderingen, zijn paleizen en zijn tempels, was 't warm-kloppende hart van 't Galliese lichaam. En ook later, na de val van 't Romeinse Keizerrijk, bleef de eenheidsgedachte leven. Als aardrijkskundige uitdrukking bleef Gallië voortbestaan, en Clovis, Clotarius, Dagobert, Pepijn en zijn erfgenamen hebben beurtelings gewenst dat hun koninkrijk zou samenvallen met Gallië. Ook geestelike gemeenschappelike gevoelens bleven er bij de Galliërs: eerbied en liefde voor de Kristelike Kerk, de erfgename van het Keizerrijk. Boven de broze en tijdelike groeperingen die Aquitanië, Bourgondië, Neustrië en Austrasië heetten, verhief zich de Kerk van Gallië, met haar hoofden, koncilieën, heiligen. Zij had haar biezondere geest, zij had haar biezondere heiligen, en haar schitterende zielehaard was Tours, met 't graf van Sint Martinus.

En toen 't koningschap sterk genoeg was om zijn wil door te zetten, waren er allerlei krachten die het steunden bij zijn eenheidswerk, krachten van het Galliese en Romeinse verleden.

In de elfde eeuw verschijnt ‘Frankrijk’ reeds als naam, als beeld, als moederlike godheid bij dichters en schrijvers. De *Chanson de Roland* bewijst 't. Waarom wil Roland niet verraden, niet vluchten, niet bang zijn? Omdat hij Frankrijk niet wil onteren. Zijn eer vereenzelvigt hij met die van Frankrijk, zijn ziel met die van zijn ‘douce France.’

En van de *Chanson de Roland* af tot op deze dag is ‘la France’ voor zijn bewoners gebleven het gepersonifieerde ideaal van Rechtvaardigheid en

Schoonheid, dat de hoogste offers eist, die volgaarne worden gebracht.

Als 't nauwkeurig bepaalde en angstig verbeide ogenblik nadert dat kapitein Augustin Cochin met zijn mannen de vijandelike loopgraven moet gaan bestormen, weet hij niets te zeggen dan: ‘Les petits gas, c'est pour la France!’, de mooiste redevoering, volgens hemzelf, die hij ooit houden zal. (*Le Correspondant* van 10 Nov. 1916).

Ongetwijfeld heeft dat eeuwendurende onverzwakbare gevoel van kinderen ener aanbeden Moeder te zijn, het idealisme levendig gehouden, dat de geschiedenis van Frankrijk als een fonkelende rivier doorgolft.

Er zijn in Frankrijks geestelik leven verscheidene trekken aan te wijzen, die we de eeuwen door telkens terugvinden. Zou de bestendigheid van die trekken niet, meer dan door klimaat en ligging, zijn bevorderd door de eeuwenoude traditie van het ‘douce France’, waarover wij spraken? Want we mogen niet vergeten dat er in het karakter van een volk, even als in dat van een individu, een staties zowel als een dynamies gedeelte is. Het individu wordt geboren met zekere overgeërfde eigenschappen, en van zijn omgeving zal het afhangen hoe die eigenschappen zich ontwikkelen. De maatschappij, zijn omgang met zijn medemensen, zal een belangrijke invloed op hem kunnen hebben. En omgekeerd zal het individu zijn invloed laten gelden op zijn omgeving. Er heeft wisselwerking plaats.

Als we het Franse karakter door de eeuwen heen beschouwen, zien we dat ras en klimaat het aangeboren eigenschappen geven, die in zekere mate voortduren, maar dat er ook dynamiese faktoren zijn: de ontmoeting met andere rassen, strijd en vermenging, en vooral het sociale leven, in de uit-

gebreidste zin: ekonomies, geestelik, zedelik, estheties.

De geschiedenis van het Franse volk is tegelijk de geschiedenis van zijn karakter, en daarom kan niet genoeg de nadruk worden gelegd op de veredelende invloed van de ‘Franse traditie.’

Zó beschouwd worden het volkskarakter en de volksgeest beïnvloed door allerlei belangrijke ekonomiese, maar ook door geestelike bewegingen: door de Kerstening, door de Kruistochten, door de Hervorming, door het Koningschap van Lodewijk XIV en door de Franse Revolutie, en zo wordt ook elke individuele belangrijke daad van betekenis voor de psyche van het volk.

De *Roland* vereenzelvigt de schande van de enkeling met die van het vaderland, en leert dat er geen groter ondeugd dan ‘liegen’ is. Ziedaar reeds het idealisme van een dichter, van een enkeling. Maar indien die zucht naar het hogere, naar zelfveredeling, zich uitend in zelfvergeten en zelfopoffering, duizende malen teruggevonden wordt in de geschiedenis van Frankrijk, indien diezelfde zucht ademt in Frankrijks letterkunde, mag dan niet tweeërlei gekonstateerd worden:

1°. dat die drang behoort tot het Franse karakter? 2°. dat het idealisme van daden en geschriften er toe heeft meegewerkt die drang zijn blijvende aard te verlenen?

Er zijn in Frankrijk provincies, die eigenaardige karaktertrekken vertonen: Bretagne, Provence, Berry, Auvergne, Normandië, Bourgogne, maar er is evenzeer een algemene Franse geest.

We kunnen die geest alleen bepalen door, niet alleen van de levenden, maar vóóral ook van de doden, de geestesuitingen te zoeken, in de geschiedenis, de godsdienst, de letterkunde, de beeldende kunsten, de taal.

Van elke geestestrek die we, door de eeuwen heen, in al die uitingen telkens terugvinden, mogen we zeggen dat hij behoort tot het algemene karakter van het Franse volk, en dat karakter schijnt ons op die wijze te bepalen.

In de volgende bladzijden zal getracht worden, na een schildering van de ziel van enkele provincies, een beeld te geven van 't algemene karakter, de algemene geest van Frankrijk, zoals die zich uitspreekt in zijn letterkunde.

Hoofdstuk II.
De ziel der provincies.

Frankrijk vormt een eenheid in veel verscheidenheid. En die verscheidenheid na te speuren is noodzakelik voor wie de Franse geest wil leren kennen. De oude provincies van Frankrijk, met hun eigenaardige ligging en geschiedenis, met de eigenaardige oorsprong der bevolking, hebben ook een daarmee overeenkomend eigenaardig karakter.

Vergelijk even in gedachte Bretagne met Provence, het Vlaamse Noord-Frankrijk met het Frankrijk langs de Pyreneeën; en bedenk welke verschillen van ras en klimaat moeten samengaan met verschil van geest.

Bretagne, dat als een kelties bolwerk uitsteekt in zee - en dat 't een geducht bolwerk was getuigt de strijd die Caesar met de Veneten voerde - heeft een zeeklimaat. De kusten mogen hier en daar zacht van temperatuur zijn, dank zij de golfstroom, zó dat er zelfs granaatappelbomen, vijgen en oleanders groeien, naar 't binnenland wordt 't klimaat steeds ruwer. De woeste eenzame ‘landes’ worden langzamerhand bebouwd, maar nog wijzen de verstrooid liggende boerderijtjes, talrijker dan grote dorpen, op de eenzelvigheid van vroeger, waaruit de bewoners alleen gerukt werden door volksverzamelingen en feesten. Zo is er nog veel in Bretagne dat aan vroeger herinnert. Het Kristendom vernietigde het

verleden niet, maar veranderde het slechts. Het kruis werd op de ‘menhirs’ geplant. Heiligen vervingen geesten en feeën in bomen en bronnen. Het zonnefeest, dat van de zomerstillestand, werd het feest van Sint Jan op 24 Junie. De volksvergaderingen onder leiding der geleerde priesters en rechters, der ‘druiden’, werden de katholieke *pardons.* Weinig verschil is er tussen de talrijke heiligen en de kleine beschermende goden, die zo innig verbonden waren met het aldaags leven der ouden. Aan die mengeling van kristendom en paganisme, van evangelie en druïdenwijsheid, van tovenaars en kluizenaars, van paladijnen en feeën, danken wij de bardenzangen en de romans van de Tafelronde, de ‘refrains’ der troubadours, en de ‘lais’ der trouvères. Met het beroemde woud van Broceliande is veel poëziè verdwenen. Een bard van het hof, de tovenaar Merlijn, dichter en profeet, de raadsman van Arthur, werd er verleid door de schoonheid van de fee Viviane, dochter van de heer van Comper, die hij tot zijn ongeluk ontmoette bij de ‘moult belle claire fontaine’ van Barenton. Daar sluimert hij, betoverd door haar aan wie hij zijn kennis en zijn hart schonk, en wacht, onder het lommer van de oude eiken, de dag af dat hij zal herrijzen met Arthur, tot roem van Bretagne.

Dit fantastiese karakter openbaart zich in de oude volkspoëzie van Bretagne, en tegelijk klinkt er uit de epiese heldentoon van het Serviese volkslied en de zachte weemoed van het Schotse.

Voortdurend hebben de Bretagners strijd gevoerd ter verdediging van hun onafhankelikheid. De weerklank van die strijd vinden we terug in hun heldezangen, waarvan Arthur de held is, of Lez-Breiz, bijnaam van Morvan, burggraaf van Leon. Die zangen vertellen van hun kamp tegen Frankrijk, en van onderlinge verdeeldheid: strijd tussen de

Franse partij der Blois en de Engelse der Montforts; van de heldefeiten van Jeanne-la-Flamme, Jeanne de Montfort; van zestiende-eeuwse godsdiensttwisten, toen Bretagne de partij der Ligue gekozen had; van Pontcalec, een der hoofden van de opstand tegen de Regent, en van hoe hij verraden werd; van gevechten met de Engelsen tijdens de Amerikaanse vrijheidsoorlog; van de guerilla der *blancs* en der *Chouans*.

Die liederen getuigen van de fiere onafhankelikheidszin der Bretons. Veroveringszucht kenden ze niet. De helden en heldinnen zijn over 't algemeen niet woest of wreed. Eerder treffen hier en daar trekjes van tederheid. Zo in het lied op Pontcalec. Pontcalec is, verraden, gevangen genomen door de dragonders van de Regent, en wordt weggevoerd.

> *Toen hij langs Berné ging, kwam er een troepje kinderen aan.*
> - Dag, dag, mijnheer de markies! we gaan naar 't dorp, naar de catechisatie,
>
> - Vaarwel, lieve kindertjes, ik zal jullie nooit weerzien.
> - En waar gaat ge dan heen, heer? komt ge niet spoedig weer terug?
> - Ik weet 't niet, God weet 't alleen; arme kindertjes, ik ben in gevaar.
> *Hij had ze willen liefkozen, maar zijn handen waren geboeid.*

Stoere vrijheidsdrift toonden de Bretons ook tegenover hun eigen heren, als deze de bevolking wilden uitbuiten. Er is een volkslied dat de volksopstand van de 11e eeuw bezingt, en dat aldus aanvangt:

> Het volk heeft de kip gewurgd, de boerin heeft de graaf gedood; toen de graaf gedood was, heeft men het volk onderdrukt, het arme volk, als een redeloos dier.

Er is in dit lied een machtige epiek: de tocht van de klagende oproerlingen, de verwoesting van het fort van Guerrande.

In de Bretonse liefdezangen is veel weemoed, veel wrange smart; ze zijn vol zuchten en tranen. We vinden er in het bekende thema van de bruid, die wordt meegevoerd door haar dode geliefde (*de Zoogbroeder*). Er is het lied van haar die ontrouw werd en op haar bruiloft vermoord werd door de verlatene (*de Bruiloftsgordel*), en van de bruid die zich uit wanhoop doodde vóór de bruidsnacht. Er is een roerende dialoog tussen een meisje en de jonge man, die zij liefheeft, maar die priester wil worden.

De doodsgedachte doorhuivert vele van die volksliederen; blij geluk om 't leven, zonnige liefde voor de aarde en haar vreugden zal men er tevergeefs in zoeken.

Voor de Bretagners verdwijnen de gestorvenen niet uit het familieleven. Ze blijven deel uit maken van het gezin. Uit allerlei zeden en gebruiken blijkt dat. Ook uit de volksliederen. De avond vóór Allerheiligen worden er gebeden gezegd op kerkhof en in kerk; de graven worden door de priesters gezegend; de tafel blijft 's nachts gedekt, want de zielen zullen er hun deel komen nemen; de haard blijft branden om hen te verwarmen. Hun gezang mengt zich in 't windgeruis: de zielen hebben de stem der armen van de parochie geleend om gebeden te vragen (*Zang van de zielen van het vagevuur*). Van een verschrikkelikheid die het *Laatste oordeel* van Michel-Angelo evenaart, is het volkslied op de *Hel*, doch even verschrikkelik als dit is, even liefelik en zalig is de Paradijs-schildering.

Treffend is (in de *Reis van de ziel*) de dialoog tussen de Ziel en het Lichaam. ‘Vrolik en vlug als een leeuwerik, stijgt de ziel àl hoger tot de Hemel.’

La Villemarqué vertelt, in zijn bewonderenswaardige *Barbaz-Breiz*, schone mengeling van fantazie en waarheid, van een ploegende boer die een leeuwerik naoogde en hem het lied verklaarde dat die zong:

Per, digor ann nor d'in,
Birviken na bec' hinn,
Na bec' hinn, na bec' hinn!

'Petrus, open de poort voor mij, ik zal nooit meer, nooit meer zondigen!'

'We zullen eens zien of men voor hem open doet,' zei de boer. Na enige minuten kwam de vogel weer naar omlaag, en hij riep uit: Nee! hij heeft teveel gezondigd. Zie eens hoe boos ie is! Hoort u 'm wel, 't ondeugende dier?

Pec' hinn! pec' hinn! pee' hinn!"

(Ik zal zondigen! ik zal zondigen! ik zal zondigen!) Van een brandende smart zijn eveneens de schilderingen van de pest en de melaatsheid; en in de dialoog tussen de melaatse man en het ontrouwe meisje is roerend de klacht van de zieke over de wankele liefde der vrouw.

De Bretonse geest leeft niet alleen in het volkslied, in het volksleven, in godsdienstige gebruiken, in zijn *Pardons*, in zijn kultus der doden, hij leeft ook in zijn moderne dichters en vertellers: Anatole Le Braz, André Le Goffic, Botrel. Niemand heeft 't landschap en de ziel van Bretagne zuiverder vertolkt dan Le Braz in *La Chanson de la Bretagne.* Meer dan in de volksliederen, door La Villemarqué verzameld, klinkt uit zijn verzen de triestheid van het vissersleven. In een wiegeliedje als dit:

Berceuse d'Armorique.
Dors, petit enfant, dans ton lit bien clos:
Dieu prenne en pitié les bons matelots!
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!

La lune se lève et la mère s'éveille.
Quand tu seras mousse, hélas! c'est le vent
Qui te bercera dans ton lit mouvant.
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!
La lune se lève et la mer s'éveille.
Déjà dans ton âme a chanté la mer
Son chant doux aux fils, aux mères amer.
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!
La lune se lève et la mer s'éveille.
Au Pays du Froid, ton père a sombré.
Tu naissais alors, je n'ai pas pleuré.
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!
La lune se lève et la mer s'éveille.
Au Pays du Froid, la houle des fiords
Chante sa berceuse en berçant les morts.
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!
La lune se lève et la mer s'éveille.
Dors, petit enfant, dans ton lit bien doux,
Car tu t'en iras comme ils s'en vont tous.
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!
La lune se lève et la mer s'éveille.
Tes yeux ont déjà la couleur des flots.
Dieu prenne en pitié les bons matelots!
- Chante ta chanson, chante, bonne vieille!
La lune se lève et la mère s'éveille.
Car c'est pour les flots que nous enfantons.
Tous meurent marins, qui sont nés Bretons.

Welk een kontrast, als we Bretagne vergelijken met het zuiden van Frankrijk: Gascogne, Guyenne, Languedoc, Béarn, en vooral: Provence.

Provence, 't land van de zuiderzon, de blauwe luchten, de Latijnse zee; 't land van herinneringen en ruines, overblijfselen van Griekse en Latijnse beschaving.

‘Provence’, zegt Michelet, ‘heeft al deze volken geherbergd en vele andere. Alle hebben de zangen gezongen, de dansen gedanst van Avignon en van Beaucaire; alle hebben stilgehouden bij de overtocht-plaatsen van de Rhône, bij die belangrijke kruis-

punten van de wegen van het Zuiden. De heiligen van Provence (echte heiligen, die ik vereer) hebben bruggen voor hen gebouwd en de verbroedering van het Westen ingewijd. De bleke en schone vrouwen van Arles, met het romeinse gelaat, de levendige meisjes van Avignon hebben dit werk voortgezet; ze hebben de Griek, de Spanjaard, de Italiaan bij de hand genomen, en hebben met hen, goedschiks of kwaadschiks, de farandole geleid, de *turque*, de *mauresque.* En deze hebben zich niet weer willen inschepen naar hun land. Zij hebben in Provence griekse, moorse, italiaanse steden gebouwd. Ze hebben de koortsbrengende vijgen van Fréjus liever gehad dan die van Ionië of Tusculum, ze hebben de stromen bevochten, de steile hellingen bebouwd als terrassen, de druif gedreven uit de steenachtige heuvels die slechts thym en lavendel voortbrengen.'

Wat 'n herinneringen te Arles, te Orange, te Avignon. Men denke slechts aan de Alyscamps te Arles, de Gravenweg, waar talloze geslachten, Keltiese, Galliese, Griekse, Romeinse, Kristelike, de rust van het graf meenden te vinden. Niets is er meer over, altans te Arles niet, van de onvergelijkelike rijkdom van die marmeren nekropolis.

De schitterende bloei van de Provençaalse poëzie in de 13e eeuw, begunstigd door kunstlievende hoven, werd helaas gebroken door de afschuwelike onderdrukking van de ketterij der Albigenzen.

Als Michelet het klimaat van Provence bespreekt, laat hij niet na te wijzen op de plotselinge, soms dodelike windvlagen, de hevige zon die verschroeit: 'nature capricieuse, passionnée, colère et charmante.'

Ook in de geest van Provence vinden we die eigenschappen. De volkspoëzie wordt gekleurd door levendige ondeugendheid.

Om te ontkomen aan de tederheden van de

ridder, die het verdwaalde meisje uit het woud zal helpen, bedenkt dit plotseling een kostelike list:

> ‘Iou siou la filho d'un ladrie
> Nat dins la ladrario’:
>
> (Je suis la fille d'un lépreux né dans la léproserie).

En als de ridder haar uit het bos geleid heeft, lacht ze hem hartelik uit: ‘Mon beau monsieur, quand on la tient, il faut plumer la poule, dans le bois, joli bois.’

Margoton, die geslagen is door haar jaloerse echtgenoot, houdt zich stervende. Ze laat haar ‘couquin de marit’ de notaris halen, en vermaakt haar huizen en edelgesteenten aan anderen dan haar man, maar aan hem:

> Sèt pans de couerdo fino (six pans de corde fine)
> E se n'en pas proun,
> L'orle de ma camiso
> (Et s'il n'en a pas assez, l'ourlet de ma chemise).

Vermakelik klinkt telkens door 't liedje de kreet van de angstige man: ‘Margoutoun es malauto’ (Margoton est malade). Kleurig en goudglanzend is het bekende *Noël* (Kerstlied) *des trois mages.*

Hoe begrijpt men dat daar, in Provence, zich de glorie der troubadours en het schitterend verleden herinnerend, mannen opstonden om hun volk te tonen wat 't geweest was en weer kon zijn, om de stralende ziel van Provence uit te zingen in hun verzen en vertellingen. Hoe begrijpt men de beweging der *félibres*: Mistral, Roumanille, Aubanel en hun vrienden.

Een zuidelike ziel, vol zonnige fantasie en geestdriftige liefde voor de taal en de geschiedenis van Provence, heeft *Mireille* geschreven. Een zuidelike ziel, vol hartstocht - Aubanel -, schreef die

gloeiende liefdeverzen voor het bruine meisje in het granaatrode kleed, dat zijn liefde versmaadde en de sluier aannam. Een zuidelike ziel, niet-katholiek en opstandig, Felix Gras, schreef een heldendicht over de strijd van het Zuiden tegen Simon de Montfort, onderdrukker der Albigenzen.

De zuidelike renaissance is niet tot Provence beperkt gebleven. Overal - in Languedoc, in Guyenne en in Gascogne - herleefde de studie van de streektaal, en werd er verteld en gedicht in Catalaans, Gascoons, en Occitaans, de taal van Languedoc.

Wat is het belangrijke en karakteristieke van die streekdichters? Dat ze de geschiedenis van hun landstreek weergeven, de natuur er van beschrijven, het leven van de bewoners, en daardoor de ziel van de provincie zich weerspiegelt in hun werk. In het wàt niet alleen, maar ook in het *hoè.* Want ze zijn kinderen van de landstreek, en gedurende eeuwen heeft daar hun geslacht gewoond. Ik wil niet ontkennen dat bij sommigen die liefde voor het verleden en het heden van de landstreek iets opzettelik-gekunstelds heeft, dat ook het gebruiken van het dialekt soms gemaniëreerd schijnt, maar wie zal de echtheid lochenen van de hartstocht waarmede Emmanuel Delbousquet zijn Gascogne beminde? Te Sos, in Albret, geboren, aan de grens van de Landes, voelde hij zich dáár alleen gelukkig. Op het klein-seminarie te Toulouse, overvielen hem vlagen van heimwee, zó hevig dat hij uren doorbracht, gehypnotiseerd, voor een kaart waarop hij de natuurlike grenzen van zijn streek had getekend. Later mocht hij zich voor goed te Sos vestigen. Hij leefde er als hereboer, veefokkend, jagend, dennebossen plantend. Hij sprak er met liefde zijn oud gaskoons dialekt, de krachtige taal, die Montaigne en du Bartas bewonderden.

In zijn romans en gedichten beschreef hij de natuur der Landes, de zeden der Landes-bewoners, en bezong hij de bedwelmende tochten door heidevelden en dennebossen, zoals in dit:

Galop sur la Lande.

Quand je presse tes flancs, bête nerveuse et fine,
Dans l'étau de mes jarrets durs, quand à ma voix
Tu t'enlèves par bonds souples et tu devines
Ce que je veux, au moindre geste de mes doigts,

J'ai l'orgueil de dompter ton corps ardent qui vibre,
Se cabre ou se détend, selon ma volonté,
Et le vent du galop sur les espaces libres
Emplit toute ma chair d'une âpre volupté.

Ce matin dans l'aurore et sur la lande en flamme
Dont le lointain se perd loin des *pignadas* bleus,
Homme et Bête! un grand souffle a confondu nos âmes,
Et la même lumière éblouissait nos yeux!

Semé d'îlots en fleurs pleins de bruyères rouges
(Sur des dunes de sable et saignant au soleil
Où de grands troupeaux blancs font des vagues qui bougent
Autour des pâtres immobiles et vermeils) -

Jusqu'où l'on ne peut voir, un champ de brandes mortes,
Morne mer dont les flots semblent du bronze roux,
Décroît dans l'étendue où ton galop m'emporte
Et semble en ondulant s'élargir devant nous....

....Puisque rien n'a guéri ma tristesse de vivre
Et d'être seul, malgré l'Amour, devant la Mort,
Et que je sens monter un orgueil qui m'enivre
Du désir d'être libre enfin et d'être fort, -

Puisque mon front n'a pu, dans cette nuit de fièvre,
Faire un poème ardent avec cette douleur
Qui déchire ma chair, rend amères mes lèvres
Et de sanglots muets a soulevé mon coeur,

Je veux me griser d'air et de vierge lumière,
Et, comme un nageur fou, qui plonge en pleine mer,
Me jouer dans le vent, courbé sur ta crimière,
Perdu dans l'horizon du grand pays désert.

Encore! Encore! Encore! Ahanne et va sans halte
Jusqu'au bout de la lande immense où naît le jour,
Afin que dans mon coeur un rêve pur s'exalte -
Et que j'oublie un peu la vie et mon amour!....

De ziel van zijn provincie uit te drukken, van de natuur en de bewoners, het is ook een andere ‘provinciaal’ gelukt: Emile Pouvillon. In 't sombere drama *Les Antibel*, dat speelt in de woeste *causse d' Anglar*, is 't eerste gedeelte: de ketelmuziek die de dorpelingen komen brengen aan een boer die te spoedig naar hun zin weer gaat trouwen na de dood van zijn eerste vrouw, een treffende schildering van de volksziel: de lugubere vertoning, de worsteling van Antibel en de kurassier, de verzoening en 't wijndrinken.

Begrijpelik is de liefde die de streekdichters gevoelen voor hun landstaal. Zelfs de vreemdeling ondergaat de grote bekoring ervan. Zo ontroert zelfs wie 't Catalaans niet kent, een gedicht als *Ayres de Nadal* (Les Airs de Noël) van een jong dichter uit Roussillon: Joseph Pons. Ziehier de laatste strofe van een zang voor zijn bruid, van een verheven tederheid, en waaraan de a-klank een zangerige plechtigheid geeft:

Oh tú, mon esposa, el meu hort tancat,
ma font segellada, mon esposa, vina;
el nostre Nadal s'apropa, nevat;
les campanes canten en la nit divina....
(O toi mon épouse, mon jardin fermé, - ma fontaine scellée, ô mon épouse, viens; - notre Noël s'approche, neigeux; - les cloches chantent dans la nuit divine).

De liefde van de provinciale dichters voor de natuur is niet de enigszins ziekelike liefde van de

stadbewoner, die zijn oorsprong vooral vindt in de tegenstelling met een omgeving van café's en theaters, mondaine drukten, dagelikse strijd om roem en fortuin; de liefde van de provinciale dichter is een natuurlike, zuivere, niet te scheiden van zijn overige genegenheden, een liefde die in 't bloed zit van zijn geslacht. En die liefde brengt hem aan 't peinzen over dood en leven, over de eeuwige kringloop der dingen. Zo mijmert een dichter van Auvergne, Régis Michalias, bij bomen die geveld nederliggen. Van de rotte bladeren, in humus veranderd, zal weer nieuw leven komen.

- De la Mort ve la Vido,
Re passo per l'èntèi!

(Van de Dood komt het Leven. Niets verdwijnt geheel).

En zinspreukig laat hij er op volgen de oude wijsheid, die *hièr* nieuw leven krijgt:

Tout chabo, tout coumènço,
En tritous qu'èi le sort:
La mouort set la nèissènço,
Vion nèntro, n'autre sort....

(Tout finit, tout commence, - De tous c'est le sort: -
La mort suit la naissance, - L'un entre, l'autre sort).

Die biezondere liefde, waarvan ik hierboven sprak, die innige band tussen de streekdichter en de natuur, een andere Auvergner dichter, Arsène Vermenouze, heeft er van verteld:

Sans doute - la Nature a d'étranges secrets -
Il devine, ce vieil Arverne, ce grand chêne,
Qu'une racine aussi très profonde m'enchaîne
Au sol dur où lui-même et les siens sont ancrés.

Et peut-être sent-il vaguement, comme en rêve,
Monter de cette terre, où dorment mes défunts,
Quelque chose d'humain qui revit dans sa sève,
Fleurit dans ses bourgeons et s'exhale en parfums.

Weer anders is de geest, die ons tegenstraalt, wanneer we noordelik naar het gebied van Indre en Cher, zijrivieren van de Loire, gaan. We zijn in Berry, 't land van de idyllen van George Sand. Groenende heuvels, belommerde oevers van de Indre, weemoedige vlakten van de Cher, bedekt met brem en lupinen; rode daken verspreid in de eentonigheid, van boerderijtjes waar patriarchale gezinnen wonen; zandige vlakten, rozig gekleurd door de hei; rijke graslanden bij Germigny, vochtige valleien; aan de horizon het vreemde karkas van een oude verbrokkelde *donjon*, de sombere lijn van een eike- of kastanjebos.... Ziedaar enige aspekten uit de schildering die Hugues Lapaire van zijn geliefde landstreek geeft. En hij voegt er bij: ‘Et dans le vent qui se parfume au genêt de ces brandes, aux églantiers de ces *traines*, aux mènthes sauvages de ces rives, on respire la fraîcheur des idylles de George Sand.’

De volkspoëzie van de Berrichons is vol natuurgeluiden; als de boer zijn ossen voortdrijft, zingt hij zijn *briolage*, waarin de winden zingen, vogels kwelen en beekjes ruisen. Rijk is de schat van volksliederen, legenden, spreekwoorden, waaronder hekelende, ‘losse’, maar ook weemoedige, en aan al die rijkdom geeft 't sappige patois nog een biezondere waarde. Tijdgenoten als Hugues Lapaire en Gabriel Nigond hebben dat begrepen, en in dialekt-verzen en vertellingen de ziel van Berry doen leven. Er is een verrukkelike lokale kleur en lokale klank in een blij gedichtje als dit van Hugues Lapaire:

Entonnailles.

Grand toucheux d'boeufs, siffleux d'marmots,
Vieux gas tortins et valetaille,
Journaliers et galop'-fricots,
V'nez tertous fair' les entonnailles!

Sortez vos coiff's à deux rubans,
Mettez vos roses devantières,
Femm's de bauch'tons et d'paysans,
Drôlinettes et lavandières!

Appuyez-vous sur vos bâtons,
Vieilles commères berlangueuses;
Laissez vos chieuv's et vos moutons,
Les gentes petites fileuses!

Tiennet prépare son flûtiau,
Gador enfle sa cornadouelle
Pour fair' sonner les grous sabiots
Des pastours et des pastourelles.

Les vielles, du haut des poinçons,
Ronflent comme un essaim d'abeilles....
V'nez tertous mêler vos chansons
Au choe des brocs et des bouteilles.

Par saint Vincent notre patron,
Avant l'amour ou la bataille,
Faut que le coeur d'un vigneron
S'réchaudisse au long d'ses futailles!

La sté réchauffe nos gosiers,
Et nos gosiers sont des étuves....
Chantons la rose et le rosier,
Dansons la ronde autour des cuves.

Holà! les belles aux fusiaux,
Maîtres beutiers, nous somm's de taille
A vider toutes les futailles
En l'honneur du pays berriaud!

Het is verleidelik om, zij het slechts oppervlakkig, nog andere provincies van Frankrijk te schilderen, de ‘dichterlike aardrijkskunde’ van Frankrijk voort te zetten met een snelle tekening van Le Bourbonnais, Bourgogne, Normandië, Picárdië, Lyon, Cham-

pagne, Isle-le-France, Lotharingen. Een volledige schildering zou de overtuiging geven: Er zijn provincies met biezondere nuances van geest, en die geest van landschappen en mensen vinden we terug bij ‘provinciale’ dichters en vertellers.

Er is een Frankrijk buiten Parijs, er zijn provinciale universiteiten, dikwels centra van intens wetenschappelik en artistiek leven. Er zijn dichters en geleerden die in hun provincie, hun dorp of hun stad, blijven wonen, en daar hun werk schrijven, in onmiddellik kontakt met natuur en bevolking. René Bazin, een slap en vaag karaktertekenaar, maar een fijn-genuanceerde landschapschilder, is hoogleraar in de rechten te Angers; Francis Jammes schept in Orthez, aan de voet der Pyreneeën, zijn simpele en goddelike verzen; Gaston Roupnel, die in *Nono* het leven van een wijnbouwer van Bourgogne, tekende, een uitzonderingsgeval voorzeker, maar daar omheen het algemene leven van de bevolking van de Côte, Gaston Roupnel is leraar aan het gymnasium te Dijon; Emile Guillaumin, die 't sobere smartelike boek schreef, dat vertelt van het zorgelike werkdierleven van een landbouwer uit Le Bourbonnais: *La Vie d'un simple*, is zelf boer in zijn landstreek.

Ze willen geen ‘déracinés’ worden in het gevaarlike Parijs, dat het ‘eigen-aardige’ doodt. Maurice Barrès heeft begrepen dat men niet beter Fransman kan zijn dan door in zich te laten uitgroeien de kiemen van ras en traditie; hij heeft de waarde van de ziel der provincieën voor het geestelik leven van Frankrijk voortreffelik aangeduid toen hij zeide: ‘La province, chaque province de France, c'est une façon spéciale de sentir, c'est un lien avec le passé, un principe de solidité morale.’

Hoofdstuk III.
Algemene schets van de Franse geest.

Julius Caesar en andere oude historieschrijvers hebben ons een aantal karaktertrekken van de Galliërs meegedeeld. Zij schilderen hen als ‘veranderlik in hun besluiten’, en ‘verzot op omwentelingen’, zegt dat zij afgaande op valse geruchten zich laten meeslepen tot daden die zij vervolgens betreuren; noemt hen ‘ontmoedigd door de eerste de beste tegenslag zoals ze door de eerste overwinning in geestdrift zijn geraakt’; ‘belust op avonturen, oprukkend naar Griekenland en Rome uit louter vechtlust’; ‘vrijgevig, gastvrij, openhartig, minzaam, maar lichtzinnig en onstandvastig, ijdel, vervuld van alles wat schittert, fijn van geest en vlug van scherts, dol op verhalen en nieuwtjes, buitengewoon welsprekend en gemakkelik sprekend, en zonder moeite te vangen door woorden.’

Het is zeker dat men van dit, door vijanden gemaakte portret enkele trekken terugvindt in het tegenwoordige Franse karakter. De Fransman behoort, volgens Fouillée, tot het sanguinies-nerveuse emotionele type. Dit type heeft een aangeboren lust voor aangename prikkels, een natuurlike afkeer van alle pijnlike, onaangenaam stemmende indrukken. Vandaar bij de Galliërs, evenals bij de tegenwoordige Fransman, de neiging tot vermaak en vreugde in allerlei vorm. Hij bezit voorts een grote

vlugheid van geest, die gemakkelik begrijpt en opneemt, en die daardoor dikwels te snel het geheel ziet zonder de biezonderheden onderzocht te hebben, hetgeen licht de indruk wekt van oppervlakkigheid. Die vlugheid van geest duldt niet het duistere, het oneenvoudige, maar streeft naar helderheid en orde, twee eigenschappen die we in de Franse stijl terugvinden.

Zijn temperament brengt de Fransman tot geestdrift, tot opwinding onder de invloed van een grote gebeurtenis, een groots idee. In de *Revue bleue* (23-20 mai 1916) zegt Paul Flat in zijn *Souvenirs de la Vie universitaire*: 'Daar de geest van Frankrijk bij uitstek impulsief is, heeft het altijd in gewichtige en moeilike omstandigheden de kracht van geestelike drijfveren getoond, waardoor het wist te ontkomen aan de omknelling van de vijand.'

Wat de veranderlikheid van het Franse volkskarakter betreft, de talrijke revoluties in een tachtigtal jaren zouden er op kunnen wijzen dat die trek is blijven voortbestaan, maar daar staat tegenover dat de Capetingers acht eeuwen lang in Frankrijk hebben geregeerd, dat het Eerste Keizerrijk veel van het *Ancien Régime* hersteld heeft onder een andere naam, dat het Tweede Keizerrijk in tal van opzichten, ekonomies b.v., een voortzetting is geweest van de regering van Louis Philippe, dat de impulsieve grillige Fransen nu reeds drie jaren lang met taaie volharding worstelen tegen hun vijand.

'Plus ça change, plus ça reste la même chose', zegt de Fransman ironies-skepties. Gedurende de Derde Republiek zijn er heel wat ministeries gebuiteld, maar noemenswaarde verandering in de wijze waarop Frankrijk geregeerd werd, bracht zo'n buiteling gewoonlik niet mee. Daarbij mag niet vergeten worden dat de psyche van Parijs, waar

meestal de verstoringen beginnen, niet altijd overeenkomt met die van het overige Frankrijk.

Dat de zucht naar verandering niet zo groot kan zijn, bewijst ook het feit dat in kunst en literatuur van nù zo veel trekken van vroeger worden aangetroffen, dat de geest die denkers van eeuwen geleden bezielde, overeenkomt met de geest die denkers tans bezielt, dat oude Franse kunst van de zeventiende eeuw door de eenvoudige Fransman van deze tijd beter wordt begrepen en meer wordt gewaardeerd dan moderne buitenlandse kunst. Romain Roland zegt daarvan in *Dans la Maison*: 'L'étrange peuple! Chacun le dit inconstant; et rien ne change, en lui. Les yeux avertis d'Olivier retrouvaient dans la statuaire gothique tous les types des provinces d'aujourd'hui; de même que dans les crayons des Clouet et des Dumoustier, les figures fatiguées et ironiques des mondains et des intellectuels; ou dans les Lenain, l'esprit et les yeux clairs des ouvriers et des paysans d'Ile-de-France ou de Picardie. C'était aussi la pensée d'autrefois qui circulait à travers les consciences d'aujourd'hui. L'esprit de Pascal était vivant, non seulement chez l'élite raisonneuse et religieuse, mais chez d'obscurs bourgeois, ou chez les syndicalistes révolutionnaires. L'art de Corneille et de Racine était vivant pour le peuple, plus encore que pour l'élite, car il était moins pénétré d'influences étrangères; un petit employé de Paris se sentait plus près d'une tragédie du temps du roi Louis XIV que d'un roman de Tolstoï ou d'un drame d'Ibsen. Les chants du moyen âge, le vieux *Tristan* français, avaient plus de parenté avec les Français modernes, que le *Tristan* de Wagner. Les fleurs de la pensée, qui, depuis le XIIe siècle, ne cessaient de s'épanouir dans le parterre français, si diverses qu'elles fussent,

étaient toutes parentes entre elles, toutes différentes de tout ce qui les entourait.'

Een tweede trek die opvalt in het Franse karakter, is de opgewektheid; geen uitbundige vrolikheid, maar een voortdurende, met lichte spot gemengde goedgehumeurdheid, die vaak met skepticisme of zelfs met cynisme gepaard gaat. Ook gedurende de ernstigste diskussies bedwingt een Fransman een glimlach niet.

Die levendigheid en opgewektheid zijn niet overal aanwezig bij het Franse volk. De Parijzenaars en de bewoners van het Zuiden bezitten ze in hoge mate, maar de Franse boer treft dikwels door zijn ernst, en evenzo de bewoners van Bretagne en die van Lyon. In de letterkunde van Frankrijk zijn de werken waarin 'l'esprit gaulois' triumfeert, niet de voornaamste. De meesterwerken zijn van ernstige aard: de epiese poëzie van de Middeleeuwen, de poëzie van de Renaissance, de treurspelen van Corneille en Racine, de Pensées van Pascal, de preken van Bossuet, het gehele werk van Jean-Jacques Rousseau, dat van de grote romantiese dichters: Lamartine, Vigny, de grote realisten: Balzac, Flaubert, Zola.... Wat 'n ernst, en dikwels wat 'n somberheid bij die schrijvers!

De Fransen zijn 'gezellig', maatschappelik. Die eigenschap staat misschien in verband met hun temperament, dat uitstralend en mededeelzaam is, en door aktie reaktie verwekt.

De waarde die de Fransman aan het oordeel-vanallen hecht, brengt gevaren mee. Ze kan voeren tot een aanbidding van algemeen-aanvaarde, doch zinloze gebruiken en regels, ook op 't gebied van kunst en literatuur. Men denke aan de angstvalligheid waarmede eeuwen lang aan versifikatie-voorschriften is vastgehouden: die betreffende de 'e muet' en de hiaat b.v., of aan andere voor het

toneel: de eenheden van tijd en plaats, het gebod: geen tragedie mag in proza geschreven zijn of gemeenzame woorden bevatten.

De Fransen zijn humaan. Zij houden zich bij voorkeur bezig met alles wat des mensen is, bestuderen het liefst de menselike hartstochten, en tonen daarbij een groot begrip van het menselik karakter, een ruime vergevensgezindheid, een waarachtig medegevoel met de lijdende medemens, een vurig streven naar gerechtigheid. Het is wederom een eigenschap die ook voortdurend treft in de Franse letterkunde, gelijk een andere: het idealisme, het strijden voor een idee, een hoog-geestelike of hoog-morele leuze. Zo'n idee was eenmaal de bevrijding van het Heilige Graf; het is tans: de Oorlog tegen de Oorlog, tegen het Militarisme.

Hoe veel humanitaire bewegingen zijn er niet van Frankrijk uitgegaan of hebben in Frankrijk weerklank gevonden! La Fayette ging in 1777 de Amerikanen helpen bij hun vrijheidsoorlog. De haveloos geklede soldaten van de jonge Franse republiek stortten zich over Europa, om het vrijheid, gelijkheid en broederschap te brengen. Franse dichters bezongen de opstanden van Griekenland en Polen. Franse staatslieden en geleerden hebben er aan medegewerkt Italië te bevrijden van het Oostenrijkse juk. Franse soldaten hebben hun bloed vergoten te Navarino, Magenta, Solferino, voor de bevrijding van andere volken.

Hiermede in verband staat een traditionele trek, die we door de gehele geschiedenis van Frankrijk aantreffen: de ‘panache,’ eigenlik de ‘pluimbos’, de poëtiese versiering van de uitrusting van de Ridder. In figuurlike zin het symbool van de eigenschappen van de volmaakte ridder zonder vrees of blaam. Het is een mengeling van dapperheid en overmoed, hoofsheid en grootmoedigheid. De Franse

edelen toonden de ‘panache’ in de Gulden sporenslag bij Kortrijk, toen ze alleen, de hulp van het voetvolk versmadend, voorwaarts stormden en in de hinderlaag vielen hun door de Vlamingen gelegd. En reeds enige eeuwen vroeger liet de dichter van de *Chanson de Roland* zijn held die ‘panache’ bezitten. Roland weigert te Roncevaux tijdig om hulp te roepen. Zijn overmoed is de oorzaak van zijn dood. De ‘panache’ vindt ge bij de Ridders van de Tafelronde; bij Bayard, ‘le chevalier sans peur et sans reproche’, die te Napels een brug geheel alleen tegen 200 Spanjaarden verdedigde; in 't gedrag van Henri IV in de slag bij Ivry, toen men hem aanspoorde te wijken voor de overmacht en hij weigerde, bevelend de witte pluimbos op zijn helm te volgen: ‘Vous le trouverez toujours au chemin de l'honneur et de la gloire’; in 't woord van de graaf d'Auteroche bij de slag van Fontenoy: ‘Messieurs les Anglais, tirez les premiers’, een ridderlike uitnodiging, die de Fransen duur te staan kwam, want velen van hen sneuvelden door het eerste salvo der Engelsen. Toen de oorlog uitbrak in 1914 kwamen de leerlingen van Saint-Cyr bijeen die juist officier waren geworden en zwoeren in 't vuur te gaan met witte handschoenen en met hun pluim op de shako, en nooit een schuilplaats te zoeken. Zij wilden ten strijd gaan als naar een feest. Zij hielden hun eed en werden bijna allen gedood. Het was wederom de ‘panache’ de ‘beau geste’, die ditmaal verschrikkelike gevolgen had. De zuiverste vertegenwoordiger van de ‘panache’ in de moderne Franse letterkunde is Cyrano de Bergerac, aan wie Rostand al de eigenschappen gaf die ik hierboven beschreef, en die bij zijn dood er trots op is, die ‘panache’ zonder één plooi, zonder één vlek, te kunnen tonen aan God.

De ‘panache’ is gedeeltelik een uitvloeisel van de kultus van de Eer, die reeds in de Franse middel-

eeuwen bestaat. De figuur van de Ridder, de ‘Chevalier’ met zijn deugden van Eer, Trouw en Hoofsheid is in Frankrijk ontstaan.

Een andere eigenschap van de Franse geest is het intellektualisme, de verstandelikheid. De Fransen zijn niet vóóral van nature mystiek, sentimenteel of rijk aan fantazie. Wat praktiese geest betreft doen ze onder voor de Angelsaksers, maar ze munten uit in logies denken. Hun verbeelding is logies en kombinerend. De ‘Raison’ is een godin die niet alleen aanbeden is door de eeuw van Boileau en die van Voltaire. De Fransen zijn van nature redeneerders en rationalisten, en de invloed van de romeinse kultuur heeft steeds die neiging bij hen versterkt. Zij hebben de abstrakte Idee lief. Stuart Mill zegt van Auguste Comte: ‘Hij schakelt zo goed zijn argumenten aaneen dat men genoodzaakt is als bewezen waarheid het volmaakte verband en de logiese samenhang van zijn systeem te nemen. Dit vermogen van te *systematiseren*, een grondstelling te voeren tot haar verste konsekwenties, de helderheid van uiteenzetting die ermee gepaard gaat, schijnen mij de meest kenmerkende eigenschappen van alle goede Franse schrijvers. Die eigenschappen staan ook in verband met hun meest opvallend gebrek, dat m.i. dit is: zij zijn zo voldaan over de helderheid waarmede hun konkluzies voortvloeien uit de stellingen vanwaar ze uitgaan, dat zij er zich niet mee ophouden die konkluzies te toetsen aan de werkelikheid der feiten.’

Bij dat talent van te redeneren, de ‘redenen’ aan een te schakelen tot een keten, bij die kunst der dialektiek, bezit de Fransman de gave van te ‘vinden’, te ‘raden.’ Hij is in hoge mate vernuftig. Het bezit van die beide eigenschappen: logika en vernuft, maakt dat de Fransman uitblinkt in de mathematiese wetenschappen. Descartes, Pascal,

Poincaré, waren strenge wiskundigen en fijnzinnige denkers tegelijk. De Fransman speelt gaarne met ideeën, verbindt ze, ontbindt ze, doet ze beurtelings kontrasteren en harmoniëren. In dat vernuftig en geestig spel met ideeën toont hij zijn ‘esprit’, zo verschillend van germaanse of britse humor. De ondeugende ‘esprit’ heeft een verstandelike, een ‘gezellige’ kant, die de meer individuele humor mist.

De logika vindt ge ook in de bouw van de toneelstukken der grote Franse dramaturgen, niet alleen van 't gehele stuk, maar van elk bedrijf, elk toneel. Het karakter van de hoofdpersoon is nooit wordend, evoluerend; het is vast omlijnd, evenals het dramaties konflikt, dat van alle zijden wordt bekeken en besproken. Dikwels is het onderwerp een probleem, de ‘scène’ een hartstochtelike bespreking van dit probleem. Het geval vliegt heen en weer in de dialoog als een bal waarvan de beide helften verschillend gekleurd zijn, en waarvan beurtelings dan dèze dan diè zijde de blik van de toeschouwer treft.

Nisard zegt in het eerste deel van zijn *Histoire de la littérature française*, vrucht van kollege's van 1834-'44 gegeven aan de ‘Ecole normale’: ‘En faisant le portrait de l'esprit français, j'ai presque fait le portrait de la raison elle-même. Cette tendance pratique, cette prédominance de la discipline sur la liberté, ce devoir imposé à l'écrivain d'être l'organe de la pensée générale, cette subordination de l'individu à tout le monde, qu'est-ce autre chose que la raison?’ En even verder: ‘Notre littérature est comme l'image vivante de ce gouvernement de toutes les facultés par la raison. On y voit l'homme tout entier, son imagination, ses sens, sa raison - car, où l'une de ces choses manque, il n'y a point de vie: - mais c'est la raison qui gouverne.’

't Is de vijand van de romantiek die hier spreekt,

de man die geen Franse geest erkent dan bij de uitsluitend klassieke schrijvers van ongeveer 1630 tot 1680, en die de Franse letterkunde daarvóór enkel voorbereiding en daarnà louter misvorming, ontaarding vindt, voor wie de letterkunde slechts bestaat in de uitdrukking van enkele algemene denkbeelden, toegankelik voor de gehele mensheid.

De romantiek heeft de Franse literatuur bevrijd van de tyrannie van de ‘raison’, en aan het individualistiese, de persoonlike fantazie recht laten wedervaren.

Velen vóór Jean-Jacques Rousseau hadden reeds de rechten van het gemoed verkondigd, de terugkeer tot de Natuur gepredikt, maar Jean-Jacques is 't geweest die het eerst door zijn laaiende geestdrift, als een fakkel warende door eigen en vreemd land, overal de schroeiende gemoederen tot ontvlammen bracht.

Het verdorrende en verkillende rationalisme had moedeloosheid gewekt, noodzakelik gevolg van eeuwig kritiseren en afbreken zonder opbouwen, de voze maatschappij leek onherstelbaar ziek, - geen uitkomst scheen denkbaar voor de mens aan wie men verboden had te geloven en die geloven wilde, - maar daar verschijnt iemand die op onweerstaanbare meeslepende wijze het geneesmiddel aanwijst dat de kranke maatschappij en het kranke individu genezen zal. Hij toont de louterende werking van de onbedorven, door goddelike adem bezielde natuur, de rechten van het gemoed, dat louter natuur is; hij wil dat men geloven zal in de Almacht, zich openbarend in 's mensen gemoed en daarbuiten; regelrecht gaat hij in tegen de wereldse materialistiese encyclopedisten. En verrukt, bedwelmd door die tovertaal, gaat de tijdgenoot weer dwepen en geloven; het gevoel verdringt het verstand: de romantiek is geboren. De mens komt wederom met zijn

gemoed te staan tegenover de natuur en de liefde, en laat die zonder ironie, zonder twijfel, op zich inwerken.

Arme romantiek! Ze moet nog telkens felle aanvalen doorstaan, zó sterk is de traditionele zucht naar Rede en Orde in de Franse geest. Een tiental jaren geleden nog schreef Pierre Lasserre een heftig requisitoire tegen Rousseau, die 'rhéteur despotique', en zijn geestelike nakomelingen. Onbarmhartig geselt Lasserre de romantiese beweging, die ontwrichting van de menselike natuur, 'une révolution dans l'économie de la nature humaine civilisée.' Men heeft de kriticus, die de romantiek als 'wanorde' veroordeelde, gevraagd wat voor hem dan wel 'orde' betekende, en in de voorrede van een nieuwe druk van zijn werk - *Le Romantisme français* - geeft hij de gevraagde definitie.

Aristoteles en alle klassieke filozofen kennen de orde, zegt hij, die de gevoeligheid aan het intellekt, de verbeelding aan de rede, de affektieve en spontane vermogens aan het reflexieve vermogen ondergeschikt maakt. Die hiërarchiese orde is de *conditio sine qua non* voor juistheid in de ideeën, gepastheid en adel in de hartstochten. De romantiek is omverwerping van die hiërarchie, overheersing van intellekt en rede door gevoeligheid en verbeelding.

Gij ziet dat Lasserre eigenlik precies hetzelfde zegt als Désiré Nisard.

Met zijn ideaal van verstandelike orde voor ogen, valt Lasserre de romantiek aan, en hakt onbarmhartig in op groten en kleinen; een dankbare bezigheid, want ziet hij niet overal de vijandige zwakheden: onevenwichtigheid, onzekerheid, vaag gedroom, overgevoeligheid, dweepzucht, hyperindividualisme, ziekelikheid?.... Maar, als we zijn boek sluiten, vol waardering voor zulk een scherpzinnige dialektiek, dan nemen we de werken der smadelik getrof-

fenen zelf ter hand; we lezen de diep-menselike ontroerende zangen van Musset, ‘qui sont de purs sanglots’; we laten ons bedwelmen door de beeldenroes van Hugo; we vergeten de realiteit bij het kleurige prozagedicht van Michelet, dat de geschiedenis van Frankrijk heet.... en de heer Pierre Lasserre bestaat niet meer voor ons. Zó valt alle dialektiek - hoe vernuftig ook - wèg bij de heerlikheid van de kunst.

Nu is er - malgré Lasserre - in de gehele geestelike beweging van onze tijd een neiging waar te nemen om de belangrijkheid van het Verstand te verkleinen, en daarentegen een hogere waarde toe te kennen aan andere delen van ons geestelik wezen, en daaruit allerlei wat onverklaarbaar scheen te verklaren. Onderbewustheid, Intuitie, Gevoel, ziedaar de begrippen waarmede de almacht van het Verstand wordt bestreden.

De filozofie van Bergson, de dichtkunst der zogenaamde symbolisten, de muziek van Ravel en Debussy, zijn merkwaardige uitingen van de geestesgesteldheid die ik noemde. Onvoorwaardelik mogen we dus de bewering dat de Franse geest intellektualisties is, geenszins aanvaarden.

In de volgende hoofdstukken zal getracht worden enkele van de in dit hoofdstuk genoemde eigenschappen van de Franse geest terug te vinden in Frankrijks letterkunde.

Hoofdstuk IV.
Maatschappelikheid, menselikheid, idealisme.

> Si je savais quelque chose qui me fût utile et qui fût préjudiciable à ma famille, je le rejetterais de mon esprit. Si je savais quelque chose qui fût utile à ma famille, et qui ne le fût pas à ma patrie, je chercherais à l'oublier. Si je savais quelque chose utile à ma patrie et qui fût préjudiciable à l'Europe et au genre humain, je le regarderais comme un crime. (Montesquieu, *Pensées diverses*).
> Christophe découvrit l'énorme puissance d'idéalisme qui animait les poètes, les musiciens, les savants français de son temps. (Romain Rolland, *Dans la Maison*).

Ziedaar drie eigenschappen die tot de meest kenmerkende van het Franse karakter behoren, en die we daarom ook in de Franse letterkunde terugvinden.

Fouillée beschouwt de maatschappelikheid, de gezelligheid van de Franse geest als een natuurlik uitvloeisel van het sanguinies-nerveuse karakter, dat - zoals we zagen - reeds Caesar bij de Galliërs getroffen heeft.

‘Gezellig’ is de Franse vrolikheid: de lach is heel zelden eenzaam, hij is meestal een teken van sympathie en maatschappelikheid. Het gevoel voor het belachelike is buitengewoon groot in Frankrijk, en de spot treft er dikwels hetgeen afwijkt van wat sociaal als normaal en goed geldt. Evenwel, de spot van de Fransman is meestal niet bitter of kwetsend; de ‘beminnelikheid’ van het Franse karakter - wederom een sociale deugd - geeft die spot een zachte, menslievende tint.

De Fransen hebben altijd uitgemunt in de wellevenskunst door hun takt, hun ‘savoir-vivre’, hun diplomatie. Het gezelschapsleven en wat daarmede in verband staat, is altijd zeer ontwikkeld geweest in. Frankrijk. Men denke aan de Parijse ‘Salons’, sinds eeuwen middelpunten van intellektueel leven, en aan de kunst van ‘causeren’, het onderling bespreken van onderwerpen van allerlei aard, dat niet alleen, zoals wel eens gezegd wordt, een ijdelheidstrelend vermaak is waarbij aan de lust om te schitteren voldaan wordt, maar waarbij, door de spanning van het moment, de emotionele Fransman uit de diepten van zijn geest lichtflitsen doet stralen, die het probleem onverwacht verhelderen.

De kunst der ‘maximes’, ‘pensées’, ‘portraits’, waarin de Fransman gaarne zijn beschouwingen over mens en maatschappij vastlegt, die kunst is in de ‘Salons’ ontstaan. De Franse ‘moralisten’, zoals men ze pleegt te noemen, zijn geen zedeprekers, maar beschouwers, rake opmerkers, dikwels wonderscherpe psychologen: La Rochefoucauld, Pascal, La Bruyère, Montesquieu, Vauvenargues, Chamfort, en in onze tijd: Remy de Gourmont en Suarès.

Ook het Franse rationalisme heeft zijn sociale zijde. De Fransman heeft de behoefte ‘redelik’ en duidelik te zijn, alle gedachten en gevoelens te heffen in het licht van de verstandelike begrijpelikheid.

De Fransen hebben de behoefte ‘helder’ te zijn, maar die veelgeroemde ‘helderheid’ mag niet worden misverstaan. 't Is niet waar dat de Fransen alléén zoeken te benaderen wat ‘helder’ is, en het moeilike, het duistere, het ingewikkelde zouden schuwen. Franse wiskundigen als Poincaré, Franse filozofen als Bergson hebben wel degelik de moeilikste problemen van 't geestes- en zieleleven trachten te doorgronden. Maar wèl is waar dat ook de grootste Franse geleerden een merkwaardige zin voor de werkelikheid hebben, en er naar trachten alle filozofiese ideeën, hoe diepzinnig en hoe subtiel ze ook zijn, in een door ieder begrijpelike taal weer te geven. Om de diepte van die ideeën volkomen te peilen, zal men geleerde en filozoof moeten zijn, maar toch zal ieder ontwikkeld mens de Franse filozofiese werken kunnen *lezen* en er iets aan kunnen hebben. Wanneer Franse geleerden of filozofen nieuwe middelen van uitdrukking nodig hebben, gaan ze die niet zoeken in biezondere termen, doch liever in een vernuftig samengebruik van bekende woorden, dat aan deze woorden een nieuwe betekenis-schakering geeft.

Bij de Franse poëzie van de laatste dertig jaren, die eveneens de fijnste nuance van 't onderbewuste gevoelsleven tot uiting tracht te brengen - de poëzie van Laforgue, Régnier, Vielé-Griffin, Jammes, Claudel - merkt men hetzelfde op. Zeer weinig neologismen, doch nieuwe kombinaties van woorden, die dikwels aan het bekende woord een verrassende, suggestieve gevoelswaarde verlenen.

Helderheid, doordachtheid, samenhangendheid, al die eigenschappen maken het lezen van Franse studies zo aangenaam, zelfs als ze een onderwerp behandelen dat ons niet gemeenzaam is. Wie gewoon is Franse tijdschriften te lezen, weet dat, en Franse monografieën over kunstenaars treffen bijna altijd

door de oordeelkundige wijze waarop de stof geordend is en door de aangename sierlikheid van de stijl.

Anderen zijn ideeën mede te delen en ze hen te doen delen, anderen mee te voeren in zijn stijgen tot het ideaal, is altijd een vreugde voor de Fransman geweest. De ‘welsprekendheid’ is wederom een sociale eigenschap, een begrijpelike voor de afstammelingen van de Galliërs, die reeds van mooie redevoeringen hielden en een van hun goden afbeeldden de mensen ketenend met ketenen die uit zijn mond komen. Pascal, Voltaire, Diderot, Rousseau, Taine, Renan, zijn redenaars die, tot de gehele wereld sprekend, een idee trachten te doen triomferen. Ze bezitten de eigenschappen die daarvoor noodzakelik zijn: geestdrift en logiese kracht, aanstekelik door de aantrekkelike vorm waarin ze zich vertonen. Een van de schitterendste voorbeelden hoe in de Franse geest geestigheid met diepte en hartstocht kunnen samengaan, is de mathematicus-filozoof Pascal, schrijver van de satyries-ironiese *Provinciales*, maar ook van de vurige en logiese *Pensées*.

Het Franse toneel vertoont eveneens dat sociale karakter. De diepe bewogenheden van het individuele gemoed, zijn geheimzinnige, en dikwels tegenstrijdige neigingen, men vindt ze niet in de helden en heldinnen van de Franse dramaturgen; *Hamlet*-figuren zijn er niet. De Franse tragedie, het Franse drama, het Franse blijspel schilderen altijd het individu in zijn verhouding tot de maatschappij. De komedie lacht hèm uit wiens gedragingen of woorden te veel afwijken van de gewone, konventionele maat, degene die al te ‘persoonlik’ wordt. Daarom is ook Alceste, de *Misanthrope* van Molière, nu en dan belachelik.

Zelfs in de Franse lyriek treft herhaaldelik die sociale neiging. De poëzie van Lamartine en Hugo heeft iets onpersoonliks en algemeen-menseliks.

Hugo zegt 't zeer waar in de Voorrede van zijn *Contemplations*: ‘On se plaint quelquefois des écrivains qui disent ‘moi.’ Parlez-nous de nous, leur crie-t-on. Hélas! quand je vous parle de moi, je vous parle de vous. Comment ne le sentezvous pas? Ah! insensé, qui crois que je ne suis pas toi.’

Het dichterlik werk van Hugo is vol edele ideeën over de stijging van de mens, de toekomst der maatschappij, de eindelike zegepraal van demokratie en gerechtigheid.

‘Maatschappelikheid’ en ‘menselikheid’ zijn de woorden die telkens terugkeren als we de Franse literatuur beschrijven. Zij bestudeert de mens, en de mens het liefst; zij houdt zich bij voorkeur bezig met de gewichtige en verheven vraagstukken die de mens betreffen, zijn geluk, zijn gedrag en zijn bestemming; zij is vol menselike tederheid: ‘nourrie du lait de l'humaine tendresse.’

Zie de letterkunde van de zeventiende eeuw. Hoe vervuld is zij van aandacht voor de menselike ziel. Die aandacht, we vinden ze in het woord van Pascal: ‘Je trouve bon qu'on n'approfondisse pas l'opinion de Copernic; mais ceci: Il importe à toute la vie de savoir si l'âme est mortelle ou immortelle.’ We vinden ze in de komedies van Molière, in de tragedies van Corneille en Racine. In de eeuw te voren onderzoekt Montaigne zichzelf, omdat ieder mens in zich draagt ‘la forme de l'humaine condition’ en hij diè beschrijven wil.

We wezen reeds op het sociaal karakter van de Franse filozofie. Op enkele uitzonderingen na: Descartes, Malebranche, Auguste Comte, bouwen de Franse filozofen geen ontzagwekkende stelsels, geen ‘palais d'idées.’ Hun arbeid is veeleer een psychologies en zedelik onderzoek. Zij geloven aan de vrijheid, het despotisme verheerliken zij niet.

Nòch Hobbes nòch Hegel nòch Nietzsche zijn Frans van gedachte.

Die menselikheid, die mensenliefde, vinden we evenzeer in het Franse katholicisme en bij de Franse heiligen. De Heilige Lodewijk is de rechtvaardigste en de menslievendste aller koningen geweest, Vincent de Paul was van een onuitputtelike barmhartigheid. Maar het is de letterkunde die ons hier bezig houdt. Wat is een der schoonste eigenschappen van de *Chanson de Roland* reeds? Dat het een nederlaag en een heldendood overglanst met schoonheid en medelijden.

Als we de wijze bespreken waarop de Franse geest de buitenlandse verwerkt, zullen we opmerken hoe een van de belangrijkste veranderingen die hij aanbrengt, de ‘vermenseliking’, het humaniseren is. Zó humaniseert Corneille het werk van Guillen de Castro.

Hoe doortrilt het gevoel van maatschappelikheid, menslievendheid, idealisme de letterkunde der achttiende eeuw, de geschriften van ekonomen en filozofen.

Bois-Guillebert en Vauban stichtten de staathuishoudkunde. Quesnay's boek: *Physiocratie ou Constitution naturelle des gouvernements* werd het handboek van de nieuwe school der ekonomen. Condorcet en Turgot legden de grondslag voor de studie van de menselike samenleving volgens de methode der natuurwetenschappen. In de volgende eeuw zou Saint-Simon de sociale fysiologie stichten, en Auguste Comte de grondbeginselen bepalen van de nieuwe wetenschap, die door hem ‘sociologie’ werd genoemd.

Bij Montesquieu vinden we voor het eerst na honderd jaar weer de woorden *patrie*, *citoyen*, *liberté publique*, *liberté personnelle*, *opinion publique.* Hij is de verdediger van de politieke vrijheid, de

bestrijder van despotisme, slavernij, foltering, inquisitie, onmenselikheden van het strafwetboek.

Een beroep op de menselikheid der geestelike rechters laat hij de jood doen in zijn *Très humble remontrance aux inquisiteurs d' Espagne et de Portugal*, protest tegen het verbranden te Lissabon van een achttienjarige geloofsgenote. ‘Mais, si vous ne voulez pas être chrétiens, soyez au moins des hommes: traitez-nous comme vous feriez, si, n'ayant que ces faibles lueurs de justice que la nature nous donne, vous n'aviez point une religion pour vous conduire, et une révélation pour vous éclairer.’

Zo het ideaal van Montesquieu de politieke vrijheid is, dat van Voltaire is de gewetensvrijheid, de menselike vrijheid. In zijn ‘écrasez l'infâme’ betekent ‘l'infâme’ niet de godsdienst, maar bijgeloof, fanatisme, geestelike dwang. Nog steeds bestaat de legende van de atheist Voltaire, de vijand van alle godsdienst. En toch is in de achttiende eeuw, in de tijd van de *Encyclopédie* en *le Système de la Nature* van d'Holbach, Voltaire met Rousseau de vurigste verdediger geweest van het geloof aan een Opperwezen. Diderot, Frederik de Grote, d'Holbach zijn krachtig door hem bestreden. De legende zal voortduren zolang in Voltaire's *Dictionnaire philosophique* de artikelen *Dieu* en *Religion* ongelezen blijven, zolang men de eerbiedige bewondering niet kent waarmede hij in laatstgenoemd hoofdstuk de figuur van Christus tegemoet treedt. De aanvallen van Voltaire tegen Kerk en priesters zijn hevig geweest, maar niemand kan ontkennen dat die aanvallen werden ingegeven door zuivere mensenliefde. Nu, in deze tijden, zelfs trouwe belijders van de Kerk - de Protestantse of de Roomse -, die Kerk verwijten dat zij niets doet om de afschuwelike oorlogsplaag in zijn vernieti-

gingswerk te stuiten, nu mag wel eens herinnerd worden aan wat Voltaire de priesters toeroept in zijn bladzijden over de *Oorlog* van de *Dictionnaire philosophique.* Als hij Bourdaloue en Massillon verweten heeft dat zij onophoudelik tegen de liefde spreken, ‘die de enige troost is van de mensheid, en de enige manier om haar te herstellen’, maar niets zeggen van de afschuwelike pogingen die wij doen om die mensheid te vernietigen, gaat hij aldus voort: ‘Ellendige zieledokters, gij schreeuwt vijf kwartier lang over enige speldeprikken, en gij zegt niets van de ziekte die ons in duizend stukken scheurt! Moraliserende filozofen, verbrandt al uw boeken! Zolang de gril van enige mensen duizenden van onze broeders zal doen vermoorden, zal het gedeelte van de mensheid gewijd aan de heldenmoed het verschrikkelikste van de gehele natuur zijn. Wat kunnen mij schelen menselikheid, weldadigheid, bescheidenheid, matigheid, zachtheid, wijsheid, vroomheid, en wat wordt er van dat alles, als een half pond lood op zeshonderd pas afgeschoten, mijn lichaam verbrijzelt, als ik sterf, twintig jaar oud, in onuitsprekelike pijnen, te midden van vijf of zesduizend stervenden, als mijn ogen die zich voor 't laatst openen, de stad waarin ik geboren ben, verwoest zien door staal en vuur, als de laatste klanken die mijn oren horen de kreten der vrouwen en kinderen zijn die onder puinhopen omkomen, dat alles terwille van de zogenaamde belangen van een man die wij niet kennen?’ De Voltaire die dit zegt is dezelfde die de slachtoffers van geloofshaat en geloofsdwang is te hulp gesneld, die de nagedachtenis van de geradbraakte Calas heeft gered, die Sirven en diens vrouw aan de doodstraf heeft onttrokken, die de moordenaars van La Barre vervolgde met zijn verschrikkelikste verwijten; het is de Voltaire van het *Traité sur la Tolérance*, waarin 't

schoonste Gebed tot God voorkomt dat ooit de mensenliefde heeft geïnspireerd.

Moge het gedurende sommige perioden schijnen alsof die liefde voor de mensheid en de menselikheid niet zo sterk meer in de Franse literatuur aanwezig is, daarna dringt zij met meer kracht weer naar voren. Duidelik ziet men dat in de jaren die aan de Grote Oorlog voorafgingen. In de dichtkunst was het Fernand Gregh die zijn vizie op het leven met de edele naam van *humanisme* betitelde. In een artikel in de *Figaro* (12 dec. 1902) verweet hij parnassiens en symbolisten het gebrek aan 'humanité': 'Ils n'ont voulu être que des artistes, et ils furent tels.... Nous qui venons après eux, instruits par leur exemple, nous rêvons un art plus enthousiaste à la fois, et plus tendre, plus intime et plus large, un art direct, vivant, et d'un mot qui résume tout: *humain.*' Dit woord komt telkens terug in het manifest van Gregh. Zijn voortdurende leuze is: Dichter, bezing het *leven*, dichter wees mens, en maak schoonheid van uw menselike dromen. Die liefde voor het leven, Gregh heeft ze uitgezongen in 't gedicht *Je vis....*, dat eindigt met de kalme aanvaarding van de dood, waarvan de dichter niet weet wat hij brengen zal. Maar de dichter heeft geleefd, en heeft liefgehad!

> Mais à mon tour j'aurai connu le goût chaud de la vie;
> J'aurai miré dans ma prunelle,
> Petite minute éblouie,
> La grande lumière éternelle;
> Mais j'aurai bu ma joie au grand festin sacré;
> Que voudrais-je de plus?
> J'aurais vécu,
> - Et je mourrai.

Een gedachte van heerlike menselikheid vind ik in het gedicht *Un jour simple.* De dichter beschrijft daarin

Un jour de France, pâle, un peu terne, et pareil
Aux deux horizons gris et bas qui sont les nôtres.

En op die grijzige dag, zonder drukkend grauw of pralend azuur, op die ‘jour quelconque’, - zo peinst de dichter - heerst overal gruwelike ellende van allerlei aard. In 't verre China stroomt bloed uit wonden; werklieden worden vermorzeld tussen machines; schepen vergaan op eenzame zeeën; zieken zieltogen in hospitalen; moeders knielen bij hun gestorven kind....

Partout des cris, des pleurs, l'horreur, la peur, l'angoisse.
Partout le mal, partout la mort en ce moment;
Partout le vieux Destin qui tord distraitement
Les âmes et les corps comme un papier qu'on froisse.

Et tout à coup je sens jusqu'en ma chair profonde,
Sous ce jour opalin qui effleure les cils,
Aboutir à mes nerfs désespérés les fils
De toute la douleur qui souffre dans le monde!

Jules Romains is de dichter van het ‘unanimisme’, de weergave van het unanime, kollektieve leven door een onmiddellike poëzie; de uitdrukking van de ziel van een groep, een gemeenschap.

In gedichten (*La Vie unanime*, *Un Etre en marche*), in romans (*Mort de quelqu'un*), in een toneelstuk (*l' Armée dans la ville*) heeft Romains de wonderlike gemeenschapsziel, die geboren wordt uit het kontakt der individuen, trachten te benaderen, maar eveneens de geheimzinnige bewegingen van de individuële ziel in aanraking met de groep of de gemeenschap, een wisselend spel van aantrekking en afstoting, waarbij onvermoede instinkten rijzen uit de diepten van het gemoed.

Van een ontroerende ‘menselikheid’ is het gedicht *Pendant une guerre* in *La Vie unanime*, waarin de

dichter de wanhopige eenzaamheid uitdrukt van de mens die de ellenden van een verre oorlog, van een verre mensheid, niet smartelik doorvoelen kan.

Le ciel qui me recouvre est frais comme une ombrelle,
Nul râle n'a brouillé la source du matin.
Je ne sens pas l'odeur du massacre lointain.
La guerre me paraît aussi loin que l'histoire.
Ce souffle d'est si caressant, je ne puis croire
Que sa langue ait passé sur des cadavres verts.

Sterven die mensen dan in een ander heelal?

Ces hommes meurent donc dans un autre univers,
Puisque je n'ai pas froid quand leurs veines se vident!

De dichter kan geen pijn gevoelen om het lijden daarginds. En toch:

Je ne suis pas mauvais, moi. La toux d'un passant
M'émeut, et j'ai pitié des enfants et des vieilles.
Mais je suis bon avec mes yeux et mes oreilles,
Avec mes os, avec les muscles de mon corps.
Cela ne me fait rien que mille hommes soient morts,
Puisque je n'entends pas le canon qui les tue!

Maar ééns, - 't is 't geloof van de dichter, zijn laatste verwachting - zal het medevoelen er komen. Dan:

Pris de fatigue, ayant comme une courbature
De s'être si longtemps carré dans son bonheur,
Chaque homme percevra que sa chair, à lui, meurt,
Que le sang coule de la bête collective;
Nous sentirons que notre épiderme s'avive;
La fièvre des blessés inconnus le mordra,
Et nous verrons la ville ramener ses draps
De brouillard sur son immensité grelottante;
Notre âme couchera, la nuit, dans une tente,
Près d'un fleuve dont nous ne saurons pas le nom,
Et nous aurons le coeur plein de coups de canon.

Het verlangen zó te zijn, dàt te voelen, doordringt de dichter steeds heviger:

> Pourtant j'ai hâte. Allons! j'ai faim! non d'une idée,
> L'idée et l'idéal me dégoûtent. Je veux
> Un être! Nous voulons un dieu! Il faut des dieux!
> Non pas des dieux perdus au ciel, des causes blêmes;
> Il faut des dieux charnels, vivants, qui soient nous-mêmes,
> Dont nous puissions tâter la substance; des dieux
> Qui souffrent par nos corps et qui voient par nos yeux;
> Des animaux divins dont nous soyons les membres
> Qui tiennent tout, nos corps, notre espace, nos chambres,
> Enclos dans leur réelle et palpable unité.
> Il faudra bien qu'un jour on soit l'humanité.

‘L'humanité,’ het is 't laatste woord van 't gedicht. De woorden ‘Humanité’ en ‘Vie’, ze komen telkens terug bij de jongere Franse dichters. Men voelt dat over de letterkunde van het moderne Frankrijk, de machtige bevruchtende adem van een Verhaeren, en van een Walt Whitman is gegaan. Saint-Georges de Bouhélier, de dichter van 't ‘naturisme’, vraagt om een literatuur, die de zeelieden verheerlikt, de landbouwers ‘nés des entrailles du sol’, en de herders, ‘qu habitent près des aigles.’ En hij richt een festijn aan voor een Arme:

> Or tout vrai pauvre a droit à la plus belle place,
> Il est l'hôte divin,
> Il est l'expiateur qui va par le chemin
> Lourd de tes maux dont il te rend le fardeau vain
> Et qu'il porte à ta place
> (*Inscription sur l'accueil au Pauvre*, in
> *Les Chants de la Vie Ardente*).

Charles Guérin wordt 't moede slechts ‘woorden’ te maken van eigen verdriet. Men luistert nauweliks naar die fluitspeler, met zijn ‘sonnets à falbalas.’ Men noemt hem een kind dat schreit vóór dat het

geleden heeft. Hij wilde een trooster zijn van de bedroefden, een ‘mens’ voor de mensen.

> Je voudrais être un homme; or rien dans mes poèmes
> Ne répond au sanglot de la détresse humaine.

Er is in de latere Franse dichtkunst en in het latere Franse proza zeer duidelik een neiging waar te nemen tot het zo dicht mogelik benaderen van de mensheid, de mensheid in smarten vooral. Geen zoeken naar schoonheid alléén, naar een kunstige verbeelding van het leven. Het zou belachelik zijn te zeggen dat de kunst van een Flaubert, van de Goncourts, van Théophile Gautier, van Leconte de Lisle, - ik noem slechts enkele namen - van liefde voor de mensheid verstoken is. Maar toch, waren ze niet veeleer nieuwsgierige beschouwers, zochten ze niet dikwels te veel het biezondere, wilden ze niet met te grote ijver ‘wetenschappelike’ romans en gedichten maken, hield het voorbeeld van Taine, Renan en Claude Bernard hen niet te zeer bevangen? Hoe levenloos ‘fiche’ en ‘document’-achtig zijn sommige boeken van Edmond de Goncourt, *Chérie* b.v. En hoe gevoelen we zelfs bij 't lezen van de Rougon-Macquart romans van Zola, dat zijn romantiese epiese verbeelding wèl machtig-schone tonelen schept, maar niet in stille soberheid ontroert zoals een Guillaumin 't doet in zijn *Vie d'un Simple.* Er is in dat boek, en in sommige van Lucien Jean, Charles-Louis Philippe en Pierre Hamp een soberheid, een direktheid, een te prijzen ontbloot-zijn van versiersels, die onmiddellik in verband staan met de vereenzelviging van de schrijver met zijn lijdende personen. Wie zal ooit de ontroerende herinnering verliezen aan de veertigjarige uit *Un vieil homme* (in *Parmi les hommes* van Lucien Jean), die enige ondeugende jongelieden in de waan verstrikken dat

een aardig jong meisje verliefd op hem is? Ze zijn alle vier eenvoudigen van geboorte - Guillaumin, Lucien Jean, Charles-Louis Philippe en Pierre Hamp -, en ze bekijken de maatschappelik-misdeelden niet met de artistieke belangstelling van de ‘bourgeois’, maar met de liefde van een man voor zijn vrouw, zijn kind, zijn ouders, de liefde van een proletariër voor zijn mede-proletariërs.

Als we ons tot het toneel wenden, vinden we ook daar de ‘maatschappelikheid’ en de ‘menselikheid’ terug.

Voltaire gebruikte het toneel om zijn anti-dogmatiese ideeën aan het publiek te verkondigen; Dumas fils maakte van zijn stukken pleidooien voor echtscheiding en onderzoek naar 't vaderschap; van Brieux, een tijdgenoot, is bijna elk nieuw werk een aanklacht tegen een maatschappelike zonde: huichelachtige mode-barmhartigheid (*Les Bienfaiteurs*), lichtvaardige echtscheidingen (*Le Berceau*), hoogmoedige onwetendheid der medici (*L' Evasion*), slechte rechtspleging (*La Robe rouge*), verwaarlozing van de plichten van 't moederschap (*Les Remplaçantes*), geslachtsziekten (*Les Avariés*).

Wie het rijk verscheiden moderne Franse toneel kent, moet glimlachen als hij de bewering hoort dat het enige thema het overspel: ‘l'adultère’ en le ‘ménage à trois’ zou zijn.

Dat, om het vermoeide of op sensatie beluste, voor een groot deel kosmopolitiese publiek te prikkelen, enkele Parijse theater-direkteuren bij voorkeur hartstochtdrama's vertonen, is zeer zeker een feit, maar daarnaast moeten direkteuren als Antoine en Copeau, en dramaturgen als Brieux en de Curel genoemd worden, in wier werk velerlei maatschappelike en psychologiese problemen, met spannende ernst worden behandeld.

Men kent hier te lande nog te weinig François de

Curel, wiens werk, ofschoon geheel modern van geest, groots en sober is als de antieke tragedie.

Laat ik van een enkel stuk de inhoud weergeven: *La nouvelle Idole* (1899). ‘La nouvelle Idole’, dat is de Wetenschap. De beroemde dokter Albert Donnat wijdt er zich aan met ziel en lichaam. Hij kent slechts één begeerte: het raadsel van de kanker op te lossen, om de lijders daaraan te kunnen genezen. Daarvoor ent hij de ziekte in op levenden, nòg levenden, die evenwel lijdend aan een of andere ernstige kwaal, ten dode gedoemd zijn. Zo heeft hij de kanker gegeven aan een tuberkuleus meisje, maar zij herstelt van de tuberkuloze, de dodende ziekte in zich dragend. Dit herrijzen verwekt 't konflikt. De vrouw van Donnat, die alles verneemt, noemt hem ‘moordenaar.’ Hij tracht zijn ideaal te verdedigen: Een groot geleerde mag het recht hebben enige levens op te offeren voor een heerlike ontdekking, zoals die van de entstof van hondsdolheid of diphteritis. En dan, nooit heeft hij zijn eigen leven ontzien: ‘Je risque ma vie, parce qu'il y a qu'une chose grande au monde: mourir pour une idée’.... Zou hij dat niet willen doen voor de Wetenschap, hij die met 't weinige dat hij weet reeds zovele stervenden heeft doen herleven? Zijn vrouw heeft honend de Wetenschap een ‘idole’ genoemd. ‘Peu à peu a grandi dans mon coeur un fanatisme de prêtre.... Pourquoi la nouvelle idole, qui sauve tant de gens, ne verrait-elle pas - privilège d'idole! - les gens se faire écraser sous les roues de son char?’ Dat is zijn schone vervoering van priester der Wetenschap. Maar hij twijfelt aan zijn geloof als hij 't meisje vóór zich ziet, met 't rode stigma van de kanker. Hij besluit tot zelfmoord, maar zal hij sterven zonder te weten? Ook zichzelf ent hij 't dodend vergif in, om zich een jaar - tot zijn dood - te kunnen bestuderen. Maar ook dan

twijfelt hij weer: Waarom heeft hij die nòch aan God nòch aan de onsterfelikheid gelooft, dit offer van zijn leven gebracht, en in de behoefte te geloven aan de waarde van het offer, brengt zijn verstand er dit tegen in: ‘La véritable solidarité n'est-elle pas de conserver à l'espèce humaine un type d'élite, une lumière, un phare?’ Twee dingen zullen hem geruststellen: De plotselinge liefde van zijn vrouw, die hem tot nu toe niet had liefgehad, maar die met hem wil leven en sterven, de bekentenis van 't eenvoudige meisje dat ze begrijpt wat hij haar heeft aangedaan, en blijde sterft terwille van de Mensheid. ‘Me croyezvous donc trap sotte pour comprendre que mon mal peut amener à guérir une foule de gens? Je voulais être soeur de charité, et consacrer ma vie aux malades.... Eh bien! je livre ma vie en gros, au lieu de la donner en détail.’ Ze is bereid te sterven, omdat ze in Christus gelooft, en 't als een eer beschouwt, ‘d'être traitée un peu comme lui.’ De geleerde zocht een reden om de wet van het offer te aanvaarden, het eenvoudige gelovige meisje heeft hem een reden getoond. Alle drie, de dokter, zijn vrouw, het meisje, dragen een last, omdat ze dezelfde drang naar zedelike schoonheid hebben. ‘La religion, l'amour, l'ardente curiosité du vrai, sont les chênes immortels le long desquels s'élèvent, comme d'audacieuses lianes, les sublimes espoirs de l'humanité.’

Begrijpeliker dan het karakter van dokter Donnat is dat van de held van *Le Repas du lion* (1897), Jean de Sancy. De nerveuse fijne knaap, die slechts gelukkig is op de zwerftochten door 't vaderlik landgoed, waar hij met vurige drift de herten najaagt, komt tot een vertwijfelde daad als hij de woeste schoonheid van zijn dierbare bossen bedreigd ziet door mijnen en fabrieken. Hij laat een van de eerste mijnputten onder water lopen, en veroorzaakt daardoor de dood van een dronken werkman, die

er in was achter gebleven. De gevolgen van zijn daad grijpen Jean zó hevig aan dat hij besluit zijn leven aan de arbeiders te wijden. In Parijs wordt hij na jaren van strijd een gevierd redenaar in katholieke werkliedenverenigingen, een demokraties bemiddelaar tussen patroons en arbeiders. Maar zijn taak vervult hij als een plicht, niet met de eenvoudige geloofsdrang van een apostel. Zijn zwager, de energieke fabrikant Georges Boussard, opent hem de ogen, en toont hem de superioriteit van de vernuftige enkeling, die duizenden door zijn ondernemingsgeest brood verschaft: ‘L'immense majorité des hommes a besoin qu'on lui suggère toutes ses idées, tous ses gestes. Artistes, orateurs, savants, philosophes, tous les audacieux de l'acte ou de la pensée, inventent, combinent, réalisent devant un troupeau de singes qui copient leurs moindres mouvements. Ils sont les bienfaiteurs de ces singes, puisqu'ils se donnent la peine de vivre à leur place. Si moi, chef d'industrie, j'organise un centre d'activité où toute une population aime, boit, mange, grouille, pullule, j'ai droit à sa reconnaissance. Que cette population se tire ensuite d'affaire; qu'elle soit adroite, économe, ordonnée; qu'elle se défende même contre moi, rien de mieux.’ Deze en dergelike beweringen van Georges maken een diepe indruk op Jean. Tot de werklieden van Georges te Sancy, die op 't punt staan een staking te beginnen, en die de beroemde redenaar hebben uitgenodigd in de verwachting dat hij hun zaak zal verdedigen bij de patroon, houdt hij een toespraak, die hen teleurstelt en grieft. ‘A présence, je m'aperçois - aldus Jean - que l'individualisme rachète sa férocité par la richesse des dons qu'il prodigue à l'humanité.’ Hij verklaart zelf industrieel te willen worden, en als een werkman spreekt van de ratten die het spek van de rug der vette varkens knabbelen zonder hun pijn

te doen, gebruikt Jean een ander beeld: de jakhalzen eten als de leeuw zijn buik vol heeft. ‘Croyezvous que ceux-ci seraient mieux nourris si le lion partageait sa proie en autant de morceaux que de convives, et s'en réservait un maigre quartier?’ Woedend en dreigend gaan de werklieden heen. De staking breekt uit, met brandstichting en moord. Ook Jean, die ‘leeuw’ wilde worden, valt als slachtoffer van de ‘jakhalzen’.... Jaren had hij de bossen van Sancy niet teruggezien, zich wijdend aan de harde plicht zich opgelegd als zoenoffer voor de door hem veroorzaakte dood. Teruggekeerd in Sancy voelde hij weer ontwaken de woeste hartstochtelike knaap van voorheen: ‘le petit animal de proie que j'étais dans mon enfance, passant sa vie à égorger des chevreuils.’

Oude instinkten herleven, maar niet zonder strijd. Het is moeilik geheel afstand te doen van ‘le frémissement des foules’, al wacht ons dan ook de in de jeugd reeds geliefde ‘frisson des feuilles.’ Jean aarzelt. De daad, de sterke en vruchtbare daad, die de volken voedt, lokt hem, maar is er nog niet iets beters dan de volken te voeden? Zo men er de geur, de bloem, de ziel van kon zijn?.... Jean zal dit nooit worden, zoals we zagen. Een der ‘jakhalzen’ doodt hem.

Bijna alle stukken van Curel, niet in Parijs, maar in de eenzaamheid van zijn landgoed geschreven, worden gedragen door een grootse gedachte. Zijn hoofdfiguren zijn geen banale middelmatigheden; ze reiken, door de vurige drang waarmee ze hun ideaal nastreven, vèr boven de gewone mens. Soms doen ze aan de helden van Balzac denken, maar ze zijn minder eenvoudig. De door zucht naar macht en roem bedwelmde Franse officier in *Le Coup d'aile* (1906) zou een ‘héros balzacien’ kunnen zijn, als hij tenslotte niet de behoefte gevoelde aan menselike

tederheid: ‘Au fond, je ne suis qu'un exilé guettant une fissure pour se glisser dans l'humanité, pareil à un chien perdu qui rôde autour des chaumières et vient la nuit gratter aux portes de l'étable.’

Bij de Franse letterkundigen is na de oorlog van '70 een volkomen verklaarbaar pessimisme waar te nemen. Zelfontleding, die niet als bij Stendhal met daden gepaard ging, een overdreven intellektualisme, skepticisme en dilettantisme, ziedaar enige eigenschappen die kenmerkend zijn voor de ‘génération de la défaite.’ De leugen van de dekadentie der latijnse rassen kwam de zelfvernedering, het geringe zelfvertrouwen nog vergroten. Men zij evenwel in deze tijden, nu de trots van het Franse volk herboren is, voorzichtig met het afkeurend spreken over skeptiese denkers, als een Anatole France b.v. Deze skeptici, en France zeker in hoge mate, bezitten een warme liefde voor de mensheid, waarvan zij de waan het middelpunt van het heelal te zijn, met satire of ironie plegen te bestrijden. Men is altijd minder skepticus dan men denkt. France, uit al wiens werken reeds de innigste liefde niet alleen voor Parijs, maar voor geheel zijn Frankrijk bleek, is tijdens de oorlog de vurigste patriot geworden die zich denken laat. Trouwens, van skepticisme was bij hem, sinds zijn bekering tot het socialisme, steeds minder te bemerken geweest.

Het is eigenaardig op te merken dat de voornaamste intellektualisten, zelfontlederś en skeptici onder de ouderen tot een levensopvatting gekomen zijn, die wel verklaarbaar is uit hun vroegere ideeën, maar die toch belangrijk daarvan afwijkt. France heeft het geloof gewonnen aan de Toekomststaat van rechtvaardigheid en vrijheid; Bourget wendde zich af - sinds *le Disciple* (1889) - van het overmoedig geloof aan Verstand en Wetenschap, de gevaarlike ‘culte de la science.’ Ook de filozofen Boutroux en

Bergson hebben door hun bestrijding van ‘noodzakelikheid’ en determinisme, het geloof in het alvermogen van de wetenschap verzwakt, en ‘vrijheid’ en ‘intuïtie’ tot waardevolle begrippen gemaakt. Barrès komt van de kultus van het Ik tot die van de daad en de tucht. Met Maurras, de verdediger van traditie en koningschap, de bestrijder van romantiek en revolutie, wordt hij een van de voorgangers der jongeren. Maar er waren nog andere Meesters. Romain Rolland heeft door zijn schepping van de grote Mens-en-Kunstenaar *Jean-Christophe*, door zijn biografieën van Beethoven, Tolstoï en Michel-Angelo, de bewondering voor heldefiguren weder opgewekt. En evenzo Suarès door zijn Pascal en zijn Napoleon. Voor laatstgenoemde was een stijgende verering merkbaar.

De Franse jongelingschap van vóór de Oorlog was niet pessimisties meer, en weinig ziekelik-zelfontledend. Zij was vol optimisties zelfvertrouwen, had liefde voor de daad, hetgeen bleek uit de energieke beoefening van de sport en de enthousiaste bewondering voor het vliegtuig: ‘la quatrième arme.’ De ekonomiese bloei van Frankrijk, de expedities van ondernemende Franse officieren in Afrika: Moll, Lenfant, Baratier, het verbond met Rusland en de vriendschap met Engeland, hadden het geloof in de kracht en de toekomst van het vaderland, ook bij de jongeren, weer doen herleven.

Velen van hen gevoelden de behoefte aan zekerheid, affirmatie. Zij vonden die in het katholicisme - en Péguy was hier een van de invloedrijkste wegwijzers -, of in het syndicalisme, dat evenzeer als het geloof een strenge tucht vereist. Sport, handel, industrie, kolonisatie bevredigden de behoefte aan aktie.

Al die ideeën, neigingen, verlangens, idealen vinden we natuurlik in de literatuur der laatste jaren terug.

Het neo-katholicisme bij Péguy, Claudel, Louis le Cardonnel, Jammes, Vallery-Radot, Psichari, Emile Baumann, Henry Bordeaux, Clermont; verheerliking van de daad en het moderne leven in romans van Paul Adam (*La Force*, *Le Trust*), in verzen van Beauduin en Jouve; schildering van de belangrijkheid van de militaire loopbaan bij Ernest Psichari in zijn *l'Appel des armes*, één jaar voor het uitbreken van de grote oorlog verschenen. Deze gelovige kleinzoon van Renan, die in Mauritanië gestreden had, noemde het beroep van soldat 'une grande pensée toujours en action.'

Maar daarnaast - we wezen er boven op - naast dat idealisme van Geloof of Kracht, bleef het idealisme van de Mensenliefde zich uiten in verzen en proza.

Het had moeilike ogenblikken te doorstaan, de eerste tijden van de oorlog. 'Humanitarisme', 'pacifisme' leken smaadwoorden geworden. Had Frankrijk zich niet in een gevaarlike sluimer laten sussen door de verlokkende leuzen van 'verbroedering der volken', 'ontwapening', 'proletaren aller landen, verenigt u!'?

Het zou een der verschrikkelikste rampen van deze oorlog kunnen worden, als Frankrijk ontrouw werd aan zijn schone en verheven roeping steeds de brenger te zijn van de blijde Boodschap van Menslievendheid en Vrijheid, als het ten prooi viel aan imperialisme en krachtsaanbidding.

Een terugblik op de lange en rijke geschiedenis van het Franse volk, van de Franse beschaving kan ons geruststellen. Trouwens, de gedachten en gevoelens die nù reeds uit de loopgraven van de verdedigers van die beschaving tot ons komen, zijn niet vergiftigd van haat, maar geurend van die beminnelike *humanitas* - menselikheid en menslievendheid beide, die een van de schoonste eigenschappen is

van de Franse geest. Een voorbeeld uit vele:

Luitenant-kolonel Bourguet schrijft aan zijn familie (Zie *Correspondant* van 10 Aug. 1916): 'J'ai parfois à lutter, à deux pas de l'ennemi, contre l'esprit d'aigreur et de discorde.... Ah! combien ai-je raison de préconiser la bonté. La bonté comme vertu suprême! La bonté! Je me sens incapable d'ordonner jamais des massacres en Allemagne, des massacres de non-combattants et des destructions de villages.' En:

'Avoir l'esprit philosophique, c'est être indulgent, - chercher le bon côté des gens et des choses, - *expliquer et justifier les erreurs des autres, ce n'est pas rétrécir le coeur.'*

Die laatste woorden, die ik kursief laat drukken, bevatten ze niet de schoonste onbewuste hulde voor het Franse karakter?

Le Feu, de verschrikkelike beschrijving van de loopgravenoorlog, deze geweldige aanklacht tegen de Oorlog, let wel, tegen de Oorlog, niet tegen de vijanden van Frankrijk, is geschreven door een Frans soldaat, Henri Barbusse. De schoonste eigenschappen van de Franse geest vinden we terug in de wijze waarop de schrijver het afschuwelike leven te midden van vuur en modder schilderde, met niets ontziende uitbeelding van de werkelikheid, een uitbeelding die hier en daar het danteske nadert. Werkelikheidsschildering geeft dit boek, maar ook fijne psychologiese tekening van de mannen der escouade, wier lotgevallen het boek vormen, en door alles heen schreit de klacht van de mens, die gedwongen wordt een wolf voor zijn medemens te zijn.

Een diep-menselik boek is *Le Feu*, evenals dat andere, ook door een Frans soldaat geschreven: *Gaspard*, en waarin de verrukkelike 'blague' lacht van een Parijse 'faubourien' in de oorlog, die blague, onschuldige scherts en opsnijerij, brutaal

zonder boosheid, en waarachter de Fransman soms zijn gevoeligheid of zijn heldenmoed verbergt. Maar wat, naast veel anders, treft in dit boek, is de humaniteit van de schrijver, René Benjamin. Er komt een ‘embusqué’ in voor, en deze ‘embusqué’ is met glimlachende vergevensgezindheid getekend. Dudognon, de ziekeverpleger, die eigenlik aan 't front moest zijn, maar die zich verbergt in het hospitaal waar Gaspard wordt verpleegd, is niet verachtelik. Hij verpleegt de zieken met opgewekte en opwekkende toewijding, en is alleen wat komies door zijn angst voor 't front, en door zijn tweestrijd telkens tussen plicht en liefde-voor-'t-leven.

En als men mocht vragen in welk boek, tijdens de ontzettende worsteling geschreven, de edelste getuigenis van de naar zieleschoonheid strevende mens wordt aangetroffen, dan moet gewezen worden op een Frans boek, *Lettres d'un soldat*, die een Frans soldaat, van het front uit zijn moeder en enkele anderen schreef. Terecht vergeleek André Chevrillon, die deze Brieven uitgaf, de geesteshouding van de jonge schilder met de krijger uit de *Bhagavad Gîta*, die het eeuwige leven ziet door de sluier waarin het menselik rumoer het omhult. De jonge Fransman doet zijn plicht als soldaat zonder aarzelen. Hij aanvaardt slechts het onvermijdelike ogenblik, hij die, stoïcijn als Marcus Aurelius, het verleden àl meer ziet als een verre droom, en met de toekomst niet meer rekenen mag; dat ogenblik schenkt hem ook de schoonheid der franse landschappen, waar hij zijn soldateplicht vervult, de schoonheid der maanlichte nachten en die der zonsopgangen, de schoonheid van de muziek van Beethoven en Schumann, die in zijn herinnering opwelt. ‘Mangeons et buvons à tout ce qui est éternel, car demain, nous mourrons à tout ce qui est humain.’ De god-

delikheid van het leven heeft hij leren besluiten in één moment van verheven beschouwing der schoonheid. Niet dat hij geen ogenblikken van vertwijfeling kent, als hij denkt aan zijn plotseling gebroken kunstenaarsleven, maar die ogenblikken zijn zeldzaam. Hij weet immers dat de schoonheid onvergankelik is: ‘ce n'est pas quelques saisons de haine et de dol qui supprimeront la beauté éternelle.’ Hij weet immers dat de Franse geest niet zal verloren gaan. 't Offer moet worden gebracht: de hoop, de fakkeldrager te zijn, moet worden vaarwel gezegd. 't Is aardig voor het kind dat speelt, om het vaandel te dragen; maar voor de man moet het voldoende zijn te weten dat het vaandel tòch zal gedragen worden!

‘J'ai tenté de ramasser des fleurs dans la boue. Gardez-les en souvenir de moi’, schrijft hij in een van de brieven aan zijn moeder. Ook de woorden van verheven stoïcisme, van serene beschouwing in de Brieven van de verdwenen Franse soldaat zijn als bloemen, uit de modder van het slagveld tot ons gekomen, maar ze zullen blijven bloeien tot troost en verheffing van vele geslachten.

Hoofdstuk V.
De Franse lach.

Caesar noemde de Galliërs een opgewekt volk; de tegenwoordige Fransen zijn dat nog. Ze zijn niet zwaarmoedig, veeleer opgeruimd van natuur. Door de gehele Franse letterkunde gaat de lach of de glimlach, in velerlei schakeringen: de ‘galliese’, eroties en dikwels satiriek, de humoristiese, waarin spot en gevoeligheid zich mengen, de groteske van malle overdrijvingen of zotte tegenstellingen, de verfijnd-geestige van het woordspel, de wijs-beminnelike glimlach der ironie, de zacht-tintelende zonnige lach om het schone blijde leven.

De ‘rire gaulois’ horen we reeds in het vermakelik heldendicht op de tocht van Karel de Grote naar Jeruzalem en Konstantinopel: *Le pèlerinage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*, waarin o.a. verteld wordt hoe de grote Karel en zijn vrienden door hun ‘opsnijerijen’ in grote ongelegenheid kwamen aan het hof van de keizer van Konstantinopel. Spot en satire zonder enige schroom geuit vinden we ook in het aristophaneske blijspel van Jean d'Arras: *Le Jeu de la Feuillée.* Dezelfde spottende lach, geen bittere hatelike, maar een die liever amuseren dan kwetsen wil, klinkt door de *Fableaux* en de *Roman de Renart*, de middeleeuwse vertellingen, waarin de opgekomen burgerij haar

revanche nam op 't idealisme van adel en troubadours. Daarin moeten zij 't ontgelden die niet fortuinlik zijn in het spel der liefde: bedrogen minnaars en bedrogen echtgenoten, of zij bij wie de neigingen van hun amoureuse natuur en hun geestelik beroep niet in harmonie zijn. Weinig verheven van gedachte, maar kluchtig is de *Farce de maître Pathelin*, waarvan bijna alle personen bedriegers zijn die op hun beurt bedrogen worden. Die lach schatert door de reuzenverhalen van Rabelais, en Molière striemt er mede, als met een lustig klappende zweep, al de dwazen die afwijken van de natuurlike gewoonheid van de 'honnête homme': aanstellerige markiezen, parvenus, pedante dames, gierigaards, huichelaars en ingebeelde zieken. Voltaire gebruikt de galliese lach als een wapen om er zijn slachtoffers, de geloofsfanatici, mee te lijf te gaan, en evenzo anderhalve eeuw later een Anatole France om er heiligen- en engelengeloof mee te belachen.

De spot, die zo grote betekenis heeft voor de Fransman, kan ernstige gevolgen hebben als hij zich richt op sociale of politieke misstanden. Niet zonder reden trachtten aan de vooravond van de Franse revolutie de hofkringen de opvoering tegen te houden van *Le Mariage de Figaro*, waarin de lichtzinnigheid en verdorvenheid van adel en rechterlike stand met meeslepende geestigheid werden gehekeld. En ieder weet hoe Henri Rochefort in de laatste jaren van het tweede keizerrijk met zijn onmeedogende spot op de keizerlike familie en de keizerlike politiek er toe bijgedragen heeft Napoleon III impopulair te maken.

De Fransman gebruikt gaarne 't woord ontleend aan een achttiende-eeuws toneelstuk: *J'ai ri*, *me voilà désarmé*, maar hij heeft ook in zijn taal het gezegde: *Le ridicule tue.*

Ondeugende spot ademt eveneens het Franse

volkslied, spot met om de tuin geleide verliefden, spot met bedrogen echtgenoten.

Over 't algemeen - we zagen iets anders evenwel in Bretagne - is de liefde, zoals ze zich openbaart in 't volkslied en bij *chansonniers*, een luchtig spel, geen smartelike verukking of dwaze extaze. Een spel, dat wèl belachelike bedrogenen maakt, maar geen rampzalige ongelukkigen. Er is verwantschap in dat opzicht tussen menig Frans volkslied, de *Cent nouvelles nouvelles*, de *Heptaméron* van Margaretha van Navarre, de *Contes* van La Fontaine, de vertellingen van Voltaire, *Jacques le Fataliste* van Diderot, de *Contes drolatiques* van Balzac, de *Chansons* van Béranger, Désaugiers, vele verhalen van Guy de Maupassant en Anatole France.

Voor een natuurgetrouwe tekening van dat liefdespel deinzen die vertellers en zangers niet terug. Ze zijn ‘naturalisten’, in die zin dat ze al wat in de natuur is zonder preutsheid weergeven, en, als ze de werkelikheid met een sluier omhullen, daarvoor een zeer transparente gebruiken. Zij denken alle als Diderot, die in zijn *Jacques le Fataliste* er tegen opkomt het beschrijven van liefdesavonturen ‘onzedelik’ te noemen. Men kent de bewondering van Diderot voor de Natuur, voor wat hij de bron van kunst en wetenschap achtte. ‘La nature est si variée, surtout dans les instincts et les caractères, qu'il n'y a rien de si bizarre dans l'imagination d'un poète dont l'expérience et l'observation ne vous offrissent le modèle dans la nature.’ En evenals 't geoorloofd is over doden, stelen, verraden te schrijven, het wóórd te noemen, moet het, volgens Diderot, veroorloofd zijn over ‘lieven’ te spreken. Noem mij cynies, onbeschaamd, sofist, zo gaat hij voort - maar weet dat gij dan ook een onzer grootste schrijvers: Montaigne, beledigt. Waarom verwijt ge Suetonius niet de beschrijving van de uitspattingen

van Tiberius? Waarom fronst ge uw reine voorhoofd niet bij het lezen van Catullus, Martialis, Horatius, Juvenalis, Petronius?

Wat al geestige gedichten en vertellingen danken wij aan die liefde van de Fransman voor de werkelikheid, ook op het gebied der liefde. Neem een eenvoudig gedichtje van La Fontaine - ge vindt het niet in zijn *Contes*, maar in zijn *Fables*: *La jeune Veuve.* De echtgenoot van een jonge schone is stervende.

> ....A ses côtés sa femme
> Lui criait: ‘Attends-moi, je te suis; et mon âme,
> Aussi bien que la tienne est prête à s'envoler.’

Ondeugend volgt op die smartelike ontboezeming 't lakonieke zinnetje:

> Le mari fait seul le voyage.

Een verstandige vader tracht het bedroefde weeuwtje te troosten. Ze moet haar schoonheid niet bederven door haar tranen. En: Puisqu'il est des vivants, ne songez plus aux morts. Hij durft haar zelfs reeds een nieuw huweliksgeluk voorspiegelen, spreekt, zonder zijn naam te noemen, van een ‘époux beau, bien fait, jeune et tout autre chose que le défunt.’ Maar verontwaardigd wijst de dochter zulk een voorstel af:

> ....Ah! dit-elle aussitöt,
> Un cloître est l'époux qu'il me faut.

Er gaan enige maanden voorbij; het rouwkleed wordt met smaak gedragen; de levensvreugde komt terug, lach en dans, en....

> Le père ne craint plus ce défunt tant chéri;
> Mais comme il ne parlait de rien à notre belle:
> ‘Où donc est le jeune mari
> Que vous m'avez promis?’ dit-elle.

Geen wonder dat de Fransman, die zo veel houdt van bondigheid en puntigheid, die zo gaarne zijn kennis van menselik hart en maatschappij in korte, karakteristieke gedachten uit - de talrijke *maximes*, *pensées* en *portraits* bewijzen het, - evenzeer er genoegen in schept zijn spot te scherpen tot de puntige pijl van 't epigram. Als wespen gonsden ze rond ten tijde van godsdienst- en burgeroorlogen, onder de Ligue en de Fronde b.v. -, en in de zeventiende en de achttiende eeuw bestookten de letterkundigen er elkander mede bij hun eeuwige twisten.

Ziehier een geestig-eindigend portret van een ‘Fâcheux’ door Le Brun; waardig naast een ‘caractère’ van La Bruyère geplaatst te Worden.

O la maudite Compagnie
Que celle de certains fâcheux
Dont la nullité vous ennuie!
On n'est pas seul, on n'est pas deux.

En er is grootse stoerheid in de volgende dichtgesloten verzen van Clément Marot, waarin hij de krachtige rust van de veroordeelde tegenover de minderwaardigheid van de beschuldiger stelt. De tegenstelling is hier te tragies dan dat ze een lach, of zelfs een glimlach, zou kunnen verwekken.

Lorsque Maillard, juge d'enfer, menait
A Montfaucon Semblançay l'âme rendre,
A votre advis, lequel des deux tenait
Meilleur maintien? Pour le vous faire entendre,
Maillard semblait l'homme qui mort va prendre;
Et Semblançay fut si ferme vieillard
Que l'on cuidait, pour vrai, qu'il menât pendre
A Montfaucon le lieutenant Maillard.

(Maillard, de ‘lieutenant criminel de la prévôté de Paris’, leidde naar de galg Semblançay, ‘sur-

intendant des finances', onrechtvaardig beschuldigd van verduistering van gelden).

Glimlachen kunnen we evenwel om de epigrammen, waarmede een Jean-Baptiste Rousseau, een Piron of een Voltaire hun tijdgenoten te lijf gingen.

Van Piron:

Contre l'abbé Desfontaines.

'Eh! supprime tes sots écrits
Et ces libelles par centaines,
Dont ta plume infecte Paris!'
Disait un sage à Desfontaines.
'Oui, bien qui pourrait, c'est mon pain,
Si faut-il que je vive enfin!
Répond l'effronté personnage.
- Que tu vives! en vérité,
Ni moi, ni d'autres, dit le sage,
N'en voyons la nécessité.'

Van Voltaire op een tijdgenoot die zijn puntdichten geroemd had ten koste van zijn oden:

Dans l'Epigramme au moins j'ai su te plaire;
Là je suis bon; tu le dis, je le crois;
Je n'ai pourtant jamais parlé de toi:
O mon ami! la meilleure est à faire.

Of dit op La Harpe:

N'estimer rien n'est pas un crime
Et La Harpe le prouve bien;
Car on sait qu'il n'estime rien,
Non, rien, même quand il s'estime.

De laatste regel van 't epigram bevat gewoonlik de onverwachte geestigheid die 't gedichtje zijn treffende scherpte geeft. Die 'pointe', maar niet

kwetsend, enkel fijn-geestig of altans bedoelend zo te zijn, heeft ook menig gedichtje uit de eeuw der *précieux* en der *précieuses*. Men herinnert zich het sonnet dat Oronte voordraagt in 't eerste bedrijf van de *Misanthrope*, en waarvan de ‘chute’: ‘Belle Philis, on désespère, alors qu'on espère toujours’, door Philinte, en waarschijnlik door het gehele publiek dat de eerste voorstelling bijwoonde, ‘jolie, amoureuse, admirable’ werd gevonden. De ‘chute’ en de ‘pointe’, ze zijn door alle tijden heen bij de Fransen geliefd geweest. Het was de illuzie van de held van Rostand te sterven:

‘la pointe au coeur et la pointe aux lèvies.’

En als we Rostand's werk goed beschouwen, bemerken we dat de karaktertekening van zijn Cyrano, zijn duc de Reichstadt en zijn Chantecler, toch wel wat al te onnozel is, en dat de enige grote eigenschap van deze kunstenaar zijn schitterende woordvirtuositeit is. Het is zijn biezondere gave te kunnen jongleren met woorden, ze als kleurige en blinkende ballen te doen dansen voor onze ogen. Alles bij Rostand is ‘esprit’, ‘verve’, ‘bravoure’, ‘panache.’ Een van zijn meest gebruikte effekten is de ‘chute’, de plotselinge eindregel, waarin de ‘pointe’ verborgen is:

‘La haine est un carcan, mais c'est une auréole.’ Maar er schuilt een groot gevaar in dat kultiveren van de ‘pointe.’ Rostand zelf zou ondervinden dat ‘le fin du fin’ ‘la fin des fins’ kan worden. Men vindt in *Chantecler* gedeelten die bijna onleesbaar zijn door de gezochte geestigheden.

Er ligt een zekere bekoring in dat laten spreken en doen van dieren als mensen, in die mengeling van dierenatuur en menselikheid, dieregeluiden en menselike gedachten. Het is de geestigheid van *La Forêt mouillée* van Victor Hugo, 't aardigste gedeelte

van zijn *Théâtre en liberté.* Men kent de comicus Hugo uit het derde bedrijf van *Ruy Blas*, maar *La Forêt mouillée* is van een fijnere geestigheid, dezelfde die Rostand zou overdrijven in zijn *Chantecler.* Denarius, de dromer, de melankolieke peinzer, dwaalt in het vochtige woud, na het onweer. Hoor de planten en dieren babbelen en plagen en kozen in de herleefde, verfriste natuur. Ik doe hier en daar een greep uit 't lustige natuurspel, waarin de ‘mus’ de rol van kwajongen vervult, de ‘brandnetel’ de venijnige kriticus.

LES GOUTTES DE PLUIE, *tombant de feuille en feuille.*
Ut-Ré-Mi-Fa-Sol-La-Si-
Ut.

LE MOINEAU
Ça, jouons.

LE HOCHEQUEUE
Faisons un horrible vacarme.

UNE GOUTTE D'EAU, *en tombant.*
J'étais diamant, je suis larme.
Femmes, ne tombez pas.

LE MOINEAU
La femme, ô goutte d'eau,
Ne tombe pas! Va voir à Mabille, au Prado,
Partout où l'amour mène à grands guides son coche,
Au Wauxhall. L'homme tombe, et la femme....

LA SURFACE DE L'ÉTANG
Ricoche.

LA LAVANDE
La taille de la guêpe est charmante.

L'ORTIE
Corset.

LA GUÊPE
Cette lavande en fleur sent bon.

LA RONCE
Water-closet.

LES PAPILLONS
Jouons!

LES OISEAUX
Courons!

LE MOINEAU
Pillons! L'ordre est le délire.

Etre un paon.

LE PAON
Quel tumulte de chants et de cris! Bruit de lyre
Mêlé de grincements. Sous ces acacias
On croirait qu'Apollon écorche Marsyas.

LE MOINEAU
A sac les fleurs! Drinn! Drinn!

LE PAON
Toi qui fais ce tapage,
Qu'es-tu?

LE MOINEAU
Je suis gamin; autrefois j'étais page.
Je m'ébats, cher seigneur. Si j'étais voyou,
Je voudrais être rose et dire: *I love you.*

Voor wie *Chantecler* gelezen heeft, zijn dit geen onbekende geluiden. Het is alsof we de eerste schets lezen van 't toneelstuk van Rostand, een heel eenvoudig schetsje van een overladen en dwarrelend schilderij.

De *frelons*, de horzels, die bij Hugo kwijl en gal verheerliken:

A bas l'astre! à bas le ciel!
Vivent la bave et le fiel,
L'ombre obscure,
La piqûre
Sans le miel!

die horzels vinden we bij Rostand terug als padden:

> Nous sommes les crapauds chamarrés de pustules.

We zijn afgedwaald van de ‘rire gaulois’ tot de gekunstelde glimlach van Rostand. De uitersten raken elkaar! Van de gezonde, dikwels schaterende, levenslustige lach om de menselike dwaasheid of ondeugd, bracht de ‘pointe’, die voor de Fransman in het geestelik leven is wat de ‘beau geste’ is in het zedelike, ons tot de ontaarding daarvan, het al te gezochte spel met beelden en woorden.

Geestiger dan Hugo en Rostand hebben twee andere moderne Franse schrijvers de dierenwereld getekend: Jules Renard en Colette Willy. Renard heeft, échte ‘chasseur d'images’, in 't uiterlik der dieren de opvallende trek gezocht, de gelijkenis met dingen en mensen, mensen vooral, en in korte, volkomen-àffe zinnetjes het - dikwels komies - portret neergezet (*Histoires naturelles*). Zoals de duiven, met hun onverdragelike ‘manie héréditaire d'avoir toujours dans la gorge quelque chose qui ne passe pas’; de pauw, die elke dag tevergeefs wacht op zijn bruid, en eindelik alléén het bordes bestijgt: ‘Il relève sa robe à queue toute lourde des yeux qui n'ont pu se détacher d'elle’; de zwaan, die telkens zijn hals dompelt in 't water om de wolken te vangen; ijdele illuzie: ‘Il s'épuise à pêcher de vains reflets, et peut-être qu'il mourra, victime de cette illusion, avant d'attraper un seul morceau de nuage.... Mais qu'est-ce que je dis? Chaque fois qu'il plonge, il fouille du bec la vase nourrissante et ramène un ver. Il engraisse comme une oie’; de vlinder: ‘ce billet doux plié en deux cherche une adresse de fleur’....; het waterjuffertje: ‘elle soigne son ophtalmie. D'un bord à l'autre de la rivière, elle ne fait que tremper dans l'eau fraîche

ses yeux gonflés. Et elle grésille, comme si elle volait à l'électricité.'

Colette Willy heeft in *Sept dialogues des bêtes* Kiki-la-doucette, 'chat des Chartreux', en Tobychien, 'bull bringé', doen praten en bewegen zó dat ze tot nimmer-te-vergeten figuren geworden zijn. De grove gezondbrute natuur van de hond en de geraffineerde naar 't perverse neigende aard van de kater tekent zij in allerlei toestanden: in de sombere verveling van een treinreis, in het wachten op een te late middagmaaltijd, dat instinkten van moord doet ontwaken; in de beschouwing van het eerste herfstvuur in de haard, beschouwing die doet mijmeren over winterse vreugden en verdrietelikheden. Colette Willy observeert haar dieren met de liefde die zij gevoelt voor 't gehele natuurleven, en de gebaren en bewegingen en geluiden weet ze verrukkelik schilderachtig weer te geven. Het bad van Toby-Chien: 'Elle reverse de l'eau chaude, y jette une brique brune qui sent le goudron et dit: "Toby!" Cela suffit; mon âme me quitte déjà. Mes jambes flageolent. Quelque chose, sur l'eau, brille, qui danse et m'aveugle, une image en forme de fenêtre tortillée.... Elle me saisit, pauvre corps évanoui que je suis, et me plonge.... Dieux!.... Dès lors je ne sais plus rien.... je n'espère qu'en Elle, mes yeux s'attachent aux siens durant qu'une tiédeur étroite colle à moi, épiderme sur mon épiderme. Brique mousseuse. odeur de goudron, eau piquante dans mes yeux, dans mes narines, naufrage de mes oreilles.... Elle s'excite, Elle m'étrille d'un coeur allègre, chante, rit.... Enfin, c'est le sauvetage, le repêchage par la nuque, pattes battant l'air et cherchant la vie; - la serviette rude, le peignoir où je goûte une convalescence épuisée....' De kat nagelschrapend tegen dé kussens van de coupé: 'Han! il est doux

de détendre ses nerfs et d'imaginer qu'on effiloche d'une griffe allègre la chair ennemie, fibreuse et saignante.' De hond galopperend vóór het paard uit: 'Parfois, je les précède, toutes oreilles flottantes, la langue en drapeau, et devant moi chemine l'ombre cornue du cheval. Si je la suis, une poussière odorante m'encense, cuir chaud, bête motte, un peu de son parfum à Elle.... La route file sous moi comme un ruban qu'on tire, jalonnée d'oeufs de crottin. O joie d'être si petit et si rapide dans une grande ombre galopante! A la halte, je souffle comme un moteur entre les quatre jambes de mon ami, qui penche sur moi sa bouche enchaîn ée et m'arrose d'un ébrouement amical.' Dat 'vriendschappelik gesnuif' is even te voren door de kat genoemd: 'un long jet de vapeur bleuâtre, infecte, qui me renversa dans des convulsions atroces.' Vóór het vuur: 'une douceur brûlante pénètre ma robe, - aldus Kiki - jusqu'aux duvets fins et grêles, soies sous les soies, fils impalpables et sans couleur qui protègent ma peau délicate. J'enfle comme un nuage. Je dois remplir la chambre. Des tressaillements électriques, précurseurs du sommeil, agitent mes raides moustaches.'.... en: 'On dirait que je dors, parce que mes yeux s'effilent jusqu'à sembler le prolongement du trait velouté, coup de crayon hardi, maquillage oriental et bizarre, qui unit mes paupières à mes oreilles. Je veille pourtant. Mais c'est une veille de fakir, une ankylose bienheureuse d'où je perçois tout bruit et devine toute présence.'

Colette Willy heeft een hartstochtelike fyzieke liefde voor de Natuur. Met geheel haar wezen bedwelmt ze zich aan geur en kleur en smaak. In die genieting is niets literair-bedachts, ze is direkt en spontaan als die natuur zelve, als de genietingen en de angsten van haar Kiki en Toby. Jules Renard

is de kunstige beeldenzoeker, geestig, maar opzettelik-geestig. Bij Colette Willy denkt men niet aan opzettelikheid; 't is of ze even met haar stokje de Franse taal aanraakt, en bewonderenswaardige fee, er, zonder de minste inspanning, guitige vergelijkingen, sappige beschrijvingen, ritmiese verukkingen, uit weet te toveren.

Men leze vooral de *Dialogues* in de uitgave met de sierlike stijlvolle tekeningen van Jacques Nam, die, zich slingerend over de bladzijden, voortdurend harmoniëren met de tekst.

Een van de natuurlikste uitingen van spot is de parodie: overdrijving van verheven daden en woorden zó dat die overdrijving ze komies maakt; goden en godinnen, helden en heldinnen, geplaatst in burgerlike of platte omstandigheden, of de taal sprekend van burgermensen, straatvegers en viswijven.

Idealisme, verhevenheid, vlucht, vinden altijd reaktie, bespotting, doch noodzakelik is 't niet dat de parodie wordt ingegeven door een niet-idealistiese geest. Het kan een spel zijn van iemand die wel degelik het mooie in het geparodieerde weet te waarderen, maar alleen de gebreken ervan wil belichten. De parodie is meestal een bewijs van de bekendheid, de populariteit van het geparodieerde. Welke auteurs worden in alle literaturen, niet het minst in de Franse, het meest gepariodeerd? De klassieken, Homerus en Virgilius vooral, de onsterfeliken. Dat het Franse epos reeds in de middeleeuwen op groteske wijze werd bespot, b.v. in het verhaal van de avonturen van Audigier, pleit voor de populariteit ervan.

Door de gehele Franse letterkunde heen vinden we de parodie. In de zeventiende eeuw zijn zeker twee van de aardigste *Le Berger extravagant* van

Sorel en *Le Virgile travesti* van Scarron. Sorel is ook nù nog leesbaar om de zonderlinge avonturen die hij zijn door arkadiese romans en antieke dichters verdwaasde held laat beleven. De in zijde gedoste herder, die een twaalftal schurftige schapen hoedt, is in de holle stam van een wilg gegleden, en verbeeldt zich plotseling tot boom gemetamorfozeerd te zijn: ‘Mon destin a voulu que je fusse changé en arbre. Ha Dieu, je sens mes jambes qui s'allongent et se changeant en racine se prennent dedans la terre. Mes bras sont maintenant des branches, et mes doigts des rameaux. Je voy desjà les feuilles qui en sortent. Mes os et ma chair se changent en bois et ma peau se durcit et se change en écorce. O anciens Amans qui avez été métamorphosés, je seray désormais de vostre nombre, et ma mémoire vivra éternellement avec la vostre dedans les ouvrages des Poètes. O vous chers amis qui estes icy, recevez mes derniers adieux: je ne suis plus au rang des hommes.’

Lysis laat zich niet uit zijn wilg verdrijven, zelfs niet door bijlslagen. Alleen is hij diep gegriefd dat hij, een boom aan Diana gewijd, even ‘maagdelik’ als zijn godin, op deze wijze wordt beledigd.

Verbazend groot is, vooral onder de toneelstukken, het aantal parodieën in de achttiende eeuw. De parodie was een van de meest geliefde genres van het zogenaamde kermistoneel, het jolige, brutale, weelderige *Théâtre de la foire*, waaraan een Lesage en een Piron hun dartelste en ondeugendste geestigheden gaven. Dikwels werden in de parodie de kwetsbare kanten van het geparodieerde stuk scherp belicht. Zo b.v. in die parodie van *Zaïre: Les Enfants trouvés ou le Sultan poli par l'amour* (door Dominique, Romagnesi en Fr. Riccoboni, Théâtre-Italien, 1732). De weke sentimentaliteit van Zaïre, haar onverklaarbaar zwijgen over haar geboorte tot de sultan, die zij kent als ruimdenkend

en edel van gemoed, de voor een middeleeuwse Turk onbegrijpelike goedaardigheid van Orosmane, worden in de parodie geestig bespot. De parodisten hadden begrepen waarom de jonge kristin niet onmiddellik aan de sultan die haar liefheeft 't geheim openbaart: de tragedie zou geen tragedie geworden zijn. Het zwijgen is nodig om argwaan bij Orosmane te wekken, en hem tenslotte te doen geloven dat zij niet tot haar broeder, die haar zal dopen, maar tot haar minnaar gaat. En in de parodie wordt de houding van Zaïre als die van Témire tot iets vermakeliks. ‘Permettez que je sorte!’ roept ze in een tweede onderhoud met komiese woestheid uit. Als Zaïre, door haar broeder opgewacht, en beloerd door de sultan, slechts even de naam Nérestan had uitgesproken, of omgekeerd Nérestan die van Zaïre, zou er geen doodslag en tragiese ontknoping geweest zijn. De ondeugende schrijvers van *Les Enfants trouvés* laten daarom plagend hun Carabin-Nérestan ‘Ma soeur’ zeggen, en door dat ene woord wordt de moord op Zaïre onmogelik!

In de negentiende eeuw vindt men parodieën van Hugo, zoals die op *Hernani*: *Arnali, ou la Contrainte par cor*, parodieën op Grieken en Romeinen, zoals onder 't tweede keizerrijk de ‘opérettebouffe’: *La belle Hélène*, of *Orphée aux enfers*, parodieën in proza en verzen op Coppée, Zola, Maeterlinck. Coppée vooral is een ‘tête-de-Turc’ geweest. De dichter die de ‘poëzie’ ontdekt had in het leven der ‘humbles’, der ‘kleine luyden’, moest die ontdekking duur betalen. *Le petit épicier de Montrouge* is een kostelik specimen van zijn kunst:

> C'était un tout petit épicier de Montrouge,
> Et sa boutique sombre, aux volets peints en rouge,
> Exhalait une odeur fade sur le trottoir.
> On le voyait debout derrière son comptoir,

En tablier, cassant du sucre avec méthode.
Tous les huit jours, sa vie avait pour épisode
Le bruit d'un camion apportant des tonneaux
De harengs saurs ou bien des caisses de pruneaux.

Ziehier hoe Georges Camuset en Jules Lemaître *Le petit épicier* en andere gedichten van Coppée, waarin wat al te gewichtig-dichterlik banale gebeurtenissen worden beschreven, hebben geparodieerd. Uit de *Sonnets du docteur* van Camuset:

Le Homard à la Coppée.

C'était un tout petit homard de Batignolle.
Nous l'avions acheté trois francs, place Bréda.
En vain, pour le payer moins cher, on marchanda;
Le fruitier, coeur loyal, n'avait qu'une parole.

Nous portions le cabas tous deux, à tour de rôle.
Comme nous arrivions aux remparts, Amanda
Entra dans un débit de vins et demanda
Deux setiers. - Le soleil dorait sa tête folle.

Puis ce furent des cris, des rires enfantins.
Elle avait un effroi naïf des intestins
Dont, je dois l'avouer, l'odeur était amère....

Nous revînmes le soir, peu nourris, mais joyeux,
Et d'un petit homard nous fîmes trois heureux,
Car elle avait gardé les pattes - pour sa mère!

Er zijn in dit sonnet nog herinneringen aan andere gedichten van Coppée.
En van Lemaître:

Sonnet-Coppée:

L'autre jour - et vous m'en croirez si vous voulez,
Car un événement simple est parfois bizarre, -
Ayant sous le bras deux paquets bien ficelés,
Je me dirigeais du côté de Saint-Lazare.

Après avoir pris mon billet sans démêlés,
J'entre dans un wagon et j'allume un cigare
D'un sou. Le train - nous en étions fort désolés -
Etant omnibus, s'arrêtait à chaque gare.

Soudain il siffle et fait halte. Au même moment
Un monsieur, pénétrant dans mon compartiment,
Prend les billets ainsi qu'on ferait une quête;

- Et moi, content de voir enfin ma station,
Je remets mon billet sans contestation
A l'employé portant un O sur sa casquette.

Men kent ook van Coppée *Le Coup de tampon*, het gedicht van de anarchistiese stoker, die zijn ontslag gekregen heeft en voor 't laatst de sneltrein naar Calais moet brengen. Verbitterd op de ‘bourgeois’, staat hij op 't punt zijn trein te doen verongelukken door een botsing met een andere trein die hem tegemoet komt. Doch op 't laatste ogenblik blijft hij op zijn post, weet het ongeluk, zo niet te voorkomen, dan toch te verminderen, en wordt zelf verbrijzeld:

Marc, l'anarchiste, est mort pour sauver les bourgeois.

Ziehier, in 't begin van het gedicht, het portret van Lefort:

Depuis plus de quinze ans, le nommé Marc Lefort
Est mécanicien sur la ligne du Nord.
Naguère bon sujet, adroit, exact, honnête
Il fut toujours noté pourtant ‘mauvaise tête’;
Car il se nourrissait d'un journal rouge-sang,
Qu'il supposait de très bonne foi, l'innocent!

Verrukkelik is de parodie die Courteline gemaakt heeft op deze vals-romantiese geschiedenis. De held van zijn gedicht, *Le Coup de Marteau*, heet Jean-Paul-Pierre-Antoine-Oscar Panais. Panais is machi-

nist, maar lijdt aan kleurenblindheid. Zijn kwaal veroorzaakt een botsing van treinen, en de arme kerel wordt krankzinnig. Hij heeft een manie: hij verbeeldt zich een signaalschijf te zijn.

> Au temps lointain où le dénommé Marc Lefort
> Etait mécanicien sur la ligne du Nord,
> Où le nommé Prosper-Nicolas Lacouture
> Etait mécanicien sur la grande Ceinture,
> Où les nommés Lafesse et Gustave Pruneaux
> Etaient chauffeurs sur la ligne des Moulineaux
> (Champs-de-Mars-Saint-Lazare); en ce même temps dis-je,
> - Et cette vérité tient presque du prodige,-
> Le nommé Jean-Paul-Pierre-Antoine-Oscar Panais
> Menait l'express sur la ligne du Bourbonnais.

En ziehier het einde:

> Or, j'ai vu ce pauvre être, hier, à Ville-Evrard.
> Il est fou tout à fait, et se prend pour un disque!
> Parfois, une heure ou deux, droit comme un obélisque,
> Il demeure immobile et sans un mot, tourné
> Vers le mur de l'hospice, un mur illuminé
> De soleil et qu'habille une frondaison verte,
> Voulant dire par là que la voie est ouverte,
> Puis, sur ses lourds talons évoluant soudain,
> Le dos au mur, alors, et le nez au jardin:
> ‘Je suis fermé, dit-il, que le convoi recule!’
> Et je ne trouve pas cela si ridicule.

't Laatste vers zal men herkend hebben. 't Is van Coppée zelf uit zijn gedicht *Le banc*. In dergelijke gedichten wordt de parodie een kunstwerkje, waarvoor nodig zijn een scherpe kijk op de zwakheden van de te bespotten auteur, en het talent die zwakheden tot iets grotesks te vergroten.

Met hoeveel fijne geest is dat gebeurd door Muller - de helaas! in de oorlog gevallen Muller, en Reboux, in hun *A la manière de...*, zogenaamde gedichten van Lamartine, Régnier, Baudelaire,

Mme de Noailles, Heredia, Jammes, zogenaamd proza van Maeterlinck, Zola, Daudet, Loti en vele anderen, waarin de eigenaardigheden van ieder plotseling belachelik de aandacht trekken, door de overdrijving of het verband waarin ze voorkomen. Zó de ernstige schoonheid en de marmeren vastheid van vorm waarmede Heredia beschrijft.... een onderzeese kabel:

> es grands requins béants et les horribles scombres
> Des gouffres bleus d'en haut plongent aux gouffres sombres
> En frôlant les fucus de leur ventre poli.
>
> Et, parmi les coraux où s'enfouit le câble,
> Ils s'étonnent, roulant leurs gros yeux pleins d'oubli,
> De cet inerte et long serpent inexplicâble!

Zó is de goddelike eenvoud die Jammes doet uitstralen van de bestofte dorpsbesteller, tussen wiens tenen een blauw bloempje bloeit:

> Et il s'en va sur ses pieds comme il se doit.
> Mais, comme il a l'âme très douce,
> Il pousse, aux pieds du facteur â l'âme douce,
> Une petite fleur bleue entre chaque doigt.

Zó is het exotisme van Pierre Loti, die ditmaal zijn liefde beschrijft voor Papaoutemari, het kleine aapvrouwtje, en er zijn weemoed over de eeuwige menselike onbevredigdheid uitschreit in deze kostelike zin: ‘Et une grande mélancolie amère et puissante me serre le coeur quand je songe que, partout où j'ai vécu, où des femmes m'ont aimé, j'étais partout aux antipodes de quelque chose....’ Zó het door Dickens, Zola, Daudet en Goncourt te zamen vervaardigde verhaal *La Parure*, waarin Dickens' humoristiese persoonstekening, Zola's grofweeldrige schildering van stoffelik leven, Goncourt's

voorliefde voor 't tekenende zeldzame woord - toilet- en parfumtermen b.v. en neologismen, Daudet's gevoelig meelijdend geluid, door feller kleuren dan de werkelikheid worden geparodieerd.

Noemt men ‘humor’ de mengeling van droefheid en vrolikheid, van een lach en een traan, dan is de Daudet van *Le Petit chose* zeker een humorist evenals Dickens. En humor, maar een wrange die doet glimlachen en zuchten tegelijk, is er in de geschiedenis van *Poil-de-Carotte* van Renard. Ook wat wel meer tot humor gerekend wordt: de tekening van groteske figuren, clowns, komedianten, malle mensekinderen, ge vindt ze zowel bij Dickens als bij Daudet. Trouwens, de Franse auteurs hebben altijd met liefde dergelijke figuren geschilderd: Het zotte advokaatje Ragotin uit *Le roman comique* van Scarron, Bélise uit de *Femmes savantes*, die alle mannen op zich verliefd waant, de filozofenmaniaken van Voltaire: Pangloss en Martin, de *Jeune-France*-typen van Gautier, Elias Wildmanstadius, ‘l'homme moyen âge’, en zijn Matamore uit *Le Capitaine Fracasse*, de zonderlinge helden van sommige romans van France en Régnier: de alchimist d'Astarac en Nicolas de Galandot, de door hun houding van ernst in de meest zonderlinge omstandigheden onweerstaan baarkomiese figuren van Courteline, zoals de onsterfelike La Brive. Het komiese komt bij deze figuren juist meestal voort uit het kontrast tussen de indruk die ze op ons maken en de waan die ze van zichzelf hebben. Overdrijving, tegenstelling, onverwachtheid, ziedaar waarschijnlik de hoofdelementen van die geestigheid, die eveneens ‘humor’ genoemd kan worden. Zo is ook Rabelais ‘humorist’, als hij ons schildert hoe de student Gargantua de klokken van Notre-Dame steelt om er de hals van zijn merrie mee te tooien, en daarna Maistre Janotus de Bragmardo

door Universiteit en Kerk wordt afgevaardigd om te trachten ze van de speelse koningszoon terug te krijgen. ‘Humoristies’ is de beschrijving van de malle optocht van het gezantschap, en van de, door het ‘kelderwijwater’ licht benevelde Janotus kuchend en hoestend uitgesproken rede ‘ad recuperandas clochas.’ Niet alleen in de Franse tekenkunst neemt de karikatuur een eerste plaats in.

De onverwachtheid speelt een voorname rol bij het te weeg brengen van een komies effekt. Een voorbeeld geeft 't einde van een verhaal van Tristan Bernard: *Les médecins spécialistes.* De zwaarlijvige die, door zijn kuur van paardrijden hem door de specialist voorgeschreven, in drie dagen tijds zesendertig kilo in gewicht verliest, omdat.... hij bij zijn eerste rit van zijn paard is gevallen, en men hem zijn linkerbeen heeft moeten afsnijden, dat precies zes-en-dertig kilo woog.

Ironie, d.i. voornamelik het zeggen van het tegendeel van wat men meent, behoort tot de fijnste soorten van geestigheid. Het kan een snijdend wapen zijn voor een satiricus, véél vlijmender dan grove overdrijving of bijtende drift. *Le ridicule tue*! Maar opdat de ironiese toon doel treffe, is 't noodzakelik dat hij begrepen wordt. Daarvoor is nodig sympathie voor de ideeën van de ironist, een geesteshouding die de zijne waardeert. Het hoofdstuk V van Montesquieu's elfde boek van *L'esprit des lois*, het hoofdstuk getiteld *De l'esclavage des nègres*, zal in zijn tijd slechts bewonderd zijn door tijdgenoten die, evenals de schrijver, de afschuwelike onkristelikheid van de slavernij waren gaan inzien. Die verdediging van de slavernij is een prachtig staaltje van de Ironie, die we voortdurend, als een edel wapen, zien gehanteerd tot op deze tijden, door Voltaire, Paul-Louis Courier, Veuillot, Anatole France:

‘Ceux dont il s'agit sont noirs depuis les pieds jusqu'à la tête; et ils ont le nez si écrasé qu'il est presque impossible de les plaindre.

On ne peut se mettre dans l'esprit que Dieu, qui est un être trés sage, ait mis une âme, surtout une âme bonne, dans un corps tout noir.

Il est impossible que nous supposions que ces gens-là soient des hommes, parce que, si nous les supposions des hommes, on commencerait à croire que nous ne sommes pas nous-mêmes chrétiens.’

Ik citeer slechts enkele tirades van het kwasi-ernstig betoog waarmede Montesquieu het recht om negers slaven te maken verdedigt. Ironie doortintelt het gehele werk van Anatole France. Ironies is hij in de apologie die hij Jean Lermite, een etser, laat houden ten gunste van president Bourriche, die, op het getuigenis van de overspannen politieagent, Bastien Matra, No. 64, de groentekoopman Crainquebille aan belediging van de politie heeft schuldig verklaard: ‘President Bourriche heeft een te fijn juridiese geest dan dat hij zijn vonnissen zou laten afhangen van de rede en de wetenschap, waarvan de gevolgtrekkingen onderhevig zijn aan eeuwigdurende geschillen. Hij grondt ze op dogma's en op de traditie, zodat zijn uitspraken in gezag de voorschriften der Kerk evenaren.... Hij houdt voor onwederlegbaar het getuigenis van een politieagent, geabstraheerd van zijn menszijn en bovenzinnelik beschouwd als rangnummer en volgens de kenmerken ener ideale politie.... Bastien Matra, uit Cinto-Monte, is feilbaar. Maar agent No. 64, geabstraheerd van zijn menszijn, vergist zich niet.’

En ergens anders (in *L'Humaine tragédie*) beweert France dat men zich nooit over een vonnis, hoe onrechtvaardig ook, beklagen moet. Immers: ‘une sentence injuste, quand elle est prononcée dans les formes de la justice, participe de la vertu de ces

formes et demeure par elles auguste, efficace et de grande vertu.' France is ironies wanneer hij Monsieur Bergeret in *L' Anneau d'améthyste* de lof der leugen laat zingen: de veelvoudige, buigzame, kneedbare leugen; de leugen die natuurlik en zedelik is, het beginsel van alle menselike deugd en schoonheid.

In een ander boek, *Le Mannequin d'osier*, vertelt een student aan Bergeret van zijn kazerneleven. Deval, een leerling van de 'Ecole des langues orientales', was ongelukkig in dienst. Toen hij slecht in het gelid stond, vroeg de sergeant Lebrec hem in minder gekuiste termen dan deze: 'Quelle personne peu estimable avait bien pu donner le jour à un veau aussi mal aligné que le numéro 5.' De geleerde Bergeret verheerlikt die sergeant: 'Ik aarzel niet te zeggen dat sergeant Lebrec subliem was toen hij de eer van een familie aldus verbond met het goed in-gelid-staan van een soldaat; want de goede houding van een soldaat is van groot belang voor het sukses van een veldslag, en sergeant Lebrec heeft nummer 5, tot in zijn oorsprong toe, in verband gebracht met het regiment en het vaandel.'

Deze ironie is voorzeker de fijnste spot waarmede de gebrekkelikheid van al wat des mensen is en zijn daarmede zo erbarmelik kontrasterende ijdelheid kan gehekeld worden. Renan, die wist wat ironiseren betekent, spreekt ergens van 'de ironie, waardoor de menselike geest zijn meerderheid toont over de wereld': 'L'homme n'a pas de marque plus d écisive de sa noblesse qu'un certain sourire fin, silencieux, impliquant au fond la plus haute philosophie.'

Maar er is een vrolikheid, die voortkomt uit liefde voor het Leven, uit het gevoel dat alles in het duizendvoudige heelal: bloemen, kinderen en planten, zon en maan en sterren, slechts een weerschijn is

van de menselike ziel. Met welk een innigheid wordt daardoor al het bestaande verbonden met het dichterlik gemoed! Met welk een verrukking vult daardoor alle dingen onze verrukte geest! We zijn één met het heelal, en wij jubelen onze energie uit in de verheerliking van de krachtige eik; een wedergeboorte doorsiddert ons bij de lente-ontluiking der natuur, wij leggen ons van verlangen bonzend hart tegen het gloeiende zomerhart van de geurende heide.

Het is de bedwelming die de grote Verhaeren in extatiese verzen heeft uitgestort, het is de blijdschap die vele gedichten van Vielé-Griffin doortrilt, het is de stralende glans die het werk van Paul Fort doortintelt.

Het pantheïsme kan leiden tot een kalm verheven stoïcisme, maar het kan ook, zoals bij de dichters die ik noemde, brengen tot een lichtende vervoering, tot de schoonst denkbare vreugde.

Nul n' aime la Beauté sans aimer la lumière. Die liefde voor het licht is een van de beminnelikste eigenschappen van de Franse geest. We vinden ze bij de schilders van Barbizon, en véél meer nog bij de zogenaamde Impressionisten. We vinden ze even hevig bij Paul Fort. De versregel uit zijn *Livre des Visions*:

'*La lumière est la vie de toutes mes pensées*', kan als devies van zijn gehele werk dienen.

In een van zijn *Hymnes* zingt hij:

> 'Mais toute la nature est au seuil de mon coeur. La terre et le soleil ont la même cadence, rythmée à l'unisson des battements de ma vie. La lumière du jour te pénètre, ô ma vie! Elle s'ajoute à moi comme une récompense, quand je laisse mes sens errer de l'astre aux fleurs. La terre et le soleil en moi sont en cadence, et toute la nature est entrée dans mon coeur.'

En:

> Il est ivre de joie. - L'émotion se propage sur la terre, d'un grand vent de joie ivre agitée. Les blés s'embrassent, et dans les prairies enchantées le cou des peupliers se tourne et leur front nage, voluptueusement, au gré des vents d'été. Mon coeur a la nature entière pour empire. Elle est fondue en lui, et lui en elle. O vivre, ainsi, toujours, bercé du mouvement des arbres.... (*La Vision harmonieuse de la terre*).

En:

> - J'étais seul dans la nuit, mon âme la peuplait. Le ciel était mon âme où les astres glissaient, et ce monde, ce monde lentement descendait, et de mon âme en rêve les étoiles naissaient!
> (*Contemplation du ciel sur la Montagne*)

Zeker, in de hymnen, oden, elegieën, eklogen van Fort, vooral in zijn elegieën natuurlik, is de weemoedstoon niet zeldzaam, maar toch, door zijn dichterlik werk, is het overheersende geluid dat van zonnige, geestige, speelse, luchtige blijheid om de heerlikheid van de Natuur.

In een van zijn *Chansons* - véél heeft deze dichter en andere moderne Franse dichters met hem aan het volkslied te danken, niet alleen ritme en refrein - in een van zijn *Chansons* verdringt de blijde hemel elke droeve gedachte:

> *Le Ciel est gai, c'est joli Mai.*
> La mer brille au-dessus de la haie, la mer brille comme une coquille. On a envie de la pêcher. Le ciel est gai, c'est joli Mai.
> C'est doux la mer au-dessus de la haie, c'est doux comme une main d'enfant. On a envie de la caresser. Le ciel est gai, c'est joli Mai.
> Et c'est aux mains vives de la brise que vivent et brillent des aiguilles que cousent la mer avec la haie. Le ciel est gai, c'est joli Mai.

La mer présente sur la haie ses frivoles papillonnées. Petits navires vont naviguer. Le ciel est gai, c'est joli Mai.
La haie, c'est les profondeurs, avec des scarabées en or. Les baleines sont plus vilaines. Le ciel est gai, c'est joli Mai.
Si doux que larme sur la joue, la mer est larme sur la haie qui doucement descend au port. Mais on n'a guère envie de pleurer.
- 'Un gas est tombé dans le port!' - 'Mort dans la mer, c'est jolie mort.'
Mais on n'a guère envie de pleurer. Le ciel est gai, c'est joli Mai!

Die fijne schittering van de Franse geest, die glanzende speelsheid, hebben velen voor oppervlakkige lichtzinnigheid aangezien. Alsof doffe ernst en gewichtigheid altijd diepzinnigheid bevatte! In zijn gedicht, *l' Arrêt sur la Marne*, het kleine epos, dat uit 't oogpunt van ritmiek alleen reeds een wonder is, zegt Porché van de geschakeerdheid der gedachte en de afkeer van pedanterie, die op gemis aan diepte, en de tedere zachtheid, die op dekadentie zou wijzen:

Si, subtile, la pensée
Est ici plus nuancée,
Si le pédant est proscrit,
N'est-ce là qu'une faiblesse
  Qui délaisse
La profondeur pour l'esprit?

Si l'air est plus doux ici,
Et l'azur plus tendre aussi,
N'est-ce donc là que le charme
D'un ancien monde trop fin
  Qui désarme
Et trébuche vers sa fin?

Hoofdstuk VI.
Vreemde invloeden.

> C'est prouver sa jeunesse et sa force vitale, c'est s'assurer un avenir de renouvellement et d'action au dehors, que de faire connaître et de comprendre tout ce qui se fait de grand, de beau, de neuf en dehors de ses frontières, de s'en servir, sans l'imiter, de l'assimiler, de le transformer suivant sa nature propre, de conserver sa personnalité en l'élargissant et d'être ainsi toujours la même et toujours changeante, toujours nationale et toujours européenne.
> Gaston Paris. *Leçons et lectures sur la poésie du moyen âge* (1895) Préface.

> La Gaule a bon estomac; en vingt siècles, elle a digéré plus d'une civilisation. Nous sommes à l'épreuve du poison.... (Romain Rolland, *Dans la Maison*).

Vreemde invloeden, men vindt ze door alle eeuwen heen in de gehele Franse literatuur, en tot heil van de Franse geest. Keltiese invloeden, Oosterse en Latijnse in de middeleeuwen, in later eeuwen Griekse,

Italiaanse, Engelse, Duitse, Russiese, Skandinaviese, Amerikaanse.

Hoe de Franse geest die invloeden heeft ondergaan als prikkel tot vernieuwing, zonder zijn eigenaardig karakter te verliezen, hoe hij, integendeel, - zoals Gaston Paris 't uitdrukt - voortdurend dezelfde en voortdurend veranderend, voortdurend nationaal en voortdurend europees is gebleven, we zullen dat in enkele bladzijden, en daarom slechts vluchtig en onvolledig, hier en daar een greep doende in de rijke stof, trachten te schetsen.

Wat is Spanje voor een Corneille, een Molière, en andere zeventiende-eeuwers geweest?

Corneille, deze ‘conquistador’ op het gebied der fantazie, was in 't dageliks leven een gewone burger, die met taaie normandiese geslepenheid streed tegen materiële moeilikheden. Hij was ouderling van zijn parochie te Rouen, en uitte zijn vroomheid in een vertaling van de *Imitatio.* Er was in Corneille, naast andere eigenschappen, een naïeve eenvoud, die hem Théodore ‘vierge et martyre’ deed begrijpen en als heldin voor een zijner drama's kiezen. Heldenfantazie, die in 't leven stoot tegen ruwe realiteit, kinderlike vroomheid gemengd met advokaten-geslepenheid, ziedaar kontrasten die niet vreemd zijn aan de Spaanse aard. We zouden ook kunnen zeggen dat er bij Corneille een mengeling was van Spaanse fantazie en Frans gezond verstand.

De *Cid* ontleende Corneille aan *Las Mocedades del Cid* van Guillen de Castro. Het is de verdienste van de Castro het dramaties konflikt bedacht te hebben: de *Cid* de moordenaar van de vader zijner geliefde. Dat stond niet in de *Romancero*, de woeste schildering van een barbaarse ridderschap. Het drama dat Guillen de Castro in de eerste ‘Dag’ van zijn stuk geschetst had, is tot de *Cid* van Corneille geworden. Aan het overig gedeelte, ordeloze

mengeling van bonte tonelen, heeft hij weinig ontleend. Hoofdzaak was voor Corneille de strijd tussen eer en liefde, en die strijd bezielt zijn ganse stuk. Al de overtollige, de hoofdzaak verduisterende bijkomstigheden, hoe schilderachtig-fantasties ook, verdwijnen om 't zielekonflikt door 't volle licht te laten bestralen. Een voortdurende marteling is voor 't jonge eerlike meisje de liefde voor Rodrigue, omdat ze die liefde gevoelt als iets ongeoorloofds, iets haar kindertrouw en kindereerbied onwaardig. Het is de Spaanse *pundonor*, de 'point d'honneur', het eergevoel, dat haar doet strijden tegen haar hartstocht, maar de schildering van dat gevoel heeft bij Corneille het spaans-lokale verloren, om aan ontroerende algemene-menselikheid te winnen. 'Spaans' is zeker nog in de *Cid* de gekunsteldheid van uitdrukking hier en daar, en de subtiele argumenten die Chimène weet te vinden om Rodrigue ervan terug te houden zich door don Sanche te laten doden. Het is de redenering van de *pundonor*. Trouwens, Corneille's geest was niet afkerig van een dergelijke ietwat spitsvondige argumentatie.

Bevruchtend heeft bij voortduring de Spaanse 'comedia' op Corneille's genie gewerkt. Niet alleen een hoofdstuk uit Livius bracht hem op de gedachte de strijd tussen de Horatiërs en de Curiatiërs op het toneel te brengen, ook *El Honrado Hermano* van Lope inspireerde hem. Maar Lope's stuk staat tot Corneille's tragedie als een warrige schets tot een sober-schoon schilderij, waarvan het onderwerp hetzelfde is. De bezielende kracht van *Horace* is niet de Castiliaanse eer, maar de wil, de geëxalteerde wil, die de toewijding aan het vaderland doet stellen boven alle andere, als zwakheid veroordeelde, gevoelens. Ook omdat er het probleem van de vaderlandsliefde, met betrekking tot andere gevoelens, - liefde voor beminde, genegenheid voor broeder

of vader - in zulk een klare taal en zo sober in wordt behandeld, is *Horace* geworden een tragedie van wereldvermaardheid. De motieven mogen Spaans zijn, de uitwerking er van is Frans, draagt het stempel van universele, door allen te genieten schoonheid.

En heeft 't werk van Molière een castiliaanse tint gekregen, omdat hij veel motieven en gehele tonelen zelfs aan Spaanse auteurs ontleende? Niemand zal 't durven beweren. De Spaanse *comedia* heeft aan Molière grote diensten bewezen. Ze heeft hem afgewend van de minderwaardige Italiaanse klucht, ze heeft hem menige geestigheid aan de hand gedaan, menige satirieke zedeschildering, maar die ‘matière d'Espagne’ was slechts een gedeelte van de stof waaruit hij zijn dramatiese personen schiep. Herinneringen aan gelezen of door hem zelf gespeelde stukken en vooral rijke levenservaringen, ziedaar ongetwijfeld 't materiaal dat hij gebruikt heeft. Maar alleen zijn schitterende fantazie en zijn doordringende kennis van 't menselik hart wisten dat materiaal om te toveren tot de gestalten die voor alle volken en voor alle tijden schijnen gewrocht: een *Tartuffe* en een *Misanthrope.*

De wijze waarop Corneille aan 't Spaans toneel ontleende, doet enigszins denken aan die waarop Du Bellay bijna een eeuw vroeger de Italianen navolgde, de petrarquisten. Veel heeft Du Bellay o.a. ontleend aan de bekende anthologie der *Rime diverse*, maar ook bij die ontlening merkt men dikwels een van de merkwaardigste eigenschappen van de Franse kunstenaar op, de gave van de kompositie, van het weglaten van 't bijkomstige om het belangrijke in alle luister te doen schitteren. Een aardig voorbeeld daarvan is de Franse bewerking die Du Bellay in zijn sonnet *L' Idée* gaf van een Italiaans gedicht van Bernardino Daniello. Als Du Bellay

zich van de petrarquisten afkeert, als hij zich bewust wordt van eigen kracht, als de beeldspraak-machinerie van de Italiaanse navolgers van Petrarca hem begint tegen te staan, vindt hij wederom steun en prikkel in Italië zelf, waar een vinnige strijd tegen de petrarquisten was losgebroken. Hij schrijft 't geestig spottend gedicht *Contre les pétrarquistes*, en wordt zichzelf, de zanger in brede verzen van vroegere Romeinse grootheid en modern verval, - *les Antiquités de Rome* -, de zanger der *Regrets*, die temidden van Romeinse weelde en omkoopbaarheid, smacht naar waarheid en natuurlikheid, vol heimwee terugverlangt naar de tedere hemel van zijn dierbaar Anjou.

Engeland is in de achttiende eeuw voor Frankrijk een bevrijder en een wegwijzer geweest. Het heeft, op godsdienstig, filozofies, ekonomies, staatkundig gebied de naar bevrijding hakende geesten geprikkeld en gewapend. Het heeft Rousseau de durf gegeven zijn *Nouvelle Hêloïse* te schrijven, mengeling van realisme, gevoeligheid en zielestrijd, en waarvan de personen, evenals bij Richardson, mensen waren uit de burgerstand. Maar niet alleen Richardson, ook Young en Ossian hebben de brandende dorst naar hevige gemoedsvervoeringen, naar somberheid en tranen, gestild, de zielen gesterkt in hun afkeer van nuchtere verstandelikheid en lichtzinnige geestigheid. Zou Lamartine ooit zijn weemoedige mijmeringen gedicht hebben als hij Young en Ossian en Rousseau niet gekend had?

In 't eind van de zeventiende en in 't begin van de achttiende begint die invloed zich te doen gevoelen door de massa werken - historiese, geografiese, theologiese, filozofiese, - die, voor een groot gedeelte door Franse réfugiés in Holland, worden vertaald. Tijdschriften beginnen Engelse boeken te bespreken, weldra overvloedig, zoals 't *Journal des Savants*;

in 1717 wordt zelfs in Amsterdam de *Bibliothèque anglaise* gesticht, uitsluitend om Engelse geschriften bekend te maken. In 1734 publiceert Voltaire, na een tweejarig verblijf in Engeland, zijn *Lettres philosophiques ou Lettres sur les Anglais*. Geen nieuwe dingen vertelde Voltaire, maar door hèm gezegd trokken ze de aandacht meer dan te voren. En dat zal zo blijven. In zijn strijd tegen dogmaties fanatisme, tegen gewetensdwang, tegen eigenwaan, kortom tegen allerlei menselike ongerechtigheid, zal hij argumenten gebruiken, die ook bij anderen te vinden zijn, maar zijn bruisende geest, zijn rake taal, altijd juist treffend zonder doelloze omhaal, zullen die argumenten bezielen met gloednieuw leven en ze als vlammende ideeën door het gehele beschaafde Europa verspreiden.

Ook de schrijver van *Manon Lescaut*, de abbé Prévost, was een bemiddelaar tussen Engeland en Frankrijk. In zijn tijdschrift *Pour et Contre* spreekt hij voortdurend over Engeland, wijdt hij gehele nummers aan Shakespeare. De gevoelige en dikwels realistiese romans van Richardson, door Prévost vertaald, maken een geweldige opgang in Frankrijk, maar de schouwburgbezoeker blijft konservatiefvijandig gezind ten opzichte van alle afwijkingen van zijn dierbare konventies, die Racine en diens navolgers hem geleerd hebben. Voltaire, die in de *Lettres philosophiques*, Shakespeare een ‘génie plein de force et de fécondité, de naturel et de sublime, sans la moindre étincelle de bon goût et sans la moindre connaissance des règles’ had genoemd, brengt, onder invloed van de grote Engelsman, hervormingen - o zeer bescheidene - in eigen toneelarbeid aan. Aan de alexandrijn raakt hij niet, een tragedie in proza lijkt hem heiligschennis. De eenheden zijn voor hem iets als de tien geboden der kunst. Maar hij maakt het toneel levendiger en

warmer. Hij brengt (in *Brutus*) een menigte op de planken; hij laat zijn helden en heldinnen zo al niet onmiddellik op het toneel sterven, dan toch in de koelissen, van waaruit hun kreten doordringen tot het publiek; hij waagt veranderingen van toneel in dezelfde stad.

Maar de tijdgenoten van Voltaire gaan verder dan de meester zelf. Er ontstaat een ‘anglomanie’, waarvan ook Shakespeare zijn deel krijgt. In 1745 wordt Shakespeare 't eerst door La Place vertaald; de beroemde Shakespeare-vertolker Garrick wordt in Frankrijk gehuldigd, en in 1776 is de grote Shakespeare-vertaling van Le Tourneur een gebeurtenis. Voltaire, verontwaardigd over de opgang van een kunstenaar wie hij goede smaak ontzegt, die hij in brieven spottend ‘Gille-Shakespeare’ noemt, gegriefd ook omdat in de voorrede van de Le Tourneur-editie zijn naam niet wordt genoemd, zendt aan de Académie française een verhandeling, scherpe kritiek op Shakespeare, die in eén openbare zitting wordt voorgelezen. In dezelfde eeuw nog wijdt Ducis een kultus aan Shakespeare, wiens stukken hij bewerkt, doch zeer eigenaardig bewerkt. Hij ‘versombert’ Shakespeare, maar..... de ijselikheden worden ‘verteld.’ Een ‘bruine’ Moor wordt niet aangedurfd door de achttiende-eeuwse Shakespeare-bewerkers. Ducis, die 't verst gaat, maakt hem geel. Iago wordt verzacht. Hédelmone (Desdemona) wordt niet gewurgd, maar doodgestoken. Eindelik, met de romantici, komt de vurigste bewondering voor Shakespeare. Niet weinig hebben daartoe bijgedragen de Engelse voorstellingen die in 1827 en 1828 Kemble, Terry, Kean en anderen in Parijs kwamen geven. In 1827 schrijft Hugo zijn voorrede van *Cromwell*, waarin hij Shakespeare de grootste representant van het drama noemt. Maar niet alleen de romantiese dichters, Hugo,

Dumas père, Vigny, Musset, voelen hun vrijheidsgevoel aanvuren door Shakespeare's voorbeeld, ook Delacroix en Berlioz ondergaan zijn levenwekkende invloed.

En toch.... want zó zeer verzet zich de Franse geest - vooral op 't toneel - tegen onmatigheid of grofheid, zelfs een Vigny verzachtte, ‘beschaafde’ hier en daar, de achttiende-eeuwse traditie getrouw blijvend, de niets ontziende werkelikheidsschildering van Shakespeare, in zijn vertaling van diens *Othello.*

Shakespeare heeft bijgedragen tot de bevrijding van de kunst in de romantiek, maar het Franse toneel is niet Shakespeariaans geworden; hij heeft de Franse geest niet veranderd, hij heeft alleen verhoed dat die gevangen bleef in versteende formules. Het Franse publiek, het gemiddelde, niet-kosmopolities-verwende, zal Shakespeare nooit leren genieten; het zal trouw blijven aan zijn Corneille en zijn Racine.

De invloed van Duitsland is eerst in de negentiende eeuw van belang geworden. In de achttiende eeuw kunnen slechts enkele namen genoemd worden, die voor de ontwikkeling van de Franse geest belangrijk zijn geweest. Die van de rechtsgeleerde en natuurkundige Wolff, die van Leibnitz, wiens edelmoedig optimisme gretig werd aanvaard door vele der encyclopedisten. Gedweept is er, in die tijd van terugkeer tot de reinigende Natuur, met de idyllen van de ‘Zwitserse Theocritos’, Gessner. Een der oorzaken van de opgang die Gessner maakte, is voorzeker dat hij een ‘Aufklärer’ was, een ‘philosophe’, zoals de Fransen zeiden, die deze maatschappij verafschuwde en de heerlikheden verkondigde van de primitieve mens. Op kunstgebied hebben de geschriften van Winckelmann, die de eenheid van plastieke kunst en poëzie verkondigde,

en opwekte tot hernieuwde studie van de Griekse oudheid, veel bijgedragen tot 't ontstaan van de eind-achttiende-eeuwse hellenistiese renaissance, waarvan André Chénier de grote kunstenaar geworden is.

Kant was, ondanks de vertalingen van de enthousiaste bemiddelaar tussen Frankrijk en Duitsland, Charles de Villers, bijna onbekend in Frankrijk, tot Mevrouw de Staël de Duitse filozofen aan haar landgenoten openbaarde.

't Sukses van *Werther* was groter, en openbaarde zich niet alleen in de hoeden ‘à la Charlotte’, de witte japon met bleekroze linten, en de blauwe jas van Werther. Talloos zijn de vertalingen, bewerkingen, navolgingen, in romans en toneelstukken geweest, en René en Obermann zijn broeders van de Duitse zelfpijniger. Hoogmoedigen, die, niet in staat door grootse daden of edele kunst de maatschappij te overtuigen van hun grootheid, zich wreken over de onverschilligheid die zij ondervinden, door verachting en in-zich-zelf-gekeerdheid, voortdurende bepeinzing van eigen leed, welke hunzelf de verbeelding geeft martelaars van het Noodlot, getekenden met het Caïnsmerk te zijn.

Heeft Goethe's *Faust*, in Frankrijk veel gelezen, veel vertaald en veel besproken, een grote invloed gehad op de Franse romantiek? Edgar Quinet, een der meest germaanse van de Franse denkers der negentiende eeuw, toont zich in zijn *Ahasvérus* een bijna direkte navolger van Goethe, maar over 't algemeen is Faust te veel-omvattend, te metafyzies, te verbijsterend, dan dat 't Franse kunstenaars behagen kan. Het meest trok de romantici, dichters, schilders, - Gautier en Delacroix b.v. - het fantastiese, het magiese karakter ervan aan. Zij nemen er vooral het uiterlik-pittoreske van over. In melodrama's en opera's wordt in de eerste plaats

het liefdesavontuur als thema gebruikt, wordt Gretchen de belangrijke sympathieke figuur. In de *Damnation de Faust* van Berlioz worden de onrust en het eindeloos verlangen van de held uitgedrukt, maar het schilderend-satanieke wordt niet verwaarloosd.

We zijn, met onze beschouwing, reeds midden in de Franse romantiek geraakt, en noemden nog slechts even Madame de Staël, die met haar *De l' Allemagne* Duitse poëzie en Duitse filozofie tot Frankrijk bracht, niet zonder allerlei voorbehoud evenwel - hetgeen te veel vergeten wordt -, en die daardoor jonge neigingen in Frankrijk heeft helpen versterken.

De grote Franse romantiese dichters hebben onmiddellik slechts weinig de invloed van Duitse tijdgenoten ondergaan. In de eerste gedichten van Hugo ziet men de heksen van de Brocken de sabbat dansen, hoort men feeën zuchten en sylphen zweven; en ook het thema van de ‘dolle rit’ - bekend uit veel Duitse balladen - herkent men in *La chasse du burgrave, Le pas d'armes du roi Jean*, in *Les Djinns.* Maar dat is eigenlik het enige motief dat Hugo aan de Duitse letterkunde ontleende, dank zij Franse vertalingen, want hij kende geen Duits. Op zijn Rijnreis droeg hij twee oude vrienden bij zich. Goethe en Schiller? Neen, Virgilius en Tacitus. Zijn uitbundig pantheisme, ofschoon het gelijkt op dat van sommige Duitsers, heeft dan ook niets aan Duitsland te danken.

Lamartine stelde nooit veel belang in Duitse letterkunde. Musset dankt er enkele motieven aan. Hij gelijkt op Heine, maar is toch anders. Vergelijk 't liedje over de ‘Doppelgänger, du bleicher Geselle’ in *Die Heimkehr*, met de bredere, oratoriese verzen van *La Nuit de décembre.* De latere Musset, die te Versailles mijmert over *Trois marches de marbre*

rose, de dichter van *Une soirée perdue*, is geheel teruggekeerd tot de traditie van helderheid en gezond verstand, van vernuftige ironie, de traditie van La Fontaine en Molière.

We zeiden reeds dat Théophile Gautier vooral aangetrokken werd door 't fantastiese in de Duitse romantiek, de wereld van geestverschijningen en spoken, heksen en tovenaars, feeën en kabouters. De vertellingen van Hoffmann werden in Frankrijk gretig vertaald en nagevolgd. Het diepst onderging de Duitse invloed de gevoelige dromer Gérard de Nerval. Zijn liefde voor mystiek en fantazie vond voortdurend voedsel bij Hardenberg, Jean-Paul, La Motte-Fouqué, Tieck en Hoffmann.

Gautier werd bekoord door Heine. Die mengeling van geestigheid en gevoeligheid was ook Gautier niet vreemd. We herkennen de *Lorelei* in de *Caerulei oculi*:

> Une femme mystérieuse,
> Dont la beauté trouble mes sens,
> Se tient debout, silencieuse,
> Au bord des flots retentissants.

'Der Abend kommt gezogen, Der Nebel bedeckt die See', uit *Die Heimkehr* heeft èn *Caerulei oculi* geïnspireerd èn *Tristesse en mer* enige verzen geschonken. De onweerstaanbare aantrekking van de zee, een oud thema, behandelt Gautier op dezelfde wijze als Heine. In *Caerulei oculi* treffen nog meer herinneringen aan Heine, en aan Schiller. Ook Théodore de Banville, die zo gaarne 't lyriese met 't clowneske vermengde, zou een bewonderaar van Heine zijn. Hij noemde *Intermezzo* 'le plus beau poème d'amour qui ait jamais été écrit'. In zijn *Odes funambulesques* herkent men iets van de fantazie der *Reisebilder* en van *Atta Troll*; zijn *Exil des Dieux*, in les *Exilés*, doet denken aan *Die Götter Griechenlands* in *die Nordsee.*

Is de poëzie van een Gautier of een Banville evenwel gegermaniseerd? Wie beider werk kent zal deze vraag met een glimlach beantwoorden. Maar dat hun lyriek zich verrijkt heeft door de aanraking met die van Heine, dat kan niet ontkend worden. Dikwels is er evenwel slechts sprake van gelijkenis, waar invloed onmiskenbaar leek. 't Was niet Schopenhauer die mevrouw Ackermann het sombere inzicht gaf in het menselik leven. Zij werd opgevoed door een Voltairiaanse vader, die reeds vroeg het geloof uitoeide in de ziel van het kind. Zij haalt ergens fragmenten aar van een gedicht, op zeventienjarige leeftijd geschreven, en waarvan de gedachte reeds pessimisties is. Het is niet onmogelik dat haar langdurige omgang met Duitsers, de kennismaking met de filozofie van Schopenhauer de hare heeft versterkt en geëxalteerd, maar we mogen niet vergeten wat zij eenmaal neerschreef: ‘Quand j'ouvre un livre allemand, il me semble que j'éteins ma lumière, et lorsqu'il m'arrive, en le quittant, de prendre un livre français sur le même sujet, on dirait que je la rallume.’

Het pessimisme van De Vigny, dat van Leconte de Lisle, heeft niets aan dat van Schopenhauer te danken. Bij de generaties die na hen komen wordt Schopenhauer veel genoemd, en men zou wanen dat 't Franse pessimisme aan 't eind der negentiende eeuw een uitvloeisel is van 't zijne. Men zij evenwel voorzichtig met een dergelijke hypotheze. Velen noemden zich ‘Schopenhaueristes’ die hem nooit gelezen hadden. Dat was gemakkelik en 't stond geleerd. Men weet dat Schopenhauer zelf een bewonderaar was van Helvétius en Cabanis, evenals van La Bruyère, La Rochefoucauld en Chamfort, wier beschouwingen over mens en maatschappij niet minder somber waren dan de zijne.

We zijn tot de kunstenaars van ‘l'art pour l'art’

genaderd, en we zien hoe zij, bij hun verheerliking van antieke schoonheid, van de wereld van goden en godinnen, een machtige steun vonden in 't tweede deel van *Faust*. Flaubert zou waarschijnlik de *Tentation de Saint-Antoine* niet geschreven hebben, als hij Goethe's werk niet had gelezen en herlezen.

We gaan niet te ver buiten ons onderwerp, de Franse ‘letterkunde’, als we even noemen de invloed die de Duitse filozofie en wetenschap heeft gehad op Michelet, Taine en Renan. Immers, deze geleerden, en tegelijk is daarmede hun oorspronkelikheid aangeduid, waren ook ‘letterkundigen’, kunstenaars.

't Is bekend welk een bewondering er in Frankrijk vóór 1870 gevoeld is voor Duitse filozofie en Duitse wetenschap, voor de belangeloze spekulatieën van een Kant en een Hegel, de onvermoeide, diepdoordringende, nauwkeurige onderzoekingen van een Niebuhr, een Mommsen, een Ranke, de onverschrokken vernieuwende vorsingen op theologies gebied van een Reuss en een Strauss. Ze zijn wegwijzers voor de Fransen geweest, evenzeer als op filologies terrein Bopp en Friedrich Dietz, en zij allen hebben lerend en prikkelend gewerkt op Franse geleerden en filozofen, zonder deze te germaniseren. Hun oorspronkelikheid heeft hen daarvoor bewaard, hun verbeelding, hun kunstenaarschap. Michelet doorsnuffelt de verwaarloosde bestofte archieven met een ijver die geen Mommsen hem verbeteren zou, en weet aan die onbekende paperassen de ziel te ontrukken, de ziel van vorsten, kardinalen en plebejers, de ziel van het Franse volk. Taine tracht, uit kunstenaarsdrang, elke gedachte te verwerkeliken tot een konkreet beeld: de zinnelike wereld komt bij hem telkens de abstrakte vervangen; hij is groter psycholoog dan de Duitsers, beter dan

zij verstaat hij de kunst individuen te doen leven. Renan, de geleerde nauwgezette bewerker van het *Corpus inscriptionum semiticarum*, - laten we niet vergeten dat diè Renan er ook geweest is -, wilde, naar het voorbeeld van de grote Duitsers, rede en geloof, metafyzica en wetenschap, poëzie en proza verenigen, maar beschouwde toch Hegel als een versterkend middel, niet als voedsel: 'Hegel a du bon, mais il faut savoir le prendre; il faut se borner à une infusion. C'est un thé excellent; mais, on m'en doit pas mâcher les feuilles.' Renan was de verheven dilettant, met een eindeloze weetgierigheid, wiens werken nog zullen gelezen worden als de wetenschap die hij vergaarde, verouderd is, omdat zijn *stijl* niet verouderen zal. Deze ironiese bewegelike geest had, de traditie van zijn literatuur getrouw, leren schikken en komponeren, leren helder zijn en kort. Is wellicht zijn liefde voor de germaanse geest nog iets anders geweest: 'du celtisme qui se méconnaît'? Een feit is 't dat hij ouder wordend steeds inniger voelde een Kelt te zijn.

Wat hebben Wagner en Nietzsche voor de Franse geest betekend?

Het is niet louter toeval dat tot de weinige Fransen die Wagner begrepen en toejuichten, toen zijn werk voor 't eerst in Parijs werd opgevoerd, Baudelaire behoorde. Immers, Baudelaire zag reeds de geheimzinnige betrekkingen, de 'correspondances' in natuur en kunst, zoals later, in veel sterker mate, die andere bewonderaars van Wagner, de symbolisten van 1885, de samenhang van muziek, vers en plastiek zouden zien.

Nietzsche is voor een aantal Fransen vooral een prikkel tot energie geweest. Zijn opgang valt samen met de ontwaking uit skepticisme en levensmoeheid. Uit een enquête, die de *Grande Revue* in 1911 hield over de invloed van Nietzsche, blijkt dat Ghéon

spreekt van zijn ‘influence tonique.’ Francis de Miomandre zegt: ‘Il nous a libérés de beaucoup d'entraves sans nous désaxer cependant. Nous sommes devenus plus païens, plus vivants, plus sensualistes.’ Robert Vallery-Radot: ‘Aux petitsfils de Werther, de René, de Rolla, ce germain a su chanter la valeur de l'effort, l'esprit de conquête, le rire mâle.’

Men heeft als ‘nietzschéens’ aangeduid schrijvers en boeken, die slechts met een verkeerde interpretatie van Nietzsche's ideeën iets uitstaande hebben. Paul Adam noemde een van zijn romans *Le serpent noir*, naar een bekend hoofdstuk uit *Zarathoustra*, maar de held van 't boek, Guichardot, die een ‘Uebermensch’ in ondeugd en genotzucht is, zou waarlik niet Nietzsche's ideaal geweest zijn. Evenmin *L'Inconstante* van Gérard d'Houville, die Remy de Gourmont met de markiezin de Mertueil uit de *Liaisons dangereuses* vergelijkt. Mooier Nietzschetype is Jocelyne, de *Nietzschéenne* van Daniel Lesueur, die, nadat ze zich gegeven heeft aan de man die ze niet huwen kan, geen medelijden eist voor zich of anderen, maar moedig, zonder weekheid, tegenover de publieke opinie haar geweten hoog houdt.

In *L' Immoraliste* van André Gide (1902) vinden we evenwel 't krachtigst voorbeeld van de door Ghéon geprezen ‘influence tonique.’ 't Is de geschiedenis van een bijna geheel verintellektualiseerde geleerde, die huwt met een vrouw die hij weinig kent, op de huweliksreis in Afrika ernstig ziek wordt, - hij was altijd zwak geweest -, en dan een razende wil in zich voelt ontwaken beter te worden. En inderdaad geneest. Omgang met bloedwarme Arabiertjes prikkelt zijn levens- en herstellingsdrang. Maar door zijn ziekte en door zijn genezing heeft hij een ontdekking gedaan: zijn ware instinkten,

de drang naar het animale primitieve leven. Deze liefde wordt een hartstocht, die hem 't gezelschap doet zoeken van dieven en stropers. Marceline wordt ziek, en hij verzorgt haar, maar zijn liefde is niet voor de zwakke, die sterft.

Wat is de hoofdgedachte van dit boek? Onze waarachtige instinkten worden dikwels onderdrukt door opvoeding en omgeving. Michel was niet de kalme geleerde die hij zich verbeeldde te zijn. Zijn echte natuur ontdekt hij later.

't Boek van Gide staat in 't teken van de strijd tegen 't hyperintellektualisme. Niet alleen Michel wenst dat men 't instinktieve zal aankweken, en vindt ongeschonden rijkdommen verborgen onder beschaving, welvoeglikheid en moraal; ook Maurice Barrès ontdekte de waarde van die meest persoonlike kracht. Niet alleen de held van Gide verheerlikt het fyzieke leven, het natuurleven, het zich-wentelen in zon en water, het paardrijden; ook Paul Adam en hoevelen met hem roemen de Kracht en prijzen extaties het sportieve leven aan. Alleen zijn al die gevoelens heviger bij 'l'Immoraliste', hetgeen verklaard wordt door de geweldige omwenteling die er in deze 'faux intellectuel' heeft plaats gegrepen. De woorden 'fort' en 'vie' komen dikwels in deze roman voor. Ik lees er in: 'On ne devrait sympathiser qu'avec les forts', en: 'Savez-vous ce qui fait de la poésie aujourd'hui et de la philosophie surtout, lettres mortes? C'est qu'elles se sont séparées de la vie.' Ziedaar een geluid dat meer gehoord is in de letterkunde der laatste tientallen jaren.

Ik moet nog zeggen dat *L' Immoraliste* een zuiver frans boek is, frans door de klaarheid van stijl, frans door de sobere, indringende verteltrant, die de lezer volkomen doet meeleven met de held die zich beschrijft, en 't werk plaatst in de rij der beroemde

autoanalytiese psychologiese romans: *Adolphe, Dominique, Le Disciple.*

In *L' Immoraliste* zegt een beroemd ontdekkingsreiziger tot Michel: ‘Je voulais simplement vous dire que pour quelqu'un qui n'a pas le sens de la propriété, vous semblez posséder beaucoup: c'est grave.

- Que possédé-je tant?

- Rien, si vous le prenez sur ce ton.... Mais n'ouvrez-vous pas votre cours? N'êtes-vous pas propriétaire en Normandie? Ne venez-vous pas de vous installer, et luxueusement, à Passy? Vous êtes marié. N'attendez-vous pas un enfant?’

En enige bladzijden verder konstateert Michel zelf: ‘Que Ménalque est heureux, qui n'a rien! Moi, c'est parce que je veux conserver que je souffre.’

Is dit geen oude wijsheid, die we reeds kennen van de stoïcijnen? En die verheerliking van kracht, die trotse ontwikkeling, zonder medelijden, van eigen persoonlikheid, moest Nietzsche komen om die aan de Fransen te leren? Maar Julien Sorel dan, maar Rastignac, maar Napoleon, de grootste ‘professeur d'énergie’, die de wereld in de moderne tijden gekend heeft?

Dat: waarom in 't buitenland gezocht wat in Frankrijk zelf te vinden is? is een gedachte die dikwels bovenkomt als we de buitenlandse invloeden op de Franse literatuur bestuderen.

Jules Lemaître heeft daarover (in de *Revue des deux Mondes* van dec. 1894) eens een vernuftig en geestig artikel geschreven: *L'influence des littératures du nord.* Is in de romans van George Sand en in de toneelstukken van Dumas fils niet even goed als bij Ibsen te vinden de strijd van het individu tegen konventionele menselike en maatschappelike moraal? De worsteling van het individualisme, het

geweten, met geschreven wetten? In dat opzicht zijn ook George Sand en Dumas fils grote oproerigen geweest. Moeten we tot Dostoïevsky en Tolstoï gaan om goedheid en barmhartigheid, medelijden met de maatschappelik verloren schepsels te vinden, of onrust over het wereldmysierie dat ons omhult? Lemaître wijst op Fantine in de *Misérables*, de ongehuwde moeder, door Hugo met zo veel liefde getekend, op Germinie Lacerteux, op de laatste bladzijden van *Madame Bovary.*

Maar het moge dan waar zijn dat de heilige vlam van het medelijden reeds brandde in de Franse romanliteratuur, 't blijft een feit dat voor Lucien Jean en voor Charles-Louis Philippe de Russen ten voorbeeld zijn geweest in de direkte meedogende menselike aanvoeling van 't lijden der verworpenen. Charles-Louis Philippe, zoon van een klompemaker, bezag het volk met een ander oog dan de schrijvers uit gegoede kringen ontsproten; hij doorvoelde beter de eigenaardigheid ervan, hij begreep daarom volkomen, en beschreef met liefde wat wij verkeerdheid en ondeugd achten. Van een veracht type als Bubu-de-Montparnasse heeft hij een figuur weten te maken, die we niet minachten kunnen.

Maar.... is er niet in sommige zijner boeken een tint van mystiek, die vreemd aandoet in een schildering van Franse zeden en Franse karakters? Is de terminologie der liefde in *Marie Donadieu* niet dikwels van een slaviese religiositeit, die er iets onwaars aan geeft? Er zijn boeken waar we die passionele mystiek niet vinden, waar Philippe geheel zichzelf is, *Croquignole* en *La Mère et l' Enfant* b.v. Het zijn de minste niet.

In het reeds genoemde artikel maakt Lemaître de opmerking dat er in de literatuur van de protestantse volken: Engeland, Noorwegen - 't gaat over de invloed van George Eliot en Ibsen - ten-

gevolge van 't protestantisme een eigenschap te vinden is die in de Franse letterkunde minder op de voorgrond treedt. Daar de protestant geen bemiddelaar kent tussen God en hemzelf - aldus Lemaître - voelt hij zwaarder de verantwoordelikheid van eigen daden, en beredeneert en overpeinst hij die voortdurend. Vandaar dat in de niet-geestelike, de profane letterkunde, bij de protestanten meer godsdienstig gevoel en godsdienstige bezorgdheid voorkomen. In katholieke landen treft men die zedelike casuïstiek, die uitstortingen van het vrome gemoed, meer in de geschriften van priesters en monniken aan. De literatuur der niet-geesteliken mist daardoor, misschien, een zekere morele diepte.

Sinds Lemaître dit schreef in 1894, is er veel gebeurd in de Franse letterkunde. Toen reeds noemde hij Paul Bourget en Paul Margueritte als schrijvers van zielkundige studies, waarin de strijd van het individu met zichzelf beschreven wordt. Lemaître had ook de Zwitser Edouard Rod moeten noemen. Sinds zijn er een reeks romans geschreven, door niet-geesteliken dus, waarin niet minder ernstig en diepgaand dan bij schrijvers uit protestantse landen de onrust van de ziel, de behoefte aan zekerheid en affirmatie, de strijd tussen lust en geweten, lichaamsdrang en zedelike waarschuwing, het verlangen naar innerlike volmaking, worden behandeld. Ik noem slechts de romans van Henri Bordeaux, *La Porte étroite* van André Gide, *Laure* van Emile Clermont, *L' Immolé* en *le Baptême de Pauline Ardel* van Emile Baumann, le *Mystère des béatitudes* van Colette Yver. En.... zijn de problemen van zielestrijd zo zeldzaam in de Franse letterkunde? Is de worsteling tussen hartstocht en geweten niet het onderwerp van *Phèdre* en van *La Princesse de Clèves?*

Een andere opmerking van Lemaître schijnt

mij meer waarheid te bevatten. Komt, op geestelik gebied, niet veel in Frankrijk terug langs vreemde buitenlandse weg wat vandaar oorspronkelik is uitgegaan? Welk een indrukwekkende studie zou er te schrijven zijn over al hetgeen Europa aan de Franse beschaving te danken heeft. Men bedenke slechts wat Frankrijk voor ons, Nederlanders, betekend heeft in de loop der eeuwen. En - om een enkel voorbeeld van de laatste eeuwen te noemen - voor Duitse en Engelse dichters en denkers, Diderot voor Lessing, Rousseau voor Goethe en Tolstoï, La Rochefoucauld voor Schopenhauer, de Franse naturalisten en symbolisten voor het jongere Duitsland.

Er is een invloed die zich doet gelden gedurende de gehele geschiedenis van de Franse letterkunde, namelik die der antieke kunst en wetenschap. Telkens keert de Franse geest zich weder naar die van Grieken en Romeinen, als de zoon tot zijn wijze en sterke vader. Niet genoeg kan er gewezen worden op de gevolgen die het romaniseren van Gallië gehad heeft. Men bedenke wat het betekent voor een volk van taal te veranderen! Gaston Paris zegt hiervan: ‘Les conséquences de ce fait sont incalculables: pour un peuple, changer de langue, c'est presque changer d'âme.’ Niet alleen werden de taal en de populair-latijnse rytmiese versvorm overgenomen, maar een wereld van nieuwe ideeën drong door tot de geest van de Galliërs door hun inlijving bij het imperium en hun kennismaking met de grieksromeinse beschaving. In de middeleeuwen, sinds Gallië geromaniseerd werd, zijn Ovidius en Virgilius bewonderde, vertaalde en nagevolgde schrijvers geweest. En niet alleen deze. De Middeleeuwen hebben ook Cicero, Livius, Horatius, Seneca, Plautus en Juvenalis gekend. Het kristendom heeft niet ruw gebroken met de antieke wereldbeschou-

wing, altans wat de uiterlike vormen daarvan betreft. Het heeft begrepen dat het zich daarmee kon verrijken en tooien. In de middeleeuwen, en ook nog wel later, werden de antieke schrijvers beschouwd als ‘versierders’ van de menselike geest. Men zoekt hun omgang om eigen geest te beschaven, te versieren, lenig te maken. Bovendien werden sommige oude schrijvers, zoals Virgilius, als aankondigers, profeten, van het Kristendom beschouwd. Men tracht te schrijven als Plato en Cicero, maar blijft denken als Paulus of Augustinus. Zelfs de beroemde hellenist Guillaume Budé zegt nog in het begin van de zestiende eeuw: ‘De Oudheid heeft door welsprekendheid tijdelike bedoelingen en goederen kunnen aanprijzen, en kunnen maken dat men zich daaraan hechtte. Wat is er voor ongerijmds in, de belangrijkheid van eeuwige goederen en straffen door dezelfde verdienste van stijl of woord te doen uitkomen?’ Voor het aardse leven, voor politiek, rechtspraak, vrede, oorlog, arbeid, rijkdom, worden als leidslieden de Ouden aanvaard, maar het kristelik geloof wordt behouden voor de regeling van het toekomstig leven.

Vandaar dat we bij Ronsard een mengeling vinden van kristelikheid en paganisme; en ook later nog, in de zeventiende eeuw, bij een La Fontaine en een Racine.

Evenwel is er een groot verschil tussen middeleeuwen en Renaissance, wat betreft de wijze waarop de antieke schrijvers werden begrepen. De middeleeuwers hadden geen begrip van een antieke geest, verschillend van de middeleeuwse, zagen geen onderscheid tussen een Trojaanse aanvoerder en een Franse baron. De zestiende eeuw daarentegen, voor wie voor 't eerst de *Griekse* wereld van wetenschap, wijsheid en schoonheid openging, heeft het eigenaardig-afwijkende van de kultuur van Grieken

en Romeinen begrepen. - ‘On allait, émerveillé, de découverte en découverte: Vénus de marbre arrachées au sol, manuscrits grecs apportés de Byzance, théories de la vie, de la mort, de la beauté, de la morale, de l'amour, tirées des livres, maintenant large ouverts, d'Aristote, de Platon, d'Horace, de Tibulle, d'Homère’ (Jusserand, *Ronsard*).

Latijnse schrijvers werden in de middeleeuwen reeds op de kloosterscholen gelezen, toen ook in niet-geestelike kringen in de 11e eeuw een renaissanse begon, een grote kultuurbeweging, die in 't midden van de 12e eeuw in Noord-Frankrijk zijn hoogtepunt bereikte in de werken van Chrétien de Troyes en zijn school. Deze renaissance ging met graagte tot ‘vreemde’ bronnen, tot Keltiese sagen, tot vertellingen en romans uit het Oosten, maar ook aan de literatuur der Romeinen ontleende zij nieuwe ideeën en nieuwe stijlschoonheden. De Troubadours, wier opvatting van de liefde zo ver afstond van die van Ovidius, hebben toch menig beeld, menige gedachte, menig vers zelfs aan hem te danken. Maar voor de Anglonormandies-Franse letterkunde van de twaalfde eeuw is Ovidius nog meer geweest. De geschiedenis van Pyramus en Thisbe uit de *Metamorphosen* wordt bewerkt; Chrétien de Troyes dicht zijn *Philomena* naar de metamorphose van Tereus, Procne en Philomela; de *Ars amandi* wordt naar Franse zeden bewerkt, en doet talrijke ‘Arts d'aimer’ ontstaan, handboeken ten dienste van amoureuse naturen; de ‘romans de l'antiquité’, die van *Thèbes* en *Troie*, en de *Enéas* ontlenen, verschillende motieven aan Ovidius.

Een gedicht uit de veertiende eeuw, de zg. ‘Ovide Moralisé’, waarin vooral de Ovidius der Metamorphosen wordt verteld en - dikwels allegories - uitgelegd met een moraliserende en didaktiese bedoeling, een gedicht van reusachtige omvang:

- 70000 verzen, heeft gedurende enige eeuwen een geweldige opgang gemaakt, en tal van schrijvers kostelik materiaal bezorgd.

Een vergelijking van Ovidius met Chrétien de Troyes, gebaseerd op bovengenoemde *Philomena*, toont aan hoe reeds deze twaalfde-eeuwse dichter, of romancier, zo gij wilt, evenals zovele Franse romanschrijvers na hem, met voorkeur de handelingen van zijn personen ontleedt, de motieven ervan aangeeft, van Ovidius' realisme psychologie maakt. Ja zelfs wordt de strijd in de ziel van Tereus, die zijn schoonzuster Philomela naar Thracië wil lokken om haar te verleiden, door Chrétien de Troyes uitvoerig geschilderd in de allegoriese worsteling tussen ‘Amour’ en ‘Raison.’ De psychologiese behandeling is nog wat primitief, maar doet zij niet reeds denken aan de wijze waarop eeuwen later Franse dramaturgen de klassieke stof zullen bewerken? Hoe beredeneren de helden en heldinnen van Corneille en Racine hun daden en gevoelens, hoezeer trachten zij de motieven er van op te sporen! En de personen van Bourget, met welk een pijnlike zorg ontleden zij hun hartstocht!

De *Pléiade*-dichters van de zestiende eeuw is verweten dat hun verzen wat al te vol goden- en godinnenamen, en mythologiese herinneringen staan. Dat is inderdaad het nadeel van de bewondering voor de antieke dichters. Maar 't voordeel van de ‘souffle antique’ die hen bezielde, is dat hij voor de poëzie, die dreigde te versterven na Charles d'Orléans, een soort opwekkende gymnastiek is geweest. De *Pléiade*-dichters hadden met hartstochtelike toewijding de klassieke en italiaanse schrijvers, bestudeerd, vertaald - wie duizelt niet bij het lezen van die roes van arbeid, waarin Dorat en zijn leerlingen leefden in 't Collège Coqueret? - en de grote klassieken hadden hun ogen ge-

opend voor de waardeloosheid van de gekunstelde poëzie der ‘rhétoriqueurs.’ Was de Franse taal niet in staat een dichtkunst te bezitten even schoon als die van Grieken en Romeinen? ‘Sus aux anciens!’ Doen als de Ouden, de poëzie verheffen tot een goddelike drift. Joachim du Bellay verkondigt die gedachte in zijn *Défense et illustration de la langue française*, en Ronsard wil in zijn eerste *Odes* tonen, dat een Fransman in bezieling, onderwerp, uitdrukking, voor een Pindarus en een Horatius niet behoeft onder te doen. Maar in die eerste *Odes* is nog te veel onoorspronkelik antiek versiersel, ofschoon reeds de echte Ronsard er hier en daar te voorschijn komt in die spontane drift van zichzelf te geven, in de zoete liefde voor zijn dierbaar Vendôme. Doch in de volgende bundels blijkt reeds hoe de wens van de *Défense et illustration* in vervulling is gegaan. In de ‘Amours’, de liefdezangen aan Cassandre en Marie gewijd, zijn de mythologiese herinneringen niet hinderlik meer, omdat we ze vergeten door de talrijker onmiddellik en natuurlik uit de dichterziel ontsprongen verzen: verzen van dartele wellust, van blijde landelikheid, van sombere doodsgedachte. Zoals - om een enkel voorbeeld te noemen - die ontroerende *Stances* op de dood van Marie:

Ciel, que tu es malicieux!
Qui eust pensé que ces beaux yeux
Qui me faisoient si douce guerre,
Ces mains, ceste bouche et ce front,
Qui prindrent mon coeur, et qui l'ont,
Ne fussent maintenant que terre?
Helas! où est ce doux parler,
Ce voir, cet ouyr, cet aller,
Ce ris qui me faisoit apprendre
Que c'est qu'aimer? Ha! doux refus!
Ha! doux desdains, vous n'estes plus,
Vous n'estes plus qu'un peu de cendre!....

En is er veel hinderlike antieke franje te vinden in de fel-realistiese *Discours des misères de ce temps*, met hun waarachtige toon van donkere verontwaardiging?

Bepeinzend wat de antieken betekend hebben voor Ronsard, dringt zich een vergelijking aan ons op. Is voor André Chénier de klassieke oudheid niet geweest wat ze voor Ronsard en andere *Pléiade*-dichters was: een prikkel, een tucht, een edel voorbeeld? Toen Chénier stierf op het schavot, had hij de *Bucoliques* geschreven, zangen van goden en godinnen, herders en herderinnen, maar tegelijk een vertolking van algemeen-menselike gevoelens, van dat der liefde het meest. Het zijn gedichten van een verliefde op de Oudheid, de oudheid van Theocritos en Homeros, Catullus en Virgilius, maar die tegelijk heeft geprofiteerd van de vondsten der archeologie, die de antieke skulptuur bewondert, en de zeldzame plastieke schoonheid daarvan tracht te benaderen. Hij, zoon van een Griekse moeder, was opgevoed te midden van bewonderaars der Griekse en Romeinse oudheid. Reizen naar Italië, Griekenland en 't Oosten, opgravingen, die van Herculanum en Pompeji, de uitgave van nieuwontdekte manuskripten, hadden, in de laatste helft van de achttiende eeuw, de bewondering voor de Oudheid weer doen ontwaken. De abbé Barthélemy, de graaf de Caylus, d'Ansse de Villoison, Brunck, ziedaar enige van de leermeesters van André Chénier.

Maar toen hij stierf, had Chénier reeds meer gemaakt dan de Bucoliques. Hij had zich afgewend van goden en godinnen, van de idylliese antieke droom, en zich gekeerd tot zijn eigen tijd, de tijd van de Encyclopedie, van de bevrijdende wetenschap. Newton en Buffon waren zijn bewonderde leermeesters geworden. De aantekeningen die we

bezitten over twee grote gedichten die hij had willen schrijven, *Hermès* en *l' Amérique*, de enkele verzen die ervan voltooid zijn, tonen dat Chénier, ware hij blijven leven, ons een dichterlike geschiedenis van de wereld, de mensheid, de godsdiensten, zou hebben geschonken, in die skulpturale vormen die zijn eerste leidslieden hem geleerd hadden. Wat hij bedoelde met 't vaak geciteerde: ‘Sur des pensers nouveaux faisons des vers antiques’ uit zijn dichterlike nieuwe geloofsbelijdenis *L' Invention*, ook de schetsen voor *Hermès* en *l' Amérique* tonen 't duidelik. Telkens stelt hij zich voor dit of dat modern onderwerp te behandelen, ‘gelijk’ een of ander auteur van de oudheid.

Wie *L' Invention* leest, wordt telkens getroffen door de verrassende overeenkomst tussen Chénier's bedoelingen en die van de *Pléiade*, tussen beider verhouding tot de antieke schrijvers die zij bewonderden.

Meer dan de romantiese schrijvers, hebben zij die men de neo-romantici zou kunnen noemen, Leconte de Lisle, Flaubert, Bouilhet, Ménard, Banville, Gautier, de oudheid vereerd en trachten na te volgen. Na te volgen gelijk de Pléiade en Chénier 't gedaan hadden. Wat Flaubert aantrok, was natuurlik niet de klassieke ‘Rede’, de ‘Raison’, die de zeventiende en achttiende eeuw bij Romeinen en Grieken hadden bewonderd, en in naam waarvan Ponsard en zijn vrienden het romanties drama bestreden. Griekenland en Rome waren voor hem niet het bestofte en vale klassieke land der glossen en kommentaren; het was een land van licht en zon, met helle kleuren, van een weeldrig, bont, afwisselend leven. In de *Correspondance* van Flaubert zijn over die opvatting prachtige zinnen te lezen. ‘L'antiquité me donne le vertige,’ schrijft hij aan Maxime Ducamp; ‘j'ai vécu à Rome, c'est certain, du temps de César ou de Néron. As-tu pensé quelquefois

à un soir de triomphe, quand les légions rentraient, que les parfums brûlaient autour du char triomphateur, et que les rois captifs marchaient derrière? Et le *cirque*!....' Welk een verrukking toen 't Parthenon bleek te beantwoorden aan zijn droom, toen hij 't 'couleur de brique' bevond, en op sommige plekken met 'des tons de bitume et d'encre', toen hij onder 't beeldhouwwerk ervan een stuk torso opmerkte, wit marmer, dat regen en zon lichtgeel en vaalrood, als vleeskleurig, hadden gemaakt. 'On dirait qu'il va se gonfler, et que les poumons qu'il y a dessous vont s'emplir et respirer... Un peu plus j'aurais prié!' De oudheid, dat is de tijd der plastiek, van de schone lichaamsvormen, die zich onbedekt durfden vertonen, van het door zon gebruinde naakt.

Daarbij kwam zich nog een opvatting voegen. De goden- en godinnenwereld had een andere betekenis gekregen, sinds een Creuzer, en velen na hem, ook in Frankrijk, in de oude mythen een diepere zin hadden gelegd. De mythologie was geen verzameling fabeltjes meer, zoals ze eeuwen lang beschouwd was, maar werd voor Louis Ménard de studie van goddelike verbeeldingen, die niet minder waardevol waren dan de Kristus-mythe. Integendeel. Voor Louis Ménard, Leconte de Lisle, Théophile Gautier, had 't geloof aan de 'bleke Nazarener' een tijd van verval ingeluid, verval van levensblijheid en van schoonheid. Het kristelik geloof werd door hen voorgesteld als vijandig aan de door het paganisme, het polytheisme verheerlikte kunst.

Bovendien was voor Ménard en Leconte de Lisle Athene de ideale staat van gerechtigheid en demokratie, die zij als voorbeeld stelden tegenover de onvrije moderne maatschappij. En Athene hadden zij voor ogen toen zij, vóór 1848, in verbeelding de 'Cité future' zagen verrijzen.

Al die gedachten werkten er toe mede om de hartstochtelike liefde van de ‘l'art pour l'art’ kunstenaars voor de klassieke oudheid te vergroten, om hen er naar te doen streven niet alleen kunst te maken van antieke onderwerpen - wat zij met graagte deden -, maar vooral elk onderwerp te behandelen met die schoonheidsdrift welke de Ouden gekend hadden.

En ook na de bloeiperiode van de Parnassiens en de kunstenaars van ‘l'art pour l'art,’ zien we de Franse dichters voortdurend zich richten tot de paganistiese wereld om die zelf te beelden, of er voor hun modern werk voorbeeld en inspiratie in te zoeken.

Anatole France, de leerling van Leconte de Lisle en Ménard, van Renan, maar ook van Rabelais en Montaigne, is een merkwaardig voorbeeld ervan hoe liefde voor vormenschoonheid en zonnige levensblijheid de Franse kunstenaar zich met bewondering doen wenden tot de helleense kultuur. Dat ‘hellenisme’ is een belangrijk bestanddeel van France's complexe geest, waarin ook het traditionele ‘gauloise’ element niet ontbreekt, dat van de dartele ondeugende spot der oude Franse vertellers.

Onder de moderne Franse dichters leeft nog steeds het illustre voorbeeld van Chénier. Zijn *Bucoliques* vindt ge terug in gedichten van Albert Samain en Henri de Régnier, met iets warm-moderns evenwel, dat ge bij Chénier tevergeefs zoudt zoeken. Ik denk aan de gedichten die Samain *Aux flancs du Vase* betitelde, statuetten van sierlike tederheid, kostelike Tanagra-beeldjes zoals dit:

La Tourterelle d'Amymone.

Amymone en ses bras a pris sa tourterelle,
Et la serrant toujours plus doucement contre elle,
Se plaît à voir l'oiseau, docile à son désir,

Entre ses jeunes seins roucouler de plaisir.
Même elle veut encore que son bec moins farouche
Cueille les grains posés sur le bord de sa bouche,
Puis, inclinant la joue au plumage neigeux,
Et toujours plus câline et plus tendre en ses yeux,
Elle caresse au long des plumes son visage,
Et sourit, en frôlant son épaule au passage,
De sentir, rougissant chaque fois d'y penser,
Son épaule plus douce encore à caresser.

Het is 't soort gedichten dat Henri de Régnier gaf in zijn *Médailles d'argile*, opgedragen aan de nagedachtenis van André Chénier.

Belangrijker lijkt mij de invloed van de Oudheid, als hij de dichter alleen een schone vorm verschaft voor zijn vizie, zoals in *Le Vase* of de *Inscriptions pour les treize portes de la Ville* van dezelfde Régnier, of hem de moed geeft zijn gevoelens uit te zingen, omdat ze geuit zijn door een vermaarde zanger der oudheid; ik denk aan de lesbiese gedichten van Renée Vivien.

De dronkenschap van de arbeid, de verrukkende roes waarmee de kunstenaar het Leven schept, en de sombere eenzame leegte, die de voltooiing brengt, dàt is *Le Vase* van Régnier.

De beeldhouwer heeft fluiten horen zingen, in de ve te, heeft tussen de gouden bladeren een faun zien dansen; naakte vrouwen, manden en schoven dragende zijn, aan 't eind van de vlakte, langs zijn ogen gegaan... Het zijn de verbeeldingen die oprezen, maar nog te vaag waren om gegrepen te worden. Toen is op een morgen een van de vrouwen bij de bron verschenen. En ze heeft tot de dichter gezegd:

... Sculpte la pierre
Selon la forme de mon corps en tes pensées,
Et fais sourire au bloc ma face claire;
Ecoute autour de toi les heures dansées

Par mes soeurs dont le ronde se renoue,
Entrelacée,
Et tourne et chante et se dénoue.
.....
Et je sentis sa bouche tiède sur ma joue.

Dan, in verrukkelike verzen, geeft de dichter de dolle reidans weer, gedanst door nimfen, faunen, kentauren en saters, rondom de beeldhouwer

..... qui, grave,
Au passage, sculptais aux flancs gonflés du vase
Le tourbillonnement des forces de la vie.

De volgende verzen vertellen van zijn ‘ivresse’, en van, als de ronde gebeiteld is in het levend marmer der Vaas, de droeve eenzaamheid van de Kunstenaar:

Tandis que, seul, parmi, à jamais, la nuit sombre,
Je maudissais l'aurore et je pleurais vers l'ombre.

Een andere toon klinkt uit de verzen van de jong gestorven Renée Vivien.

Merkwaardig is de verschijning in de Franse letterkunde van deze uit een Engels-Amerikaanse familie ontsproten jonge vrouw, die niet in haar moedertaal, maar in het Frans haar verlangen uitzong naar Griekse plastieke schoonheid en lesbiese liefde. Toch, als men haar verzen legt naast die van Sapho of naast de *Chansons de Bilitis* van Pierre Louys, treft een zinnelikheid, die verfijnder is, en droeviger; een mengeling van ‘volupté’ en ‘tristesse’, die Baudelaire haar geleerd had.

Ik zal niet zeggen dat Renée Vivien een ‘frisson nouveau’ heeft gebracht aan de Franse letterkunde, maar zij heeft meer dan enig Frans dichter vóór haar, de heerlikheden van het tastgevoel bezongen:

Je possède, en mes doigts subtils, le sens du monde,
Car le toucher pénètre ainsi que fait la voix;
L'harmonie et le songe et la douleur profonde
Frémissent longuement sur le bout de mes doigts.

France, Heredia, de Vicomte de Guerne, Auguste Angellier, Quillard, Herold, Leconte, Jean Bertheroy, Samain, Régnier, Moréas, Vielé-Griffin, Laurent Tailhade, Pierre Louys, Renée Vivien, Jean Lombard, Raymond de la Tailhède, Jules Bois, Poizat..., ziedaar enkele van de vele Franse schrijvers der laatste tientallen jaren, die in hun gedichten, romans, toneelstukken, Griekse of Romeinse geschiedenis en mythologie deden herleven.

Is 't geen merkwaardig bewijs van innige sympathie, die de Franse geest gevoelt voor de Latijnse en de Griekse, en is er tenslotte niet veel waarheid in de dikwels geuite bewering, dat de Fransen, zo al niet door afstamming, dan toch door eeuwenoude traditie, die begonnen is met de romanisering van de taal van Gallië, de dragers en voortzetters zijn der antieke kultuur?

Niet alleen omdat hun geest zonnig en sierlik en ‘humaan’ is als die der oude Grieken, maar ook omdat hun taal, klaar als die der Romeinen, al het duistere en moeilike tot glanzende begrijpelikheid weet om te toveren.

Het is daarom ook dat er zo veel vreemdelingen geschreven hebben in 't Frans, en er de fijnste schakeringen van hun zieleleven in hebben weten uit te drukken. Ik noem slechts de Vlamingen Verhaeren, Rodenbach en Elskamp, de Pool Milósz, de Amerikanen Vielé-Griffin, Stuart Merrill, Renée Vivien, de Roemeensen Hélène Vacaresco en de gravin de Noailles, de Griek Moréas. En zij hebben de Franse letterkunde verrijkt, omdat zij er aan hebben toegevoegd de uitdrukking van een dikwels biezondere levensbeschouwing, van een rijk-gevarieerd gemoedsleven, van oorspronkelike hoedanigheden, eigen aan ras of geboortestreek.

Bibliografie[1].

Hoofdstuk I.

Alfred Fouillée, *Psychologie du peuple français*; Alfred Fouillée, *Esquisse psychologique des peuples européens*; William Z. Ripley, *The races of Europe*; Albert L. Guérard, *French civilisation in the XIXth Century*; Camille Jullian, *La Tradition française.*

Hoofdstuk II.

Michelet, *Tableau de la France*, in *Histoire de France*; P. Jousset, *La France* (*gêographie illustrée*) 2 tomes; Ad. van Bever, *Les Poètes du terroir*, 4 vol.; G. Walch, *Anthologie des poètes français contemporains*, 4 vol.; *Nouvelles pages anthologiques* en *Poètes d' Hier et d' Aujourdhui*; Charles-Brun, *Les littératures provinciales*; Th. Hersart de La Villemarqué, *Barbaz-Breiz. Chants populaires de la Bretagne*; Ch. le Goffic, *L'Ame bretonne*, 3 vol.; Hugues Lapaire, *Le Berry*; Armand Praviel et J.R. de Brousse. *L' Anthologie du félibrige.*

Hoofdstuk III.

Fouillée (*zie boven*); Guérard (*zie boven*); Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*; Christophe Nyrop, *France*; Romain Rolland, *Dans la Maison.*

1) Deze bibliografie maakt geen aanspraak op volledigheid. Er worden slechts in genoemd een aantal werken en artikelen, waarvan ik een dankbaar gebruik maakte voor mijn studie, en die nog niet in de tekst vermeld zijn.

Hoofdstuk IV.

Fouillée (*zie boven*); Eduard Engel, *Psychologie der französischen Literatur*; Victor Giraud, *La Civilisation française* (in: *Revue des deux Mondes* van 15 dec. 1916); Walch, *Anthologie* etc. (*zie boven*); Cora Westland, *Eugène Brieux*; Dr. Walther Küchler, *François de Curel* (in *Germanisch-Romanische Monatschrift* van Jan. 1909); Etienne Rey, *La Renaissance de l'orgueil français*; Emile Henriot, *A quoi rêvent les jeunes gens*; George Fonsegrive, *De Taine à Péguy* (in *Le Correspondant* van 1916).

Hoofdstuk V.

Pierre Mille, *Anthologie des Humoristes français contemporains.*

Hoofdstuk VI.

Gustave Lanson, *Deux* '*Lectures*' *académiques à New-York* (in *Revue des deux Mondes*, van 15 febr. 1917); A.G. van Hamel, *Het zoeken van* '*l'âme française*' *in de letterkunde en de taal van Frankrijk*; Gaston Paris, *La Littérature française au moyen-âge;* Dr. C. de Boer, *Ovidius in de Fransche Middeleeuwen* (manuscript); Joseph Vianey, *Le Pétrarquisme en France au XVIe siècle*; Ernest Martinenche, *La Comedia espagnole en France de Hardy à Racine*; Joseph Texte, *Jean-Jacques Rousseau et les Origines du cosmopolitisme littéraire*; J.J. Jusserand, *Shakespeare en France sous l'ancien régime*; Aug. Dupouy, *France et Allemagne*; Virgile Rossel, *Histoire des relations littéraires entre la France et l' Allemagne*; Albert Cassagne, *La Théorie de l' Art pour l' Art en France chez les derniers romantiques et les premiers réalistes*; Alphonse Séché, *Les Muses françaises*, 2 vol.